

GRAFISKA MUSEET I GÖTEBORG

ÅRSTRYCK 1995–1998

ANNALS

ETNOGRAFISKA MUSEET I GÖTEBORG
ÅRSTRYCK 1995–1998

General Editor: Sven Erik Isacsson
Editor of this number: Adriana Muñoz

Årstryck 1995–1998

Göteborg 2000

Distribution
Etnografiska Museet
Box 5303
SE-402 27 Göteborg
Sweden
http://www.got.etnografiska.se
info@got.etnografiska.se

English revised by
Neil Tomkinson

Revised by
Eva Clara Berggren
Natalia Fasth

Layout by
Adriana Muñoz and Jan Slavik

Photographs by
Ferenc Schwetz unless otherwise indicated

Printed in Sweden by
Elanders Graphic Systems AB, Göteborg 2000

ISSN 0280-3887

Contents

Notes from the General Editor

These four annals are the last ones published by the Ethnographic Museum in Göteborg as a municipal institution. As from January 1, 1999, the museum is an integral part of a new museum authority called The National Museums of World Culture, which also includes three other museums, all of which are situated in Stockholm: the National Museum of Ethnography, the Museum of Mediterranean and Near East Antiquities, and the Museum of Far Eastern Antiquities. In 2003 a new museum will open in Göteborg, whose sphere of activities will be based on the collections of today's Ethnographic Museum in Göteborg.

Out of a period of economic ups and downs during the last ten years a renewed museum will finally appear. Hopefully, new possibilities will be offered our reborn museum to develop and strengthen its role as a resource of knowledge and conveyor of human creativity in all times and societies, including our own. These annals document the decisive changes that our museum has confronted lately and how we at the museum successively through the years interpreted the new situation. In full assurance of the fact that hindsight is the only exact science, we, nevertheless, look forward in eager expectation and with optimistic curiosity. My acknowledgements, finally, to the co-editor Adriana Muñoz for her efforts in editing these final Annals.

Göteborg, July 2000
Sven-Erik Isacsson

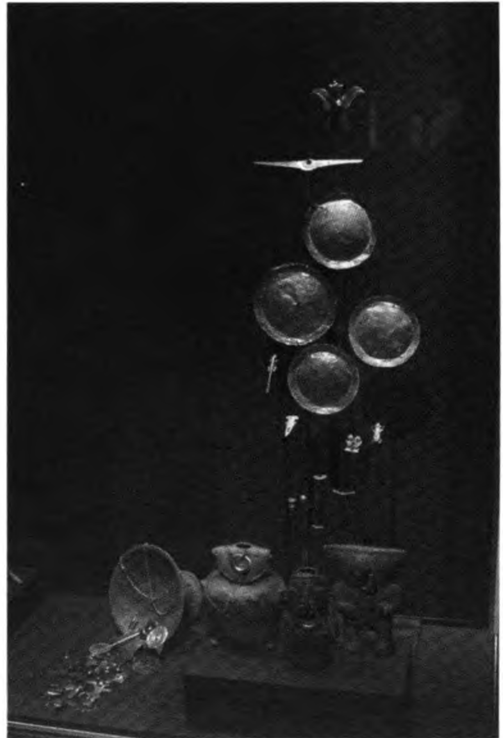
Årsberättelse för 1995

Sven Erik Isacsson

Trots att det nyöppnade museet under sitt första halvår (juli-december 1994) hade fler besökare än sin motsvarighet i Stockholm, Folkens Museum Etnografiska, under samma period medförde det negativa bokslutet för 1994 att verksamheten under 1995 måste genomföras med minimala resurser. 1994 års begivenhet - Paracasutställningen - kunde ej ersättas med de permanenta utställningar som ursprungligen var tänkta som ram för det nya museet. Detta medförde i sin tur att besöksantalet sjönk drastiskt från det andra kvartalet 1995 trots insatser inom marknadsföring och programverksamhet.

I sammandrag finns det fyra orsaker som i förening kan förklara det negativa utfallet och museet prekära situation inför 1996:1) extremt regnfattiga somrar två år i rad, 2) museets förflyttning och nya adress i Gårda, 3) museets invigningsutställning - Paracas - ursprungligen avsedd att ersättas med permanenta satsningar under 1995 som fortfarande är det enda museet kan erbjuda sin publik, 4) museets satsning under VM (Japan Meeting Point) som blev ett förödande ekonomiskt bakslag.

Museirådet har under året sammanträtt fyra gånger och museets nyetablerade vänförening har inlett sin verksamhet med ett flertal programpunkter. Inför hotet om stängning av museet har ett betydande antal skrivelser till stöd för museet under hösten inkommit från bl.a. tyska museer samt forskare och institutioner i Sverige.

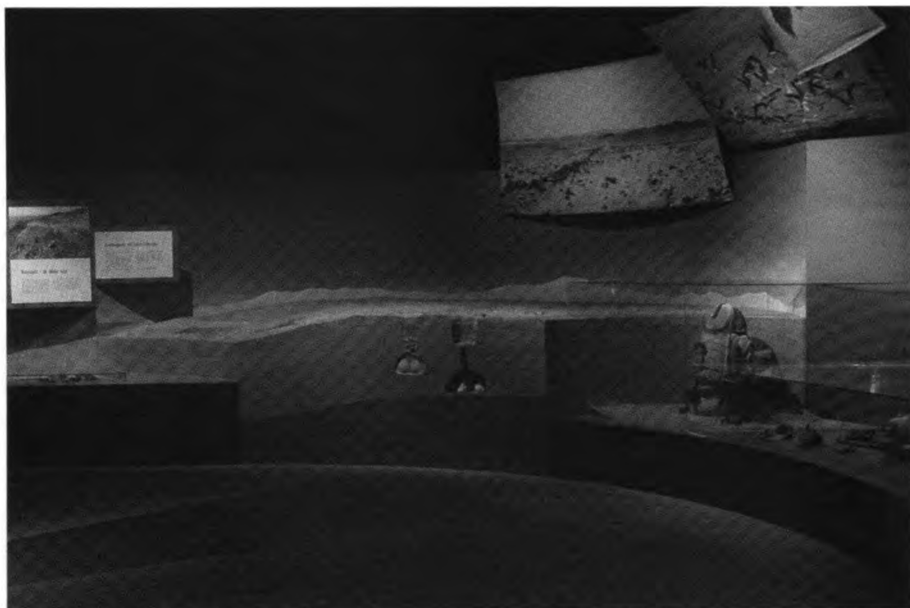

Monter i utställningen "Indianer - trådar till Amerikas forntid".

Utställningar

Indianer - trådar till Amerikas forntid är museets tills vidare enda permanenta utställning. 14 tillfälliga utställningar har presenterats med mycket begränsade resurser: *Antika anatoliska mattor, Soluppgångens land - svärd och erotik* (Japan, museets material), *Tecken och ting* (Kina, museets material), *En pärla - pärlarbeten från världens alla hörn* (museets egna samlingar), *Rosebud Sioux* (USA), *Día de los muertos* (Mexico), *Sri Lanka,* elevutställningen *Paracas med våra ögon,* samt fotoutställningarna *Indianbilder från*

1990-talet (USA), 35 *dagar - en resa i Indien och Nepal, Gatubarn* (Brasilien), *Benares - ljusets stad* (Indien), *Burkina Faso* och *Minoritetsfolk i Kina.*

"Indianer - trådar till Amerikas forntid".

Programverksamhet

Allmänna visningar av "Indianer" erbjöds onsdagskvällar jan-april resp. okt-nov samt dessutom för ett antal slutna sällskap, föreningar och studiegrupper under hela året. Föredrag och seminarier hölls också i samband med utställningarna om anatoliska mattor, Burkina Faso, Sri Lanka, "De dödas dag" samt Indianbilder från 1990-talet.

Under sommaren genomfördes i samarbete med VM-Aid-organisationen tre halvdagsseminarier om Guatemala, Bangladesh och Tanzania med bildvisning, föreläsningar, musik och film. Två museianställda agerade auktionsförrättare av T-shirts på Nordstadstorget under upptakten till VM. Under VM-veckorna i augusti organiserades på museigården arrangemanget Japan Meeting Point med bl.a. uppvisningar i sumobrottning och japanska kampsporter samt teceremonier i museet. Evenemanget var välbesökt och fick en viss medial uppmärksamhet.

Under veckoslutet 8–10 september hölls ett mycket uppskattat och välbesökt och inte minst ekonomiskt lyckat symposium om spinning med föredragshållare från sex olika länder.

I samband med Bok & Biblioteksmässan organiserades i museet i samverkan med TV2 och Rabén Prisma ett tvådagarsseminarium, "På väg mot Inka", med fullsatt auditorium.

Som en parentes kan nämnas att Etnografiska museet är omnämnt, tillika med foto, i 1995 års upplaga av Guinness Rekordbok såsom rekordhållare av världens största *piñata,*

en etnografisk godispåse av latinamerikanskt ursprung som tillverkades i samband med ett evenemang på museigården hösten 1994.

Undervisning

Samarbetet har varit fortsatt gott med skolornas samtliga årskurser. Museets utställnings- och programverksamhet mm måste dock snarast breddas för att tillfredställa efterfrågan från skolor och förskolor. Ett flertal projekt, specialprogram och studiedagar har bl.a. bedrivits med klasser från olika skolor, barnomsorgspersonal, föräldrakooperativ, pensionärsuniversitetet, Högsbo kriminalvårdsanstalt, Föreningen Sverigekontakt och Föreningen Norden. SDN-verksamhet har genomförts med utställning och föredrag i Majorna, Högsbo, Askim, Styrsö, Tynnered och Torslanda. Etnografiska verkstäder för barn har organiserats under bland annat sportlovet.

Magasin

Arbetet har varit inriktat på vård, konservering och teknisk dokumentation av textilt material samt planering och inredning av etnografisk textil i tillfälligt magasin. Registrering av föremål på data fortsätter och ca 92.000 föremål (av 100.000) är nu registrerade i FileMaker.

Magasinsfrågan väntar fortfarande på sin lösning; samlingarna är ännu ej uppackade efter transporten vilket omöjliggör nödvändiga åtgärder för vård och tillsyn.

En ansökan till SESAM rörande museets arkeologiska samlingar har inlämnats och medel har tilldelats för den första etappen (textil).

"Indianer - trådar till Amerikas forntid".

Konservering

Vård och tillsyn har begränsats till föremål för tillfälliga utställningar eller utlån under året. Arkeologisk textil samt en flertusenårig barnmumie från Chile har under året behandlats av Västsvensk konservatorsatelјé. Prov från mumien har även lämnats för DNA-analys.

Samlingar

Endast nio nyförvärvade föremål har registrerats, varav sju är gåvor.

Personalia

Museichefen Kjell Zetterström lämnade museet med garantipension 951031 efter 23 år i museets tjänst. Han har med insikt lett museet genom en period av stora förändringar och tidvis svåra ekonomiska förhållanden. Tf museichef är tills vidare förre intendenten för de amerikanska samlingarna, en tjänst som tills vidare är vakant. Museet har därmed inte längre någon tjänst relaterad till ämneskompetens. Helene Axel-Nilssons arbete som projektledare för Paracasprojektet har from 950601 tillfälligt uppskjutits för annan tjänst utanför förvaltningen.

Förutom timanställda vakter har nio personer under olika perioder av året bedrivit ALU-projekt eller beredskapsarbete vid museet (huvudsakligen samlingar och magasin).

Museets personal under 1995 har utgjorts av följande tillsvidareanställda:

Gunilla Amnehäll	textilkonservator
Jan Amnehäll	intendent/magasinsföreståndare
Farzaneh Bagherzadeh	1:e konservator (föräldraledig 50 % (950102–950628)
Eva-Clara Berggren	receptionist/vakt (73%)
Gunilla Brusved	chefsekreterare/ekon.administratör (75%)
Enar Carlsson	tekniker/verkstad
Magnus Dahlbring	intendent/undervisn./info/programverks (föräldraledig 31 dagar)
Sven-Erik Isacsson	1:e intendent/tf museichef fr.o.m. 951101
Peter Normelli	receptionist/vakt (63%)
Ferenc Schwetz	tekniker/utställningar
Carl Axel Silow	1:e intendent (tjänstledig)
Jan Slavik	utst.formgivare/bibliotek
Kjell Zetterström	museichef t.o.m. 951031

Projekt- eller timanställd/anlitad personal:

Maria Amsjö	34,5 timmar
Helene Axel-Nilsson	t.o.m. 950731

Kristina Björntorp	
Lars Brunhage	45 timmar
Pernilla Elmtén	208 timmar
Karin Hellqvist	29,5 timmar
Maria Jacobsson	32,5 timmar
Johan Johansson	3 timmar
Christine Palmgren	389,5 timmar
Kirsi Utu-Turja	306 timmar
Ibolja Vicei	
Helena Ågren	340 timmar

Utlån

Föremål har utlånats till bl.a. kommersiella TV-kanaler samt ett fåtal museer utanför Sverige.

Bibliotek och arkiv

Inköp av angelägen litteratur om amerikansk etnografi och arkeologi har möjliggjorts med medel från Hilding Svahns fond. Antalet prenumerationer på periodika har under året ytterligare begränsats. Tillskott i bildarkiv har ej registrerats.

Studiebesök

Bland de personer som av olika anledningar besökt museet för att studera dess samlingar kan nämnas: Valerie Hector, USA (pärlarbeten), Etienne Féaux, Musée des Arts d 'Afrique et d'Océanie Paris (Teke), en grupp om 17 studenter från Japan (molas, Panama), Abadio Gren Stocel, kunaindian och indianledare från Colombia (kunasamlingar), Marcos Gómez, mayaindiansk ledare från Chiapas, Mexico, Vänföreningen för Folkens museum etnografiska i Stockholm, Hennes Majestät Drottningen, Anita Theorell, SIDA, ambassadörerna från respektive Colombia, Venezuela, Japan, Peru samt ett antal skolelever och forskare i museibiblioteket. Föremålsförfrågningar har förekommit talrikt under året.

Paracasprojektet

Ett uppehåll har gjorts under perioden juli 95–maj 96 pga. projektledarens engagemang i Nordiska Museimässan 1996. Behandling av textilierna med kväve och ammoniak har fortsatt under året. Paracassamlingen är fotodokumenterad och tillsammans med merparten av de arkeologiska textilierna registrerad i FileMaker och nöjaktigt inordnad i ett tillfälligt magasin.

Göteborg, i januari 1996
Sven-Erik Isacsson
Tf museichef

Årsberättelse för 1996

Sven Erik Isacsson

1996 – Från nedläggningshot till visioner om ett världskulturmuseum

För femtio år sedan, 1946, omorganiserades dåvarande Göteborgs museum varvid bl.a. den etnografiska avdelningen blev ett självständigt museum, ett jubileum som passerade obemärkt i museiförvaltningen 1996 då museerna tvingades ägna mer av sin uppmärksamhet åt konton än kultur, då det var viktigare att ängsligt snegla mot nästa månadsrapport än att kontemplera de vida vyerna framåt eller bakåt. Etnografiska museet som året innan hotats av nedläggning erbjöds inför 1996 en budget som inte tillät mer än det absolut nödvändigaste av verksamhet för att kunna hålla museet öppet inom anständighetens ram - och kanske lika bra det, eftersom budgetramarna kom att fastslås först en bit in på det nya året, då verksamheten för länge sedan borde ha varit planerad och igångsatt utan retroaktiva justeringar.

Den 13 mars nåddes vi av sorgebudet om vännen Henry Wasséns bortgång, f.d museichefen och kollegan som var museet personifierat och som i sig representerade en hel museiepok. Jag hade privilegiet att lära känna Henry redan 1970 och otaliga blev sedan de stunder i hans hem eller på museet eller de nästan dagliga telefonsamtal då vi dryftade gemensamma intressen, dvs mest sådant som gällde indianer i Sydamerika, eller då Henry på ett oefterhärmligt vis inte kunde låta bli att bitskt kommentera något i hans omgivning, vare sig det gällde hans kära museum, fadäser i svensk politik eller en världshändelse i fjärran land. Hans kunskap om forna tiders etnografer och museiverksamhet var imponerande och han delade gärna med sig av sina erfarenheter. Hans egen verksamhet och kontaktnät var mer riktat mot utländska kolleger och det är framför allt i främmande land man kommer att minnas hans gärning. Ständigt blir jag påmind om hans person och gärning av utländska kolleger, inte minst i Latinamerika. Hans plikttrogenhet vad gäller korrespondens var imponerande för att inte säga enerverande - när man väl hade besvarat hans brev låg strax ett nytt i brevlådan med nya friska synpunkter och detaljerade kommentarer om något etnografiskt spörsmål. Hans efterlämnade korrespondens dominerar museiarkivet och är en outsinligt rik källa att ösa ur för framtida forskare med intresse för det etnografiska och amerikanistiska ämnesområdets forskningstraditioner. Henry Wassén var en sann museiman och en plikttrogen vän.

Förutsättningar och viktigare händelser

De senaste årens minskade resurser har naturligtvis satt spår i museets möjligheter att bedriva en verksamhet som lever upp till de mål som beskrivits i museets program. Personalminskningen har för Etnografiska museet hittills begränsat till den "naturliga" avgång som drabbar även museivärlden men har ändå negativt påverkat museets kompetens och verksamhet. Museet har numera inga akademiska tjänster med ämnesansvar; ämneskompetensen är fördelad på museichef, magasinsföreståndare, museets

informationsansvarige och dess utställningsformgivare. Samtidigt bör framhållas, att den akademiska utbildningsnivån i museet får sägas vara mycket god i förhållande till antal anställda. Inför 1996 utgjordes museets ordinarie personalstyrka av totalt 10, 11 årsarbetare, varav 2 med LBA. Trots att en tjänst dragits in 1995 (garantipension) drabbades museet av besparingar även 1996. Uppsägning av personal kunde dock undvikas genom uthyrning av personal internt i förvaltningen, genom extern finansiering för utökad SDN-verksamhet, genom forskningsmedel och genom att ej tillsätta vikarie för föräldraledig personal. Dessa åtgärder innebar att vi kunde behålla vår personal men inte utnyttja den i normal omfattning för vår egen ordinarie verksamhet. Minskade personalresurser i kombination med en budget för materialltjänster som begränsades till det absolut minimala ledde till förutsättningar inför 1996 som bäst kunde beskrivas som "övervintring" men knappast med förhoppningar om en ny, grönskande vår. Med tanke på att program- och utställningsverksamhet nollbudgeterades vill jag ändå karakterisera museets övervintring som mycket mild och fruktbärande. Förutom ett antal programpunkter presenterades fem tillfälliga utställningar. Museets personal förtjänar en eloge för sitt engagemang och sin ansvarskänsla i en tid av ovisshet och knappa resurser när ett bibehållet humör och en god vilja betyder mycket för att trots allt få en utställning klar eller en programpunkt genomförd. Museets verksamhetsvolym och bredd under 1996 redovisas i rubrikform i årsberättelsen nedan. Vi har många externa institutioner och personer att tacka för det vi kan redovisa. Våra evenemang har varit av små mått och av de mest skilda slag men inte desto mindre mycket värdefulla för att utvärdera och peka på vikten av den verksamhet som ett etnografiskt museum kan och bör presentera för sin publik i alla åldrar. Det bestående intrycket är att vår publik är tacksam att möta och tillfredsställa men har svårt att hitta oss, inte i geografisk mening utan i vad vi vill och kan göra - tillsammans. Det finns inget ont som inte för något gott med sig: under 1996 har, av ekonomiska skäl, museets personal inklusive undertecknad "tvingats" tjänstgöra som utställningsvakter under varannan helg, ett "tvång" som har blivit en tillgång i ett arbete där möten med människor borde vara en självklarhet.

Bortsett från museets normala och alltefter omständigheterna mer eller mindre planerade verksamhet under 1996, så var årets stora händelse för museet av desto mer "onormalt" slag och dessutom helt oförutsedd. Den 18 september presenterades regeringens kulturproposition (1996/97:3) med förslaget om "Ett samlat etnografiskt centralmuseum i Göteborg" (14.4.7), vilket innebar att tre museer i Stockholm, Folkens museum etnografiska, Medelhavsmuseet och Östasiatiska museet, skulle sammanföras med Etnografiska museet i Göteborg till ett etnografiskt centralmuseum med placering i Göteborg. Skälen till detta förslag sammanfattas i betoningen av "en bred kulturarvssyn, ett mångkulturellt perspektiv och invandrargruppernas möjligheter till identifikation med sin kulturella bakgrund" samt att museer "med helt eller delvis etnografisk inriktning bör i ännu större omfattning än nu ha en viktig uppgift i att främja kontakterna mellan svenska och utomsvenska kulturer" (Prop. 1996/97:3, s.142). Förslaget, som inte delgivits och ännu mindre förankrats hos berörda parter innan det offentliggjordes, orsakade en häftig och infekterad debatt framför allt i stockholmsregionen, som nästan helt förbigick förslagets idéinnehåll för att istället inrikta sig på flyttningsproblematik, ämnesdefinitioner och traditionella verksamhetsinriktningar. Den 18 oktober fick vårt museum och museets råd möjlighet att inför kulturutskottet framlägga vår syn på förslaget, redogöra för

museisituationen i Göteborg och presentera de visioner vi har om ett framtida etnografiskt museum. Efter massiva protestaktioner mot propositionens ursprungliga förslag enades man i riksdagens kulturutskott om ett kompromissförslag som sedan riksdagen fattade beslut om i sin omröstning den 19 december. I detta kvarstår förslaget om ett etnografiskt centralmuseum och en myndighet förlagd till Göteborg; däremot behåller de tre stockholmsmuseerna sin verksamhet och sina samlingar i huvudstaden. En organisationskommitté skall under under den tvåårsperiod som återstår innan Etnografiska museet i Göteborg förstatligas den 1 jan 1999, utarbeta ett förslag till organisation och verksamhetsprofil för det nya centralmuseet som under debatten under hösten så småningom kom att gå under namnet "världskulturmuseet".

Målprogram och verksamhet, en jämförelse och utvärdering

Etnografiska museet handlar om människan, hennes kreativitet och tankar i ett mångkulturellt och ämnesöverskridande perspektiv. Dess verksamhet karakteriseras av en helhetssyn på människan och mänsklig kultur. Museet bör vara en öppen och engagerande arena för möten mellan kulturer och för en bred identitetsstärkande verksamhet. Ett museum med världsomspännande etnografiska samlingar och en välutvecklad specialkompetens inom olika discipliner i samverkan kan och bör spela en central funktion i samhällsutvecklingen genom att belysa begrepp som konst och kultur och samhällsfrågor som migration, identitet och integration. Genom att dokumentera och skildra för oss främmande samhällen och tankevärldar värnar vi om kulturell mångfald och motverkar segregation och främlingsfientlighet. Syftet är att skapa förståelse över kulturella gränser. Genom att begripliggöra det främmande bidrar vi till förståelse om människor och mänsklig kultur i stort -och därmed också om oss själva. Vi behöver jämföra oss med "andra" för att förstå vår egen kultur, precis som en mänsklig individ måste ha någon att samtala med för att kunna vara sig själv. Ett etnografiskt museum utgår från föremål tillverkade av människohand men kunskap om föremål är inget mål i sig. Föremålen är ett medel att nå målet: förståelse men framför allt delaktighet. Förståelse och delaktighet i andras sätt att resonera och att skapa, men framför allt den djupare delaktighet som leder till att man berörs, ställer frågor och reflekterar. Att man ser sin roll och förstår sig själv i samspel med sin omgivning.

Trots starkt begränsade resurser uppvisar museets verksamhet 1996, om än i det lilla formatet, ett brett spektrum av ämnen och inriktningar som inryms i dess målprogram. Museets enda basutställning förefaller vid första anblicken presentera ett mycket smalt ämnesområde - indiansk textilkonst i Paracas, Peru för 2000 år sedan - men har visat sig fungera för alla kategorier av publik, från förskola till forskare, från textilkonstnärer till gruppterapeuter, eftersom den behandlar ett ämne som är oändligt: mänsklig skapelsekraft i tanke och teknik. Kanske den attraherar så många därför att den pekar på något som vi själva saknar: den helhetssyn av ömsesidigt beroende relation mellan symbolik och teknik som karakteriserar indianskt tänkande sedan årtusenden. I paracastextiliernas värld presenteras en annan syn på liv och död, på kvinnligt och manligt, på tid och rum, som ställer alla våra egna begrepp på huvudet och ruskar om våra sinnen. De suggestiva figurerna, broderade i färggranna kombinationer stimulerar till egna skapelser, alltifrån

universitetsstuderandes specialarbeten till förskolebarns egna utställningar och tolkningar i bild och text.

Verkstäder för barn (indianska masker, mexikanskt siluettklipp) eller *praktiska övningar* för vuxna (Qi Gong och Tai Chi, akupunktur, studiecirkel om Kina) i sitt kulturella sammanhang är ett viktigt inslag i museets verksamhet, som vi gärna skulle vilja utvidga. SDN-verksamheten har varit inriktad på temat *flyktingskap* i ett historiskt och etnografiskt jämförande perspektiv i syfte att bredda debatten om vad begreppet kan innebära. Vi kunde också notera att fler besökte museet som en direkt följd av den *uppsökande verksamheten* ute i stadsdelarna. Flera SDN har dessutom efterfrågat vidare samarbete. *Utvecklingsproblematik, miljö- och u-landsfrågor* har behandlats i programpunkter och föredrag (program om Bangladesh, om dammbygge bland indianer i Colombia, maya-indianernas situation i Guatemala, mm). I museets presentation under den Nordiska Museimässan var temat *återvinning* med exempel på hur lokalsamhällen runt om i världen använder sig av emballage och "avfall" för sinnrika nykonstruktioner. Den färgrika utställningen om altaruppsättningar från Kuba belyste skapandekraften som finns i den religiösa och kulturella *synkretism* som uppstår i ett land med många olika kulturella och etniska rötter, där också synen på manligt och kvinnligt får ett rikare innehåll. I utställningen om knivar i olika kulturer ville vi peka på kontrasten mellan hanterande av knivar i sitt kulturella sammanhang och *det meningslösa våldet* i vårt eget samhälle. Utställningen och lektionerna i samarbete med polismyndigheten blev en stor framgång som stimulerar till vidare insatser för att belysa andra problemområden såsom ex drogmissbruk i ett jämförande, etnografiskt perspektiv. I samarbete med Invandrarpedagogiskt Centrum kunde museet erbjuda ett *undervisningspaket för invandrarbarn* i norra stadsdelarna. Syftet med undervisningen var att stärka *barns identitet* och att lära känna varandras kulturer.

Vår verksamhet under 1996 har inte varit omfattande men den har stimulerat oss till att fortsätta i samma riktning, dvs att med ett brett program diskutera och möta kulturfrågor och samhällsproblem som ligger oss nära. Det kan många gånger vara lättare att konfronteras med "obehagliga" ämnen som segregation, våld eller drogmissbruk via de fruktbara "omvägar" som det etnografiska materialet tillhandahåller.

Strategiska frågor och verksamhetsområden

Utbildning och undervisning

Museets roll i skolan och lärarutbildningen skall förstärkas och utvecklas. I ett alltmer heterogent samhälle fungerar museet som en neutral platform på vilken man kan mötas utanför skol- och utbildningslokalernas reglerade verksamhet. Museet har goda möjligheter att fungera som brobyggare mellan olika grupper i samhället. Här kommer IT-tekniken att spela en viktig roll.

Förortsverksamheten i centrum

Museet skall verka för att människor tar del av och aktivt bedriver kulturverksamhet i sitt närområde. Detta sker genom nätverk som upprättas med lokala organisationer och intresseföreningar. Museet kan initiera eget skapande i form av utställningar, hantverks-program, diskussionscirklar mm.

Invandrare - i rummet och i tiden

Ett aktivt deltagande av invandrare är viktigt inom och utanför museet. Men begreppet invandrare bör också ses i en vidare mening. Vår föränderliga värld skapar generationsklyftor och ökade krav på omställningsförmåga som gör oss alla till "invandrare" - i tiden. Integration i tiden, anpassningen till nya förhållanden i vår egen omvärld, är lika viktig som integration i traditionell mening för att skapa ett samhälle byggt på förståelse och hänsyn.

Med interkulturella inslag i museiverksamheten kan vi motverka de motsättningar som finns svenskar emellan, liksom mellan svenskar och invandrare och mellan skilda invandrargrupper. Museet skall verka för att människor skall kunna mötas över generationer och tillvarata invandrargruppernas många gånger starka familjeband och kulturella rikedom. Museet kan med sin inriktning och kompetens uppmärksamma och dra nytta av invandrarnas kunskaper i en för alla parter konstruktiv verksamhet.

Forskningssamverkan över gränserna

Samverkan mellan museet och universitetet pågår men kan utvecklas och fördjupas. Strävan är att bygga upp en internationell och akademiskt gränsöverskridande forskningsmiljö i Göteborg med sin ämnesbas i etnografi-socialantropologi. Museets omfattande samlingar har ofta ingen motsvarighet i ursprungsländerna, där ursprungsbefolkningar och etniska minoriteter sällan är dokumenterade i museer och motsvarande institutioner. Museet bör med sin kompetens och integrerade resursbas kunna tillhandahålla information och underlätta studier om sina samlingar för såväl forskare som för representanter för etniska minoriteter. Museet, med sin förankring i en svensk forskningstradition, bör dessutom kunna verka som kunskapsresurs i internationell utbildningssamverkan inom museologi, vård och konservering, o.d.

Hantverk och hjärnverk - att arbeta med händerna och med huvudet

Hantverksskicklighet och traditionell kunskap inom olika yrkeskategorier bör uppmärksammas och dokumenteras i ett jämförande mångkulturellt och tvärvetenskapligt perspektiv. Synen på kroppsarbete och den djupa kunskap som ligger i att arbeta med händerna bygger i många kulturer på en helhetsuppfattning och insiktsfull respekt som gått förlorad i vårt högteknologiska samhälle. Verkstäder och slöjdseminarier inom museets mångkulturella ram kan stimulera till nya tolkningar och omvärderingar i möten mellan teknik och teori, mellan händernas skapande och hjärnans tankearbete.

Kulturen och marknaden

Museet bör fungera som rådgivande instans och kunskapscentrum. För biståndsinstitutioner, bibliotek och läromedelsföretag bör museet kunna agera sakkunnigt i kulturfrågor. Museet kan tillhandahålla kulturellt underlag för diskussioner om t.ex. miljö- och hälsofrågor. För turismen och näringslivet i stort fungerar museet som kunskapsresurs och diskussionsplattform i frågor om etik, moral, vett och etikett i mötet med andra kulturer.

Etik - om konsten att hantera människor och föremål

I ett mångkulturellt samhälle ökar kraven på hänsyn till värderingar förankrade i en annan kulturbakgrund än vår egen. Hänsyn bygger på förståelse och förståelse förutsätter kunskap. Etiska frågor kring synen på och presentationen av det "främmande" måste hanteras med respekt i utställningar och annan museal verksamhet. Generaliseringar och schabloner måste undvikas. Etiska överväganden måste också göras vad avser hantering, vård och förvaring av föremål av religiös eller rituell karaktär.

Museer och människor, en avslutande reflektion kring möten

Ett museum skall möta sin publik med dialog, inte med mästrande monolog. Ett museum är inte något förutbestämt och på förhand givet. I ordets ursprungliga betydelse är museum, av det grekiska *mouseion*, en mötesplats för skapande samtal mellan människor. Ett museum är inte tystnad, museum är musik: övningar i filosofi och talekonst, i sång och musik. Kreativa utställningar och program bygger på en skapande och ifrågasättande dialog mellan besökarna och i samspråk med museets "specialister". Föremål och ämneskompetens är instrument för en social kommunikation utan gränser som alla måste bidra till för att göra den levande och meningsfull. Finns det ingen publik och ingen dialog, så finns det inte heller något museum.

Ett etnografiskt museum handlar inte om etnografi. Det handlar om Människan. Och till sist om oss själva.

Administration och personalia

Sven-Erik Isacsson har utöver sin ordinarie tjänst som 1:e intendent haft ett förordnande som tillförordnad musiechef tom 961231. Denne har under året deltagit i museikollegiets och museinämndens sammanträden samt i internstyrelsemöten med museidirektör och förvaltn.chefer för ekonomi och personal. Utvecklingssamtal har hållits med personalen under våren och ordinarie personalmöten har hållits varje onsdag. Museets ledningsgrupp har utgjorts av Sven-Erik Isacsson (tf mc), Magnus Dahlbring (information och undervisning), Gunilla Brusved (ekonomi och personaladministration), Jan Amnehäll (bevarande och vård) samt Jan Slavik (utställningar och bibliotek), vilkas skriftliga redogörelser för respektive verksamhet sammanfattas i denna årsberättelse. Skyddsombud har varit Enar Carlsson resp Eva-Clara Berggren. Ferenc Schwetz har varit miljöombud och Jan Amnehäll har varit säkerhetsansvarig.

Museets personal under 1996 har utgjorts av följande tillsvidareanställda:

Gunilla Amnehäll	textilkonservator
Jan Amnehäll	intendent/magasinsföreståndare
Farzaneh Bagherzadeh	1:e konservator (föräldraledig 9 apr–31 dec)
Eva-Clara Berggren	receptionist/vakt (deltid, 73 %)
Gunilla Brusved	chefssekreterare/ekon. administratör (deltid, 75 %)

Enar Carlsson	tekniker/verkstad
Magnus Dahlbring	intendent/undervisn/info/ programverksamhet
Sven-Erik Isacsson	1:e intendent/tf museichef
Peter Normelli	receptionist/vakt (deltid, 63 %)
Ferenc Schwetz	tekniker/utställningar
Jan Slavik	utställningsformgivare/bibliotek

Projekt- eller timanställd/anlitad personal:

Stellan Andersson	receptionist/vakt (SDN-Backa)
Åsa Aretun	praktikant/Kulturvetarlinjen (4 mars–10 maj)
Pernilla Elmtén-Börjesson	guide (13 tim)
Gloria Esteban-Johansson	Sesamprojekt/prekol. textil (26 feb–5 juli)
Kerstin Gustafsson	Sesamprojekt/prekol. textil (26 feb–5 juli) Paracasprojektet (13–19juli; 9–20 dec)
Karin Hellqvist	Sesamprojekt/prekol. textil (26 feb–5 juli) Paracasprojektet (6–19 juli)
Christine Palmgren	receptionistl/vakt (152 tim)
Per Stenborg	ALU/argentinsk arkeologi (22 jan–27 sept)
Ibolja Vicei	receptionist/vakt (Tandvården) (50 %)
Helena Ågren	receptionist/vakt (99,5 tim)

Etnografiska museets råd

Museirådet har sammanträtt vid åtta tillfällen med Ingrid Otrélius, ledamot av museinämnden, som ordförande (17 jan, 21 feb, 25 mars, 13 maj, 24 juni, 9 okt, 23 okt och 20 nov) och tf museichefen som sammankallande och sekreterare. Övriga ledamöter har varit: Lars Englund, Ingvar Oljelund, Angelica Thörnqvist och Kaj Århem. Mötet den 9 oktober hölls tillsammans med museipersonalen i anslutning till ordinarie personalmöte. Till vissa sammanträden har dessutom följande personer adjungerats: Kjell Zetterström, Magnus Dahlbring, Lena Widegren, Lotten Zetterström, Allan T Nilson, Lennart Dahlén, Harald Runblom, Uno Källtén och Klas Forsberg. Undertecknad vill här uttrycka sin stora tacksamhet över museirådets engagemang och viktiga insatser för museet och dess personal under ett både händelserikt och ovisst år.

Utställningsverksamhet

Basutställningar

Museets enda existerande basutställning - *Indianer - trådar till Amerikas forntid* - har nu stått i drygt 2,5 år mot ursprungligen planerade ett år. Avsikten att efter 1994 bygga upp museet med ett varierande utbud av utställningar med material från hela världen har av ekonomiska skäl gått om intet. Det är inte försvarbart ur museets bildningsynpunkt att under en så lång tid endast kunna erbjuda en utställning inom ett smalt ämnesområde även om det sker med ett helt unikt och estetiskt attraktivt material som de 2000-åriga paracastextilierna utgör. Museet har omfattande och väldokumenterade samlingar från fem kontinenter, ett material som utgör en synnerligen viktig pedagogisk bas för en bred och attraktiv programverksamhet - under förutsättning att det kan komma vår publik till del. Idag äger museet inte en enda funktionell monter utöver de som specialtillverkats för paracastextilierna och kan således inte leva upp till sitt mål att vara ett öppet och levande etnografiskt museum.

Tillfälliga utställningar

Den 14 januari stängdes *Etnografiska museet - en pärla*, utställningen om glaspärlearbeten från hela världen i museets samlingar.

Monter i den tillfälliga utställningen "Etnografiska Museet - en pärla".

Den 21 jan invigdes en utställning om traditionella *Japanska dockor*, i närvaro av Japans ambassadör i Sverige, hr Kagechika Matano, och med stor uppslutning av gäster och japanvänner. Utställningen som stod till februari månads utgång hade möjliggjorts genom japanska ambassadens i Stockholm förmedling och med generöst ekonomiskt stöd av Japan Foundation.

Med anledning av antivåldsveckan i Göteborg 6–12 maj öppnades 7 maj *Hugget som stucket? Om konsten att hantera en kniv*, en utställning om bruket av och synen på knivar och knivredskap i kulturer från hela världen med föremål ur museets samlingar. Utställningen som även innehöll en monter med inlånade, av polismyndigheten beslagtagna, knivar och huggredskap, rönte stor uppmärksamhet och pågick hela sommaren med sista dag 29 sept.

Som ett inslag i en bred kulturmanifestation om papper och papperskonst i Göteborg kallad *Kalejdopapper* visades i museet under perioden 1 aug–6 okt en mindre, egen produktion under rubriken

Den tillfälliga utställningen "Japanska dockor".

Vikt, klippt och skuret - papper och pappersmagi i det gamla Mexico, med föremål ur museets samlingar. Samtidigt visades i museet en liten utställning om papperskonst av Gladys Vargas Ortega, Marie Johansson och Ewa Hjälme, Gårdstensverkstan.

Den 25 aug invigdes *Santería - om kokosnötter, snäckor och tiden*, en färgsprakande och innehållsrik utställning om afrokubanska synkretistiska religioner och altaruppsättningar. Utställningen, med finansiellt stöd från Stiftelsen Wilhelm och Martina Lundgrens understödsfond, hade producerats och monterats av Eina Hagberg och Susanna Elmtén, med bred erfarenhet av kubanskt kulturliv. Utställningen pågick fram till den 1 december.

Den 6 okt öppnade utställningen *Tusen tranors flykt - bilder från Kina*, en stämningsfull fotoutställning av Kjell Fredriksson med motiv från Ritanparken i Beijing, Kina, som pågick till 17 nov.

I samarbete med svensk-mexikanska föreningen i Göteborg kunde museet även detta år presentera ett mexikanskt allhelgonaaltare 2–10 nov med anledning av det mexikanska firandet av *Dia de los muertos, De dödas dag.*

Årets avslutande utställning, *Duodji - samisk slöjd*, kom till som ett samarbete med Sameföreningen i Göteborg och Sameslöjdstiftelsen. Under två långhelger, 28 nov–1 dec resp 5–8 dec, visade elva aktiva sameslöjdare sina konstverk och sitt hantverksutövande.

Utställningar utanför museet

Magnus Dahlbring svarade för idéinnehåll, framtagande av föremål och text i museets avdelning av Göteborgs Museers monter under *Museimässan* i mars månad. Temat var *Skräp* och museet ställde ut etnografiska föremål tillverkat av återvinningsmaterial. I sista stund fick också museet möjligheten att göra en egen liten monter gratis, där ett antal bruna packlådor fick representera museets nuvarande situation. Den lilla förslutna packlådan i en glasmonter med texten "här kan Du se ett av museets finaste föremål" rönte stor medial uppmärksamhet - TV2 gjorde ett inslag.

Programverksamhet

Sportlovet

Under sportlovsveckan i februari spelade *dockteater Buratino* pjäsen "Fader Frost och Snöflickan" för sammanlagt 90 barn vid två föreställningar, en verksamhet som möjliggjordes genom externa bidrag från Göteborg Fritid.

Nordiska Museimässan

Under museiveckan i Göteborg och inom ramen för museimässan arrangerades i museet den 28 mars ett seminarium om utställningsproduktion under rubriken *Samarbete lönar sig*, med medverkan från museet av Sven-Erik Isacsson. Magnus Dahlbring var anmäld för ett föredrag under museimässan med namnet "Varför är det inte OK att sjunga Wa-wua-wampa?" - om schabloner kring ursprungsfolk inom undervisningen. Tyvärr blev föredraget inställt pga sjukdom.

Under helgen 23–24 mars firades på museet *Bangladeshs 25-årsjubileum* med ett program som invigdes av landets ambassadör i Sverige, hr Gyasuddin A. Chowdhury. Föredrag och bildvisningar om Bangladesh samt ett framträdande av den kände bengaliske poeten Daud Haider presenterades. Lutherhjälpen och Gbg:s Invandrarförvaltning bidrog med pengar och 110 besökare såg programmet under två dagar.

Onsdagen den 2 okt höll den amerikanske antropologen, professor Kenneth M. Kensinger, Bennington College, USA, ett föredrag om cashinaua-indianernas fjäderkonst under rubriken "The Gift of Birds". *Museernas Dag* söndagen den 6 okt bjöd på flera programpunkter med kinesiska förtecken. I anslutning till invigningen av utställningen Tusen tranors flykt erbjöds en föreläsning med "prova på" kring Qi Gong och Tai Chi. Såväl utställning som föreläsning stöddes ekonomiskt av göteborgsavdelningen av Svensk-kinesiska föreningen. För barnen erbjöds ett program med siluettklipp då det var sista helgen för utställningen Vikt, klippt och skuret.

Den 20 okt presenterades *Akupunktur i ett vidare perspektiv*, ett föredrag med praktiska inslag, av Tommy Pettersson och Mia Svedlund.

I samband med *Bok & Biblioteksmässan* i oktober erbjöd museet den 26–27 okt i samarbete med Universitetsförlaget och Bok & Bibliotek ett dubblerat *seminarium om Ismannen* med anledning av lanseringen av boken med samma namn. Magnus Dahlbring introducerade och Sven-Erik Isacsson föreläste om den femtusenåriga Chinchorro-kulturen i norra Chile och ett mumiefynd i museets samlingar. Monica Gustafsson från Västsvensk konservatorsateljé diskuterade etik kring handhavande av fynd av människorester och Torstein Sjøvold, professor i osteologi och bokens översättare, visade bilder och föreläste om Ismannen.

Undervisning

Samarbete med skolan

Samarbetet med skolorna har varit fortsatt gott även om museet kunnat skönja en nedgång i antal besök efter det att det nya läraravtalet gått igenom som medför att aktiviteter utanför

skolan inte får tillgodoräknas som undervisning. Erfarenheterna som museets undervisningsavdelning gjort är dock att det funnits relativt fria tolkningar av avtalet och efter skriverierna om museet i samband med kulturpropositionen sågs en markant uppgång av skolbesök igen - t.o.m. så stor att vi varit nödgade att kalla in extra hjälp under november och december. Undervisningsavdelningen lider dock fortfarande av att inga större satsningar kunnat göras på andra etnografiska/geografiska områden än Amerika.

Särskilda projekt.

Invandrarpedagogiskt Centrum *(IPC)* köpte under höstterminen ett undervisningspaket av museet och erbjöd detta till Bergsgårdsskolan och Nytorpskolan i Hjällbo resp. Hammarkullen med sammanlagt elva klasser. Klasserna består till övervägande del av invandrarbarn och programmet, som omfattade två 80-minuters lektioner per grupp, handlade om att stärka barnens identitet och att lära känna varandras kulturer. I samband med SDN-verksamheten har ett utvidgat program kunnat genomföras med de klasser i SDN Backa och Lundby som fick lektioner inom ramen för verksamheten. Ett 20-tal klasser kom till museet för ytterligare undervisning, bl.a. samtliga åk 9 vid Skälltorpskolan. Även föreläsningar för allmänheten på tema Indianer erbjöds i Tuve och Lundby.

Gymnasieskolans omvårdnadsprogram med "*Människan socialt och kulturellt*" har utnyttjat undervisningsavdelningens tjänster i stor omfattning under året.

I anslutning till antivåldsmanifestationen i Göteborg i maj och museets utställning om knivar i olika kulturer, (*Hugget som stucket ...*), erbjöds gymnasieskolan lektioner om knivens historia och etnografi och i ett samarbete med Polisen informerades även ungdomarna om knivlagen. Programmet fulltecknades omgående och var en stor framgång. Tidningen Arbetet gjorde ett stort reportage.

Museet har tillsammans med Fritid Centrum erbjudit *SIA-verksamhet* (skolans inre arbete) för åk 3–6 under vår och höst med en grupp per termin om ca tio elever. Verksamheten leddes av Christine Palmgren och Helena Ågren. Programmet har kommit att bli en populär långkörare och temat har omigen handlat om indiankulturer.

I samarbete med Medborgarskolan ledde Karin Hellqvist under hösten en *studiecirkel* vid museet på temat *Sidenvägen.*

Övriga visningar

Ett antal specialvisningar/lektioner har genomförts under året för bl a: Sveriges Färgeritekniker, Vänföreningen för Statens Historiska Museum i Stockholm, Scandinavian Geographical Society, studenter vid Lärarhögskolan och universitetets Institution för Slöjd- och Hushållsvetenskap, Föreningen Norden, en kundträff för shippingföretaget Hamburg Syd, studenter från Konservatorsskolan (2 lektioner) resp från Valands konstskola samt för utbildning av anställda i olika Sesamprojekt (3 lektioner). Magnus Dahlbring genomförde under hösten även en halv studiedag för samtliga lärare och övrig personal vid Katrinelundsgymnasiet (ca 90 personer).

Från utställningen "Hugget som stucket? Om konsten att hantera en kniv".

Museiombudsträffar och samarbetsgrupper

Två ombudsträffar har genomförts under året. Ett 90-tal ombud mötte upp på Konstmuseet i januari och ca 110 på Naturhistoriska museet i september. Vår- resp höstprogram presenterades samt undervisningskatalogen Samband och sammanhang.

Magnus Dahlbring är museets representant i undervisningsgruppen vid Göteborgs museer som sammanträtt 4–5 gånger per termin. Kontakt med skola, förskola och KULF är viktiga funktioner för denna grupp som dessutom svarar för kontakter med myndigheter, organisationer och andra museer.

AGU (Arbetsgruppen för gemensamma utställningar) har under året haft få träffar. Den sedan 1994 pågående stadsdelsverksamheten (se SDN-verksamhet) har formellt inordnats under AGU som därmed varit aktiv vad gäller utställningar.

Undervisningsmaterial

Av budgetmässiga skäl har avdelningen tyvärr inte kunnat köpa in något nytt material under året men överföringen av information från kort till data pågår, dels i kronologisk ordning men också geografiskt indelat samt i föremålskategorier för att underlätta uthyrning och överblick. Drygt halva föremålsbeståndet finns nu överfört på data.

Undervisningslådorna "En tidlös expedition" (två ex) och "Afrikakofferten" har varit uthyrda flera gånger under året. Vid en presentation på Röhsska museet för KULF-ombuden under hösten visades koffertarna upp i syfte att öka intresset för dem och få ytterligare bokningar under 1997. Drygt 40 ombud kom till dessa två dagar. En gymaniseskola i Trollhättan hyrde material av avdelningen från Amerika, Asien, Afrika och Samer för att göra en utställning som ett specialarbete i åk 3.

SDN-verksamheten i ord och siffror 1994–1996

Magnus Dahlbring har lämnat följande kommentarer till treårsprojektet: Under en treårsperiod, 1994–1996, har Etnografiska museet - liksom de andra museienheterna inom förvaltningen - bedrivit uppsökande verksamhet i Göteborgs samtliga stadsdelar.

Från utställningen "Hugget som stucket? Om konsten att hantera en kniv".

Upprinnelsen till projektet var ett bidrag om ca 80.000 kr. per år och museum under en treårsperiod där Statens Kulturråd stod för kostnader i samband med den verksamheten. Syftet med projektet var att bredda kännedomen om museerna i bostadsområdena för att öka tillgängligheten till det som museerna har att erbjuda. Tidigare har museiförvaltningen delat det ekonomiska ansvaret och verksamheten vid Blå Stället i Angered men inom ramen för SDN-programmet kunde nya områden beredas möjlighet att deltaga.

Erfarenheterna har överlag varit positiva från både museet och de ansvariga ute i områdena. Entusiasm och engagemang har varierat från plats till plats - vilket delvis kan bero på att man i somliga stadsdelar har en aktiv kulturverksamhet, i andra i mindre grad. Detta avspeglar sig delvis också i statistik och program som kommit i kölvattnet på de utställningar museet kunnat erbjuda. Man kan även märka en klar tendens till att mottagandet blivit mer positivt ju längre projektet framskridit - vilket kan tolkas som att en viss inkörningsperiod har varit välbehövlig. Flera SDN har efterfrågat vidare samarbete.

Museet har kunnat erbjuda ett flertal olika utställningar. Under 1994 hyrde vi in två olika utställningar: *Cheyenne - ett folk i förvandling* (fotoutställning) och Vad *hände Muhammed Cohen?* (en utställning om rasism och främlingsfientlighet). Under året nådde vi 2.270 besökare och totalbudget var 29.974 kr.

Under 1995 begränsades utställningsverksamheten till inhyrning av den mycket populära Cheyenne-utställningen som beräknats ha setts av 21.000 personer. Till detta kom också föredragsverksamhet under kvällstid på begäran. Budget för året var: 59.373 kr (kostnader för 1994 överfördes på 1995, därav den oproportionerligt stora summan).

På hösten 1995 kom frågan till Etnografiska museet om vad vi skulle kunna åstadkomma om vi fick överfört extra medel till SDN-verksamheten. Göteborgs Konstmuseum skulle få svårt att använda sina pengar så Etnografiska museet övertog dessa medel plus en övrig pott för vilket vi breddade verksamheten avsevärt. Vi kunde erbjuda ett program med visningar för skolelever, föredrag på kvällar, särskilda programkvällar på museet med inbjudan till de kulturansvariga i stadsdelarna och också i viss mån tillgodose de speciella önskemål som kom direkt från dessa kulturansvariga. Sålunda tillverkade museet en

vandringsutställning på skärmar om flyktingskap i fem avsnitt då det visade sig att flera stadsdelar sysslade just med denna problematik. Formgivning, textunderlag, snickerier och transport kom att engagera fyra av museets anställda under delar av året. Undervisningsansvarig kunde lägga stor del av sin tid under produktionstid på detta arbete tack vare det extra anslaget och förortsverksamheten kunde breddas väsentligt. En trevlig spin-off-effekt blev också att fler besökte museet som en direkt följd av den uppsökande verksamheten.

Vid sidan av utställningen om flyktingskap inhyrdes också den utsökta fotoutställningen *Indianbilder från 1990-talet,* producerad av fotograf Tony Sandin. Verksamheten nådde totalt 184.330 personer. 18 skollektioner genomfördes och kvällsföredrag hölls i två stadsdelar. Kostnad för 1996 var 249.532 kr. Totalt för de tre åren har Etnografiska museet SDN-verksamhet således nått 207.600 personer med en totalkostnad av 338.699 kr.

Föreläsningsverksamhet utanför museet

Jan Slavik har vid två tillfällen föreläst om färgsymboliken i Mahayana-buddhismen: 25 april inför Föreningen för Tibetansk Buddhism i Göteborg och 13 okt i samband med GU:s Humanistdagar. Magnus Dahlbring har förutom föredrag i samband med museets SDN-verksamhet (se dito), föreläst om Tro hos Maya (Hagakyrkan, 21 jan), samt om Centralamerikas indianfolk (Göteborgs Folkhögskola, 25 nov). Under en colombiansk kulturhelg 12–13 okt i Bagaregården, Göteborg, höll Sven-Erik Isacsson ett föredrag med bildvisning om Utvecklingsprojekt och vattensymbolik bland indianer i Colombia. 20 sept berättade densamme om Överlevnad i regnskogen, med material från Sydamerika, för skolelever i Bollebygd.

Service åt forskare och allmänheten

Förfrågningar från allmänheten samt vetenskaplig korrespondens rörande museets samlingar och arkivmaterial har inkommit i normal omfattning under året. Museets bibliotek, arkiv och föremålssamlingar är en värdefull kunskapsresurs för skolelever, universitetsstuderande och forskare. Bland årets besök kan nämnas följande: Den 13 mars studerade Eva Karsten sin far Rafael Karstens samlingar från jivaro/shuar i Ecuador. Den 18 mars besöktes museet av fru Flor María Ogari, indianledare och representant för emberá-chami-folket i Antioquia samt hr Alonso Tobón, fackföreningsledare i Urabá i nordvästra Colombia. Den 20 mars besökte Perus ambassadör i Sverige, Dr. José Emilio Romero, museet för studium av paracasutställningen och för information om övriga perusamlingar i museets ägo. Den 26 mars resp 6 nov studerade Dr Françoise Guionneau-Sinclair museets unika material från kuna-indianerna, Panamá. Den 10 maj anlände hr Christian Báez och frk Paula Honorate, Santiago, Chile, i avsikt att studera museets material om kroppsmålning i Sydamerika. 22–24 aug studerade Dr Emily Kaplan, från National Museum of the American Indian, Smithsonian Inst., arkeologiska föremål från centrala Perus kustområde för färganalys. Den 10 oktober stod Magnus Dahlbring som värd för hr. Juan Löpez Núñez och fru Pascuala Santiz Gómez, två maya-tzotzil-representanter från Chiapas, Mexico, som befann sig i Sverige på inbjudan av Ibero-amerikanska institutet för att informera om det rådande politiska läget i Chiapas.

Den 4 nov besöktes museet av Dr Vinani Thapelo, etnograf och historiker från Botswana, samt Viera Larsson från Stockholm, inom ramen för det sedan länge pågående museisamarbetet mellan Botswana och Folkens museum etnografiska.

Utlån av föremål

Föremål ur museets samlingar har under året utlånats till Kulturen i Lund (javanska wayang golek figurer), Älvsborgs länsmuseum (föremål från Namibia), Halmstads museum (föremål från Iran), Västerbottens museum (skoltsamiskt material), Botaniska trädgården i Göteborg (föremål från Australien), Syma's utställningsmonter under Museimässan (textil och keramik) samt diverse föremål till olika tv-bolag. Fr.o.m. 960101 uttas en avgift i samband med lån av föremål.

Information och marknadsföring

Museets informationsavdelning har att ansvara för att information mellan kansli och personal på museet fungerar. I ansvaret ingår också att deltaga i de informationsmöten som InfoC Louise Brodin kallar till. Förvaltningens centrala informationsavdelning har nu upphört att existera vilket medfört nya arbetsuppgifter under året. Ett litet antal möten med infoansvariga har under året kunnat hållas för att fördela dessa arbetsuppgifter och att resonera kring gemensamma intressen. Avdelningen fick under året överta de fördelade marknadsföringsanslag som tidigare legat centralt och fick budgetansvar för dessa. Pengarna har använts i den löpande lördagsannonseringen i de två göteborgstidningarna G-P och Arbetet/Nyheterna samt till Carat Intermedia som redigerar och vidarebefordrar allt annonsmaterial.

Informationsansvarig producerar programblad och håller kontakten mellan museum och G-P och Arbetet Nyheterna. Vidare håller avdelningen täta kontakter med media för att underrätta dessa om händelser på museet. Under året har också kontaktats företrädare för annonsbyråer, kulturmarknadsförare och andra som vill sälja annons- eller informationsplats i diverse trycksaker och andra medier.

Övrig marknadsföring har huvudsakligen skett "i det tysta" dvs i ständiga kontakter med samarbetspartners, tidningars och tidskrifters "dagböcker" samt genom att inbjuda journalister att göra redaktionella texter om verksamheten.

Museet har under året kunnat ge medlemmarna i Drakkluben, G-P:s ungdomssatsning erbjudanden av olika slag mot att museets namn figurerar på barn/ungdomssidan i G-P samt nämns med aktuellt erbjudande i en automatisk telefonsvarare vid G-P. Under de två stora evenemangen Gothia Cup och "De tre tenorerna"-konserten delade informationsansvarig ut flygblad med erbjudande om rabatterade besök på museet vilket inte rönte någon större framgång. Radio Simón Bolivar har under året påannonserat museets verksamhet i sina närradiosändningar och lottat ut fribiljetter till museet till sina lyssnare - med viss framgång för museet. Magnus Dahlbring har under året medverkat i Sv Kyrkans ungdomsradio, Radio +, och berättat om museet. Tillsammans med två resurspersoner från Göteborgs Kulturnät, Eva Björnberg och Tuire Veivo har informationsansvarig lagt upp en "hemsida" för museet på Internet. Museet hade under sommaren information kring utställningen "Indianbilder från 1990-talet" på Nordstadstorget. Magnus Dahlbring

ansvarade för text och redigering av informationstext till Folkens museums programblad där vi under året blivit erbjudna en informationsruta. Sweden China Trade Company - en sammanslutning för underlättande av handelskontakter mellan de två länderna - presenterade våra program som hade med Kina att göra i sitt programblad och på Internet.

Mediakontakter

Den i särklass mest överskuggande nyheten under året och som ledde till flest kontakter med media var regeringens kulturproposition och förslaget att skapa ett "Världskulturmuseum" med placering i Göteborg. Sammanställningen av totala antalet artiklar, samt hur mycket som skrivits, vilka TV- och radioprogram som deltagit i debatt eller nyhetsförmedling kring museet under året beräknas kunna presenteras först med årsberättelsen för 1997. Några viktiga artiklar och inslag utöver nyheten om världskulturmuseet var dock följande:

Hemsidan som i en G-P bilaga om Internet fick ett positivt omdöme. Vidare diskuterades museernas finanser av Arbetet/Nyheterna under rubriken "Museernas skatter ruttnar bort". Intervju med Sven-Erik Isacsson och interiörbild från magasin med Jan Amnehäll bland kartonger. 7.425 spaltmm. Världsarvslistan och museets paracastextilier har diskuterats ett antal gånger bl a med titel "Museum vill skydda textilier" (G-P, 960518, 3.913 spalt-mm) och "Textilierna tillhör hela världens arv" (G-P, 960417, 1.260 spaltmm). Museishopen fick i en rundvandring bland kulturinstitutionernas butiker bra kritik av GT. Bangladesh-helgen uppmärksammades av Radio P4 960327, med ett 15 minuters inslag i 'Zebra". Intervju och musikinslag med "Anirbaan" och Mustafa Jamil. Avslutningsvis uppmärksammades de Japanska dockorna i två härliga fyrfärgsreportage i G-P, Gränslöst 960120 kallat "Inte att leka med" 4.928 spaltmm och i Arbetet/Nyheterna 960120 "Dockor som behagar"; 2.200 spaltmm.

Nyförvärv av föremål

På grund av den ovissa och i högsta grad otillfredsställande situationen för museets magasin har nyförvärv av föremål skett i mycket begränsad omfattning. Under året har inkommit totalt 21 föremål, fördelade på sex samlingar, samtliga som gåva. En ljusstake av mässing från Bali, Indonesien, har skänkts av prof S Henry Wassén (saml. 96.1.1). Ett traditionellt broderi från Bangladesh, utfört på ett inramat saristycke, har skänkts av hr Gyasuddin A. Chowdhury, Bangladesh's ambassadör i Sverige (96.2.1). En samling om nio etnografiska föremål (kriser, spjutblad och ett musikinstrument av bambu) från Sulawesi, Indonesien, som insamlats av ing. Sven Fremer under 1920- och 30-talen, har skänkts av hr Björn Fremer, Malmö (96.31–9). En samling om åtta etnografiska föremål (harpa, flätade mattor, rafflavävnader och vävstol) som insamlats av missionär Gustaf Jacobsson, troligen i f.d. Franska Kongo ca 1900, har skänkts av hr Eskil Jacobsson, Västerås (96.4.1–8). En schal av ull med broderat miribotamotiv från Persien eller angränsande ryskt område, som insamlats av hr Anders Ljung, Falkenberg, under resa i Sovjetunionen vid mitten av 1920-talet, är skänkt av dennes dotter, fru Inga Folke, Göteborg (96.5.1). En flöjt från Nya Guinea har skänkts av fru Lea S (96.6.1).

Bevarande och vård av samlingar

Arbetet med dataregistrering av föremålssamlingar fortskrider. Uppdatering av registerprogram (FileMaker Pro 3.0) har skett. Situationen för föremålsmagasinen är fortfarande olöst och i högsta grad otillfredsställande då fortlöpande kontroll av föremålens kondition och magasineringsmiljö är utesluten. Fortsatt genomgång och packning av textilt material för förvaring i magasin har dock kunnat genomföras. Inom ramen för museets Sesam-projekt (se dito) har dessutom samtliga prekolumbianska textilier registrerats på data samt magasinerats nöjaktigt i den utställninglokal som tjänar som tillfälligt magasin. Stiftelsen Västsvensk Konservatorsateljé har för museets räkning under året behandlat fyra textilföremål samt fortsätter arbetet på övriga beställningar.

Bearbetning och dokumentation av samlingar

Inom ramen för ett ALU-projekt i museet har Per Stenborg vid Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, bedrivit jämförande forskning om och dokumentation av museets arkeologiska samlingar från nordvästra Argentina, företrädesvis samling 30.39.1–367, förvärvad från hr Rudolfo Schreiter, Tucumán, 1930. Vissa forskningsmedel för materialanalys har erhållits. Avsikten är att Per Stenborgs arbete skall publiceras i museets serie Etnologiska studier.

Paracasprojektet har bedrivits i mycket begränsad omfattning under året pga museets situation och bristande ekonomiska och personella resurser. Viss forskning har dock skett om det textila bildspråket. Insatser inom det förebyggande konserveringsprogrammet i samarbete med IFP (institutet för Fiber och Polymerteknologi) har genomförts enligt planerna.

Inom ramen för det statliga s.k. *Sesamprojektet* har tre personer anlitats under tre månader för att genom olika åtgärder göra museets samlingar av prekolumbiansk textil mer tillgängliga för såväl allmänhet som forskare. Kerstin Gustafsson har utfört tekniska analyser av väv- och broderitekniker från Paracas och senare kulturer, Gloria Esteban Johansson har dokumenterat proveniens och kultursammanhang och Karin Hellqvist har avslutat det omfattande arbetet med att magasinera och dataregistrera samtliga prekolumbianska textilier i museets samlingar.

Bibliotek och arkiv

Förutom ett oförändrat antal prenumerationer på vetenskapliga tidskrifter, har bibliotekets bokbestånd vuxit med 212 volymer. Några anslag för inköp av facklitteratur har ej funnits. Däremot har det varit möjligt att med medel ur Hilding Svahns minnesfond inköpa för verksamheten nödvändig referenslitteratur inom amerikanistik. Viss upprustning och iordningställande av negativ- och bildarkiv har kunnat ske under året.

Utbildning

Under året har tf mc och museets personal deltagit i utbildning och kurser inom förvaltningens ram avseende samverkan, internkontroll, ekonomi, friskvård, jämställdhet, brandskydd och kemiska hälsorisker. Via ett kompetensutvecklingsbidrag från kommunen

kunde Magnus Dahlbring under hösten läsa en kurs i religionshistoria (C-nivå) vid GU. Museet erhöll medel för utebliven arbetstid. MD deltog även i ett seminarium om religiös fundamentalism anordnat av Internationella Folkhögskolan och SIDA:s regionansvarig.

Studiebesök och tjänsteresor

Tf mc besökte 24 jan Folkens museum etnografiska i Stockholm tillsammans med museidirektör Bo Jonsson för samtal med museidirektör Per Kåks om framtida samverkan. Den 16 april deltog tf mc i ett seminarium som organiserats av Folkens museum etnografiska om museets framtid. Den 7–8 maj besökte Karin Hellqvist och tf mc Folkens museum etnografiska för att inom ramen för det då pågående Sesamprojektet studera dataregistrering av föremål i Folkens museum och diskutera framtida samverkan angående föremålsregistrering. Den 19–20 juni representerade tf mc museet i ett möte på Etnografisk samling, Nationalmuseet, i Köpenhamn med museicheferna för Nordens etnografiska museer (Folkens museum etnografiska, Etnografiska museet i Oslo resp. Bergen samt etnografiska museet i Helsingfors) varvid olika museifrågor, strategier, idéuppslag och förslag på framtida samverkan diskuterades. Den 18 oktober uppvaktade Sven-Erik Isacsson, Magnus Dahlbring samt två ledamöter av museets råd, Kaj Århem och Ingvar Oljelund, riksdagens kulturutskott med anledning av museiförslaget i regeringens kulturproposition. Museets allmänkonservator, Farzaneh Bagherzadeh, har företagit två kurirresor, till Malmö resp. Vänersborg, för förmedling av föremål.

Forskning och kunskapsproduktion

31 maj–3 juni deltog Sven-Erik Isacsson med ett bidrag i ett seminarium i St Andrews, Skottland, med temat *The Rhetoric of indigenous organisations: portrayals of personhood and community in exchanges with the nation state*, organiserat av Department of Social Anthropology, Univ of St Andrews.

På inbjudan av den venezolanska organisationen *Artesania y folklore* samt dep. Aragua och med finansiellt stöd från Svenska Institutet deltog Sven-Erik Isacsson i en internationell konferens, *IV Muestra de Artesania Iberoamericana MAI 96*, som hölls 1–6 sept i Maracay, Venezuela. Isacssons föreläsning behandlade symbolik och bildspråk i paracastextilierna under rubriken *Entre las fibras de la fe. Los tejidos de Paracas en la perspectiva del pensamiento indigena en el mundo andino.*

Under två dagar, 16–17 sept, genomfördes i museet en internationell workshop om arkeologi i Latinamerika, som ett samarbete mellan museet och institutionen för arkeologi vid GU. Under temat *Past and Present in Andean Prehistory and Early History* presenterade ett antal företrädesvis nordiska amerikanister sina forskningsrön. Sven-Erik Isacsson medverkade med en presentation av museet och dess samlingar.

När så har varit möjligt under året har Sven-Erik Isacsson bedrivit forskning om museets textilier från Paracas, Peru, inom ramen för Paracasprojektet och i avsikt att sammanställa materialet till en bok om museets samling. Under året har Sven-Erik Isacsson medverkat i ett antal möten om amerikanistik på museet med forskare från Socialantropologiska institutionen vid GU.

Magnus Dahlbring skrev artikeln "Om vi lever och har hälsan", i läroboken för medicinstuderande, "Humaniora och medicin" av Ingrid Gottfries och Bodil E B Persson, red. (Studentlitteratur:Lund 1996). Sven-Erik Isacsson har skrivit en nekrolog över f. museichefen, prof S Henry Wassén, att publiceras som ett bidrag till en minnesvolym över denne i serien "Acta Americana", Svenska Amerikanistsällskapet. I början av året utgavs museets årstryck för åren 1991–1994 med f. museichefen Kjell Zetterström som redaktör.

Göteborg, i januari 1997.
Sven-Erik Isacsson
Museichef

Årsberättelse för 1997

Sven Erik Isacsson

Verksamheten under 1997 genomsyrades av förberedelser och förväntan inför framtida förmodade förändringar. I den handlingsplan för året som presenterades i december 1996 målades en dyster bild upp av våra möjligheter. Utan det utlovade extra statliga bidraget på 3,75 mkr, skulle så gott som halva personalstyrkan blivit övertalig medan verksamheten skulle begränsats till ett öppethållande utan någon programverksamhet alls. Så blev alltså inte fallet. Det statliga bidraget kom oss till del om än sent; först efter regeringsbeslutet den 15 maj kunde vi presentera en extra handlingsplan, vilket påverkade våra möjligheter att disponera medlen under året. I planen angavs att merparten av de medel som återstod efter täckande av bl a lönekostnader föreslogs disponeras på föremålsområdet, dvs åtgärder för vård och bearbetning av samlingar.

Museet har mycket stora behov av vård, konservering och acceptabel förvaring av sina samlingar. Insatserna har hittills varit minimala och generellt begränsade till akuta åtgärder i samband med utställningar o.d. Därtill kommer att föremålen, huvudsakligen av känsliga exotiska material, under en lång tid har förvarats i olämplig miljö och undermåliga magasin, vilket medfört tekniska skador och/eller en successiv nedbrytning av föremålens kondition. Konsekvensen av detta är ett mycket omfattande behov av kostsamma och tidsödande konserveringsinsatser.

Samtidigt är det viktigt att museet marknadsför sina samlingar, sitt ämnesområde och framför allt sin breda verksamhet inför sin nya och vidgade roll 1999. I nuvarande lokaler och med nuvarande ekonomiska resurser är nya satsningar på utställningar utan långsiktig planering och förankring i övrig verksamhet inte motiverade. Målet är istället att organisera ovan nämnda inventering av samlingar med koncentrerade insatser inom vård och konservering, dokumentation, digitalisering och bildhantering, till en publik verksamhet i form av ett slags rullande basutställning där åtgärdade föremål och samlingar under en kort tid exponeras i museet innan de magasineras på nytt. Avsikten är att publik och studiegrupper skall kunna ta del av arbetsprocessen och under arbetets gång ges möjlighet att ställa alla typer av frågor om föremålen till konservatorer, magasinspersonal, fotografer och ämnesområdesspecialister. Detta kan betraktas som en försöksverksamhet vilken, om den fungerar väl, skulle kunna bli en viktig publik basverksamhet i det nya museet och skapa en närmare kontakt med vår publik och förhoppningsvis ökad förståelse för vad som normalt sker bakom museets ”scen”. Beställningen av utrustning och etableringen av ett fungerande nätverk försenades men i november kunde äntligen digitaliseringen av samlingarna inledas. Museets framtida lokalisering är ännu oviss vilket negativt påverkar vår möjlighet att planera magasin och förvaring av samlingar, vilket är ett akut problem om arbetet med vård och bearbetning av samlingarna skall kunna fortgå ostört.

I februari inledde Organisationskommittén för ett Världskulturmuseum sitt arbete enligt de direktiv som angivits av kulturdepartementet och regeringen. Museets anställda kom alla att på ett eller annat sätt, direkt eller indirekt, att ta del av och engagera sig i detta

arbete. Museichefen ingår i kommitténs s k expertgrupp och har deltagit i samtliga nio sammanträden under året samt andra planeringsmöten i anslutning därtill. Kommitténs ordförande Christina Rogestam har lämnat personalinformation vid två tillfällen och löpande information har givits i samband med ordinarie peronalmöten. Museichefen har även ingått i två av de arbetsgrupper som kommittén konstituerat, dels för den "publika verksamheten" med Lotten Zetterström som sammankallande, dels för "forsknings-anknytningen", med rektorn för GU, Jan Ling/Bo Samuelsson som sammankallande. Den senare arbetsgruppen har utarbetat en verksamhetsidé för forskningssamverkan mellan museet och Göteborgs universitet, som efter beslut av GU:s styrelse skall utvecklas och förverkligas under 1998. Magnus Dahlbring har varit museets representant i kommitténs personalgrupp. Organisationskommittén inlämnade den 1 oktober till regeringen sin första rapport innehållande huvudsakligen idéer kring verksamheten för ett "världskulturmuseum" samt frågor rörande lokalisering och byggnad. Samtidigt som vi har engagerat oss i att försöka reda ut innehållet i begrepp som "världskultur", "konst" och "etnografi", så har den museala programverksamheten fortsatt i gängse former, kortfattat beskriven nedan.

Administration och personalia

Sven-Erik Isacsson är förordnad som museichef under perioden 970101–981231 och har under 1997 deltagit i museikollegiets och museinämndens sammanträden samt i internstyrelsemöten med museidirektören och förvaltn.chefer för ekonomi och personal. Mc har även verkat som suppleant i FSG. Utvecklingssamtal har hållits med personalen v 14–16 och ordinarie personalmöten har genomförts varje onsdag med undantag för semesterperioden o.d. Museets ledningsgrupp har, förutom museichefen, utgjorts av Jan Amnehäll, Gunilla Brusved, Magnus Dahlbring och Jan Slavik och har, om möjligt, sammanträtt varannan tisdag. Skyddsombud har varit Eva-Clara Berggren. Ferenc Schwetz har varit miljöombud och Jan Amnehäll säkerhetsansvarig samt vik. museichef under mc:s tjänstledighet okt-dec.

Museets personal har utgjorts av följande tillsvidareanställda:

Gunilla Amnehäll	textilkonservator
Jan Amnehäll	intendent/magasinsföreståndare
Farzaneh Bagherzadeh	1:e konservator (föräldraled. 50% 1 jan–18 apr, heltid 15–25 juli)
Eva-Clara Berggren	receptionist/vakt (deltid, 73%)
Gunilla Brusved	chefssekreterare/ekon.administratör (deltid, 75%)
Enar Carlsson	tekniker/verkstad, pension fr.o.m. 1 dec.
Magnus Dahlbring	intendent/undervisn,info,mafö,progr.v.
Sven-Erik Isacsson	museichef, tjänstledig (1 okt–31 dec) för annat uppdrag
Peter Normelli	receptionist/vakt (deltid, 63%)

Ferenc Schwetz	tekniker/utställningar
Carl Axel Silow	1:e intendent (tjänstledig)
Jan Slavik	utst.formgivare/bibliotek

Projekt- eller timanställd personal:

Stellan Andersson	receptionist/vakt (SDN-Backa)
Li Almgren	praktik undervisn.avd (15 sep–7 nov)
Lars Brunhage	receptionist/vakt (20–21dec)
Pernilla Elmtén Börjesson	guide (4 tim)
Natalia Fasth-Tjeerdsma	praktik konservering (2 dec–)
Kerstin Gustafsson	dokumentation Paracasprojektet (1–5 dec, 15–19 dec)
Karin Hellqvist	dok. & bildbearb. Paracasprojektet (1 sept–31 dec vård Paracasprojektet 13, 31 jan, 17 feb)
Adriana Muñoz	praktik API (arbetsplatsintrod.) (2 apr–3 okt)
Jan Ohlson	guide (2 tim)
Christine Palmgren	receptionist/vakt/guide/progr. (381 timmar)
Per Stenborg	digitalisering föremålssamling (3 nov–31 dec)
Görel Steneby	praktik konservering (8 dec–)
Ibolja Vicei	receptionist/vakt (Tandvården) (50%)
Helena Ågren	receptionist/vakt/guide/progr. (440,5 timmar)

Etnografiska museets råd

Museirådet har haft fyra sammanträden under året (29 jan, 5 mars, 12 maj och 15 dec) med Ingrid Otrélius, ledamot av museinämnden, som ordförande och museichefen som sammankallande och sekreterare. Övriga ledamöter har varit: Lars Englund, Bo Jonsson, Ingvar Oljelund, Angelica Thörnqvist och Kaj Århem. Bl a har följande ämnen diskuterats: strategi och verksamhetsprofil 1997–1998, visioner och idéer kring "världskulturmuseet", information om pågående verksamhet samt planering inför 1998. Museirådet har som vanligt visat stort engagemang och intresse för museet och dess framtida öde, vilket här med tacksamhet noteras.

Utställningsverksamhet

Under årets första månader visade museet två, från Folkens museum etnografiska, inlånade utställningar: 14 januari– 3 mars, *Barns bilder bygger broar*, bilder och berättelser insamlade av konstnären Lisen Forslund från Invandrarverkets flyktingförläggningar, svenska skolor och Botswana i södra Afrika samt, 24 mars–4 maj, *Finns det lim i Afrika?*,

Från utställningen "Sulawesi".

en utställning som besvarar frågor om Afrika "som många undrar över men bara ett barn vågar ställa".

Den permanenta utställningen *Indianer - trådar till Amerikas-forntid* har reducerats något pga behovet av utställningsyta för att kunna genomföra årets utställningssatsning i museet, *Sulawesi - Prakt och prydnader från Indonesien*, som öppnades den 25 maj, samtidigt med invigningen av den internationella vandringsutställningen *Power & Gold - smycken från Indonesien, Malaysia och Filippinerna*, som visades i samarbete med Göteborgs Stadsmuseum i Ostindiska Huset t.o.m. 9 november. Av samma skäl, akut utrymmesbrist, tvingades vi således att dels omarbeta paracas-utställningen, dels förlägga en attraktiv utställning på tryggt avstånd från museet.

Power & Gold, producerad som vandringsutställning av Museum voor Volkenkunde, Roskam Produkties, Rotterdam, och Stichting Kunstprojecten, Amsterdam, presenterade ett stort antal praktföremål, huvudsakligen från 1700- och 1800-talen, som inlånats från Barbier-Mueller-museet i Geneve. Utställningen invigdes av dir.Christina Rogestam, ordförande för museikommittén för ett Världskulturmuseum. Lokal dagspress och andra media ansåg dock inte denna internationellt mycket uppskattade utställning värd någon uppmärksamhet.

Utställningen *Sulawesi* berättade om upptäcktsresanden, forskaren och dåvarande chefen för den etnografiska avdelningen vid Göteborg museum, Walter Kaudern, och visar huvudsakligen föremål ur de samlingar denne hemförde från sina resor i Indonesien och dåvarande Celebes mellan åren 1917–1920 samt även föremål insamlade av Sven Fremer.

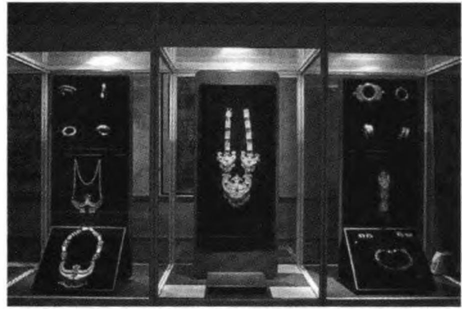
Under tiden 24 maj–31 augusti visades en mindre utställning med namnet *Drömspår och Tankstreck*, som presenterade museets samling av australiensiska barkmålningar och ett urval av andra traditionella konst/bruksföremål från samma kontinent.

Den 26 september öppnades i museet *Gubben i djungeln*, en utställning för barn om etnografen Erland Nordenskiöld, museets chef under åren 1913–1932. Samtidigt iordningställdes också en enkel monter i foajén på Folkteatern med material från undervisningsavdelningen.

Ett arrangemang kring *Día de los muertos* i form av ett mexikanskt allhelgonaaltare visades under tiden 1–9 november och introducerades av Mexicos nye konsul i Göteborg, Bo Feltner.

Stadsbiblioteket ställde sin utställningshall till museets förfogande under några sommarveckor då vi visade de fem skärmar som producerades 1996 om flyktingskap. Drygt 4.000 personer såg utställningen under perioden 12–25 augusti.

För tillkomsten och genomförandet av ovanstående utställningar riktas här ett varmt tack till berörda formgivare, tekniker och programansvariga.

Från utställningen "Power and Gold".

Programverksamhet

Ett omfattande vår- och höstprogram har genomförts. Programpunkter värda att särskilt nämna är:

Sportlovsverksamheten i samarbete med Afrikagrupperna som hade bokbord, diavisningar och var medarrangörer till en afrikansk trubadur som spelade för förskolebarn. Externa bidrag från Göteborg Fritid möjliggjorde trubadurens medverkan.

I samband med att Svensk Filmindustri satte upp filmen "Jag är din krigare" av Stefan Jarl, arrangerade museet tillsammans med GP:s drakklubb ett program med frågesport där priset var fribiljetter till filmen vilken har ett övergripande etnografiskt tema.

Vidare skedde utlåning av utställningarna om flyktingskap till Göteborgslokaler i deras kultursatsning under våren och sommaren.

Museets bidrag till Göteborgs Internationella Vetenskapsfestival i april tillsammans med Folkteatern bestod av ett smakprov ur den kommande pjäsen "Indiantoken" som sattes upp i november. Medverkande förutom ensemblen var FD Christer Lindberg som berättade om Erland Nordenskiöld som ett inslag i pjäsen samt mc Sven-Erik Isacsson. 50 besökare tog del av programmet under lör- och söndag.

Program genomfördes i samband med invigningarna av och under utställningarna *Power & Gold* på Stadsmuseet *och Prakt och prydnader* på Etnografiska museet samt *Drömspår*, med Magnus Dahlbring som ansvarig. Australiens ambassadör i Sverige, Ms. J. Pead, invigde *Drömspår* och bidrog ekonomiskt efter ansökan av museet. Ett 30-tal didgeridoospelare underhöll.

"Museernas Dag" genomfördes under rubriken *Resenärens Dag* i samarbete med Kilroy Travel, Resetidningen Vagabond samt Scandinavian Australian New Zealand Friendship Association/Scandinavian Canadian American Friendship Association vars respektive representanter erbjöd föredrag, bildvisning och information; MD kompletterade med visningar av museets utställningar. Ca 250 besökare noterades och evenemanget bevakades och rapporterades av tidningen Arbetet.

Under Bok & Biblioteksmässan i november erbjöd museet i samverkan med Carlssons Förlag samt Bok & Bibliotek ett seminarium med namnet *Öfolk, snöfolk och nomader*. MD introducerade och Jan Amnehäll föreläste om Indonesien, tyvärr inför en fåtalig publik.

Undervisning

Samarbetet med skolorna har fortsatt varit gott; vi har under året ökat volymen både vad gäller givna lektioner (totalt 460) och antalet besök av skolelever (totalt 5288), däremot inte vad gäller ekonomin. Christine Palmgren (CHP) och Helena Ågren (HÅ) har på ett mycket tillfredsställande sätt undervisat på strötimmar under terminerna. Med utställningen med material från Indonesien som bas, kan nu undervisningsavdelningen (UA) även erbjuda lektioner på tema Asien.

Särskilda projekt. Resurscentrum för Interkulturell Kunskap och museet planerade under året ett större projekt med Angeredsgymnasiet och beviljades av Stiftelsen Framtidens Kultur de sökta medlen om 243.000 kr för projektet "Att främlingsSkapa", som påbörjades under höstterminen med verksamhet såväl på gymnasiet som på museet.

Museet har tillsammans med Fritid Centrum erbjudit SIA-verksamhet (skolans inre arbete) för åk 3–6 under vår och höst med en grupp per termin om 10–12 elever. Verksamheten leddes av CHP och HÅ. Programmet har kommit att bli en populär långkörare och temat har ånyo varit indiankulturer.

Ett specialprogram på tema u-land erbjöds högstadieeleverna vid Karl Johanskolan och gymnasisterna vid Katrinelundsgymnasiet med Guatemala som exempel.

Tillsammans med Folkteatern erbjöd museet ett kombinerat program med teater- och museibesök åt förskolan och lågstadiet med rubriken "En foxtrot i djungeln/Gubben i djungeln" efter Christina Nilssons bok och pjäs. Magnus Dahlbring (MD) sammanställde tillsammans med Jan Slavik (JS) underlaget för utställningen på museet. Tillsammans med Folkteatern genomfördes en lärarkurs om Erland Nordenskiöld vid sex tillfällen varav två på museet med ca 25 deltagare.

Interiör från den tillfälliga utställningen "Sulawesi".

MD var handledare under åtta veckor åt en praktikant, Li Almgren, Kulturvetarlinjen GU, som medverkade i arbetet med utställningen *Gubben i djungeln* och med programpunkter kring Museernas Dag och Bok & Bibliotek.

Inom ramen för projektet *Barn och ungdom i fokus*, som leds av Lotten Zetterström och EvaTua Ekström, med finansiellt stöd av Stiftelsen Framtidens kultur", har 26 grupper om ca 650 elever på låg- och mellanstadium bedrivit bedrivit verksamhet under våren. Under hösten har motsvarande verksamhet genomförts på gymnasienivå med 14 klasser om sammanlagt 337 elever från fyra olika skolor i Göteborg. Dessutom har tre studiedagar med lärare förlagts till museet.

Introduktionen till "Power and Gold".

Övriga visningar

Visningar och lektioner har hållits för bl.a. studenter från museivetenskapliga utbildningen GU resp från Institutionen för slöjd- och hushållsvetenskap (MD), samtliga lärare vid Katrinelundsgymnasiet och Angeredsgymnasiet (MD), för guider inför utställningen Power & Gold (JA, MD), Folkens museums vänförening (JA), studenter från Inst för Kulturvård Konservatorsprogrammet (JA, SEI), för Göteborgs Förvaltn.sekreterare, Läkarsällskapet, Rotary Partille samt för pensionärsföreningar (SEI).

Museiombudsträffar och samarbetsgrupper

Två ombudsträffar har genomförts under året varvid vår- resp höstprogram presenterades. MD är museets representant i undervisningsgruppen (UG) vid Göteborgs museer som sammanträtt 4–5 ggr per termin. Kontakt med skola, förskola och KULF är viktiga funktioner för denna grupp som dessutom svarar för kontakter med myndigheter, organisationer och andra museer.

Undervisningsmaterial

Något nytt material har ej införskaffats men MD har fortsatt arbetet med att föra över informationen från kort till data samt organiserat materialet geografiskt och tematiskt för att öka användbarheten och underlätta uthyrning. Ca 90% av UA:s föremålsbestånd finns nu överfört på data. Två nya föremål har registrerats: ett blåsrör och ett pilkoger, sannolikt

från Colombia. Undervisningslådan ”En tidlös expedition” har varit uthyrd ett flertal gånger; under hösten fanns delar av materialet som rekvisita och utställning på Folkteatern (se ovan).

Föreläsningsverksamhet utanför museet

Jan Amnehäll höll föredrag med titeln ”Paradisens paradis. Bilden av Bali från van Houtman till South Pacific” på Travellers Clubs i Göteborg högtidssammanträde den 25 oktober. Sven-Erik Isacsson höll föredrag om Paracas och textil symbolik i Sydamerika på Högskolan för Konst och Design den 20 mars och i samband med 3:e Nordiska Gruppterapeutiska symposiet den 1 maj (Hotel Riverton) samt om utvecklingsprojekt och indiankultur i Colombia på Internationella Träffpunkten den 16 maj.

Service åt forskare och allmänhet

Föremålsförfrågningar från allmänheten samt vetenskaplig korrespondens avseende samlingar och arkiv har förekommit i normal omfattning. Bland årets besök kan nämnas följande personer: Françoise Guionneau-Sinclair, Stockholm (kuna-samlingar), Gerhard Sandner, Hamburg (kuna-mtrl), ledamöter i riksdagens kulturutskott (”Världskulturmuseet”), Sirje Helme, Tallinn (museiverksamhet), Richard Gauthier, Ottawa (museiverksamhet). Margaret Young-Sánchez, Cleveland (Tiahuanaco-material), vietnamesisk kulturdelegation med landets vice kulturminister samt Lillemor Lindh och Sophie Eneskog, SIDA, Mario Sanoja och Iraida Vargas Caracas (sydam. saml.), Sandra Lorimer/Magne Velure/David Wilson (”Världskulturmuseet”), Iguayoikiler Maximiliano Ferrer, San Blas Panama (kuna-saml.), Anna Gruszynska-Ziótkowska & Mariusz S Ziólkowski, Warszawa (sydam.ark.saml.), Diana Fane, Brooklyn N.Y. (Paracas), Uwe Carlson, Hamburg (ark.textilier) Scott Metchum (nordam.etnogr), Joan M Gero, Washington D.C. (sydam.ark.saml.), Maria Hinnersson-Berglund, Nuuk (grönl.saml.), Titti Bergman, Ájtte – Svenskt fjäll- och samemuseum (föremålsregistrering).

Utlån av föremål

Från utställningen "Gubben i djungeln".

Museets *umiaq* (grönländsk kvinnobåt) har utlånats för utställning till Statens sjöhistoriska museum, som också stod för konservering för båten i samråd med museets konservator Farzaneh Bagherzadeh. Under året inkom en anhållan från UCLA Museum of Cultural History om lån av ett antal föremål ur museets unika samling från kuna-indianerna, vilket tyvärr ej kunde komma till stånd då våra krav för utlåning och utställningsmiljö ej kunde uppfyllas.

Bild från projektet "Barn och ungdom i fokus". Foto av Mats Udde Jonsson samt Lotten Zetterström.

Information och marknadsföring

Som ansvarig för information och marknadsföring har Magnus Dahlbring producerat programblad och hållit kontakt med media, bl a har ett antal pressvisningar genomförts i samband med nya utställningar. Han har redigerat informationstext om museet till Folkens museums programblad, samt ansvarat för kontakter med näringsliv, diplomatkår, studieförbund, etc, för att informera om museets verksamhet. MD har även fört statistik under året vad gäller medias bevakning av museet. Några viktiga artiklar och inslag utöver den fortsatta diskussionen kring "Världskulturmuseet" var följande: TV2:s reseprogram Packat och klart gjorde ett inslag om museet för dess göteborgspresentation under våren 1998. Focus TV filmade i paracasutställningen på temat "Döden" i samband med *Día de los muertos*. Lärartidningen hade en helsida om en lektion med en skolklass på temat *Gubben i djungeln*. Paracastextilierna håller greppet om de internationella journalisterna. Ett antal utländska tidningar skrev artiklar om dem, bl a den brittiska "The World of Embroidery",48:1/97 med titeln: "Peruvian Treasure in Sweden" och den italienska tidskriften "Capital" ägnade stort utrymme åt Paracas.

Samlingar: bearbetning och dokumentation

Otillräckliga och i alla avseenden olämpliga magasin samt avsaknad av en ändamålsenlig insamlingspolicy inför de strukturförändringar som väntar är bidragande orsaker till att inga nyförvärv kan noteras för 1997. Trots magasinsproblemen anser vi dock att de närmaste

åren bör ägnas åt en genomgång av samlingarna och en successiv digitalisering av föremålen, vilket innebär dataregistrering med bildhantering, inventering av vård- och konserveringsbehov med akuta åtgärder samt en förbättrad dokumentation. Efter besked om att museet erhållit det extra statliga bidraget kunde vi under sommaren äntligen beställa nya datorer och ett nätverk vilket var en förutsättning för denna digitalisering. Nätverket har byggts upp kring en NT-server med Windows 95-klienter och registreringen sker i FileMaker Pro. Övrig utrustning som införskaffades var färgskrivare, scanner och digitalkamera. Som pilotprojekt för den nya föremålsregistreringen valdes en arkeologisk samling från Argentina (1930.39.1–367), bestående av flera olika föremåls- och materialkategorier. En konserveringsateljé och registreringsenhet etablerades i museets f.d. verkstad. Som registrator och ämnesspecialist anställdes doktoranden vid arkeologiska institutionen GU, Per Stenborg och den 3 november inleddes arbetet. I samband härmed företog denne och Jan Amnehäll en resa till Folkens museum etnografiska för att diskutera och samordna principerna för registreringen.

Samlingar: bevarande och vård

Museets 1:e konservator Farzaneh Bagherzadeh kunde den 1 oktober efter år av väntan äntligen flytta in i egna arbetslokaler, vilka inreddes i den tidigare utställningsverkstaden. Arbetet har mest varit inriktat på vård och montering av föremål för museets utställningar under året. Från december ligger dock arbetsuppgifterna främst inom digitaliseringsprojektet. Från samma tidpunkt har FB också handlett två praktikanter från Institutionen för Kulturvård Konservatorsprogrammet GU. Gunilla Amnehäll, museets textilkonservator, har utfört motsvarande arbete inom det textila området samt inventering, främst avseende museets egna samlingar från Indonesien och Filippinerna i samband med årets utställningar. Tillsammans med magasinsansvarige intendenten Jan Amnehäll har de båda också planerat och beställt utrustning och förpackningsmaterial för kommande behov.

Magasinet på Polstjärnegatan 4 sades upp av förvaltningen till den 1 oktober. Där har vi förvarat farkoster och arkeologiska samlingar samt en del övrigt etnografiskt material som inte fick plats i det tillfälliga magasin som skapades vid flytten till de nya museilokalerna 1993 och som ännu står kvar i orört skick. Som ersättningsmagasin för ovanstående samlingar valdes med stor tvekan ett utrymme inom nuvarande museibyggnaden resp redan existerande magasin, vars enda fördel är just deras närhet till museets verksamhet. Transporten av samtliga föremål skedde i slutet av september.

Samlingar: Paracasprojektet

Gasbehandling av paracastextilierna har planenligt genomförts i samarbete med personal från IFP (Institutet för Fiber- och Polymerteknologi). Styrelsens ledamöter Kjell A Mattson (ordf), Jörgen Linder, Bo Jonsson, har med museichefen som adjungerad och sekreterare haft två sammanträden under året.

Karin Hellqvist har under hösten projektanställts för administrativa uppgifter inom Paracasprojektet samt för produktion av en CD-ROM om museets textilsamling från Paracas, vilket dock måste avbrytas pga långvarig sjukdom. Sven-Erik Isacsson har publicerat en artikel om bildspråkets symbolik i Paracas (se nedan) och har varit ledig från

sin tjänst som museichef under okt–dec för att bearbeta och sammanställa textmaterial till en bok om paracassamlingen.

I juni nåddes vi av det tragiska budet om Helene Axel-Nilsson bortgång efter en lång kamp mot en svår sjukdom. Helene var paracasprojektets initiativtagare och energiska projektledare. Även om nya arbetsuppgifter engagerade henne de sista åren, var hon alltid mån om att arbetet med paracastextilierna fullföljdes. Hon glömde aldrig museet och dess märkliga kulturarv – och vi kommer inte att glömma Helene. Hennes engagemang blir vår inspiration att fullfölja hennes insats för museet.

Bibliotek och arkiv

Bibliotekets bokbestånd utökades under året med 292 titlar varav 79 inköp, resten byten eller gåvor. Museet har med tacksamhet erhållit bokgåvor från W. Carol Cain, Uwe Carlson, John Hedberg, Karl Eric Larsson, Gunnel Sandberg, Gerhard Sandner, Inge Schjellerup, Kjell Zetterström och Mariusz S. Ziólkowski. Den mest omfattande bokdonationen erhöll museet från förre museichefen Henry Wassén's dödsbo. Antalet tidskrifter som museet prenumererar på var under året oförändrat. Antalet bytespartners har reducerats något. Antalet noterade besök i biblioteket i studiesyfte var 92.

Studieresor och utbildning

Ett antal resor i eller utanför tjänsten har företagits under året. Magnus Dahlbring tillbringade en 20 dagar lång vistelse på Grönland som finansierades med ett stipendium från Stiftelsen Clara Lachmanns fond om 25.000 kr. Grönlands Nationalmuseum, bokförlag, multimediaverkstäder, Nordens Institut och skolor besöktes, i avsikt att söka möjligheter till framtida samarbete. MD har deltagit i en tvådagarskonferens kring Guatemala, fredsprocessen och indianbefolkningens situation, arrangerad av bl a IWGIA i Lund samt i seminariet "Den mångkulturella skolan" (Invandrarpedagogiskt Centrum). Utom tjänsten har MD under hösten genomfört D-kursen i religionshistoria vid GU. Den 5 februari deltog Jan Amnehäll och Sven-Erik Isacsson i ett seminarium på Bohusläns museum, Uddevalla, med tema: Västsvenskt samarbete kring föremålssamlingar, dokumentation, konservering, arkiv och bibliotek. Inom ramen för museikommitténs och dess arbetsgruppers uppdrag har Sven-Erik Isacsson och Magnus Dahlbring deltagit i ett antal sammanträden i Stockholm (se ovan). SEI deltog den 7 mars i ett möte om Kulturutbytesprogram med Central- och Östeuropa, arrangerat av Svenska Institutet i Konstakademiens lokaler i Stockholm samt den 17 november i ett seminarium om Museerna och forskningen, arrangerat av Museiforum på Kulturen i Lund.

Forskning och kunskapsproduktion

I samband med den 49:e Internationella Amerikanistkongressen i Quito, Ecuador , 7–11 juli, presenterade Sven-Erik Isacsson två bidrag, dels "Existence from within: The ontology of self-sacrifice and autoconception in Emberá thought" (i symposiet: "Paternidad compartida en las tierras bajas de Sudamérica"), dels "La guerra del hombre tejido. La imaginería textil de Paracas en el pensamiento dialéctico del mundo andino" (i symposiet

"Las artesanías tradicionales, fuente de riqueza cultural y económica para los pueblos"). Det senare bidraget publicerades efter kongressen i volymen *Visión Americanista de la Artesania* (utg. G. Vázquez & I. Correa), Quito 1997. Den 24 juli gav SEI en föreläsning i Museo del Oro (Guldmuseet) i Bogotá, Colombia, på temat "Narigueras del hombre, narices del cielo" (om guld, kroppsprydnader och kosmologi bland indianer i Colombia). SEI har även bidragit med ett kapitel i boken *Amerikas indiankulturer* (red. J-Å Alvarsson), Uppsala 1997. SEI ingick i betygsnämnden i samband med FD Inge Schjellerups disputation (andinsk arkeologi) på arkeologiska institutionen GU, 9 maj.

Under året har Per Stenborg och Adriana Muñoz arbetat med sammanställning och redigering av två volymer av Etnologiska Studier, som båda behandlar andinskt arkeologiskt material och som beräknas utkomma under 1998.

Göteborg, i januari 1998
Sven-Erik Isacsson
Museichef

Årsberättelse för 1998

Sven Erik Isacsson

Verksamhetsåret 1998 är det sista för Etnografiska museet i kommunal regi. Organisationskommittén för ett världskulturmuseum med Christina Rogestam som ordförande (och i vilken museichefen för Etnografiska museet i Göteborg deltagit som s.k. expert) har presenterat sitt slutbetänkande (SOU 1998:125) och riksdagen har fattat sitt beslut. Historisk återblickar och tankar om framtiden såsom statligt museum inom en ny statlig museimyndighet får göras i ett annan sammanhang. Ofrånkomligen har verksamheten under 1998 på olika sätt färgats och inspirerats av denna avgörande förändring. Arbetet med samlingarna har prioriterats och i viss mån även utbildningen av museets personal. Museets lokalproblem lär fortsätta till dess att den nya museibyggnaden står färdig vilket negativt påverkar våra möjligheter att göra attraktiva utställningar men det ger oss också möjligheter att planera och förbereda oss för en ny och breddad verksamhet, vilket är avsikten med den nya myndigheten för Statens museer för världskultur.

Administration och personalia

Museichefen Sven-Erik Isacsson är fr.o.m. 980901 tjänstledig för att under tre år förestå det s.k. Museionprojektet vid Göteborgs universitet. Under perioden 980901–981231 har dock Sven-Erik Isacsson bibehållit en tjänst om 10% för vissa arbetsuppgifter. Ordinarie personalmöten har med vissa undantag (semesterperioder) genomförts varje onsdag. Museets ledningsgrupp har, förutom mc, utgjorts av Jan Amnehäll, Gunilla Brusved, Magnus Dahlbring och Jan Slavik och har i görligaste mån sammanträtt varannan tisdag t.o.m. 980831. Under perioden 980915–981231 har museet letts av en styrgrupp med ett övergripande arbetsplatsansvar för museet och dess verksamhet, bestående av Jan Amnehäll med ansvar för ekonomi och säkerhet, Magnus Dahlbring med ansvar för personal, program och information, samt Jan Slavik, ämnesvetenskapligt ansvar, ansvar för bearbetning och presentation. Denna styrgrupp har med Sven-Erik Isacsson som adjungerad sammanträtt varje onsdag i anslutning till ordinarie personalmöte. Eva-Clara Berggren och Ferenc Schwetz har varit museets skydds- resp miljöombud.

Museets personal har utgjorts av följande tillsvidareanställda:

Gunilla Amnehäll	textilkonservator
Jan Amnehäll	intendent/magasinsföreståndare
Stellan Andersson	receptionist/vakt/arkiv (fr.o.m. 980301)
Farzaneh Bagherzadeh	1:e konservator
Eva-Clara Berggren	receptionist/vakt (deltid, 73%)

Gunilla Brusved	chefssekreterare/ekon.administratör (deltid, 75%)
Magnus Dahlbring	intendent/undervisn., info., prog.verks.
Eva Tua Ekström	projekt barn och ungdom
Sven-Erik Isacsson	museichef (tjänstledig 90% 980901–981231)
Peter Normelli (deltid, 63%)	receptionist/vakt
Ferenc Schwetz	tekniker/utställningar
Carl Axel Silow	1:e intendent, tjänstledig
Jan Slavik	utst.formgivare/bibliotek
Lotten Zetterström	projekt barn och ungdom

Projekt- eller timanställd personal:

Stellan Andersson	(se ovan) t.o.m. 980228 (SDN-Backa)
Lars Brunhage	receptionist/vakt (186,5 tim)
Pernilla Elmtén Börjesson	guide (3 tim)
Gloria Esteban Johansson	ALU bearbetning och dokumentation (981012–)
Helena Falk	ALU konservering (980216–980816)
Natalia Fasth-Tjeerdsma	ALU konservering (980903–)
Kerstin Gustafsson	ALU bearbetning och dokumentation (981012)
Karin Hellqvist	Paracasprojektet (980101–980228)
Adriana Muñoz	projekt bearbetning och dataregistr. (980112–981231)
Christine Palmgren	receptionist/vakt/guide/progr.verks. (897,5 tim)
Gunnel Sandberg	projekt samlingar (80 tim)
Per Stenborg	forskning och bearbetning (980928–981009)
Görel Steneby	projekt konservering (980803–980814)
Lena Velander	ALU, dokumentation (980609–981018)
	projekt dokumentation (981019–981231)
Ibolja Vicei	receptionist/vakt (t.o.m. 980930)
Jan Zacharek	OTA tekniker magasin (980602–)
Helena Ågren	receptionist/vakt/guide/progr.verks. (844,5 tim)

Etnografiska museets råd

Museirådet har haft två sammanträden under året (16 feb, 4 maj) med Ingrid Otrélius som ordförande, museichefen som sammankallande och sekreterare samt Magnus Dahlbring som adjungerad för informationsfrågor. Övriga ledamöter har varit: Lars Englund, Bo I Jonsson, Ingvar Oljelund, Angelica Thörnqvist och Kaj Århem. Ordföranden Ingrid Otrélius lämnade på egen begäran museirådet fr.o.m. 980504 med rådets förändrade funktion som motivering. Museichefen vill här uttrycka sin tacksamhet över rådets arbete för museet och inte minst framhålla Ingvar Oljelunds energiska och entusiastiska insatser under året i samband med den seminarieserie kring begreppet "Världskulturmuseet" vilken organiserats av museets vänförening med Erland Nordenskiöld som ordförande.

Utställningsverksamhet

Förutom museets två "tillsvidareutställningar", *Indianer - livets tråd och dödens väv* och *Sulawesi prakt och prydnader från Indonesien* samt *Gubben i djungeln,* en mindre utställning för barn om Erland Nordenskiöld som togs ner 8 februari, har under året producerats sex utställningar. Under sommaren visades två utställningar som behandlade forskning om arkeologiska och etnografiska föremål: *Döda Ting Tala* - om forskningen kring en arkeologisk samling från nordvästra Argentina (9 maj–12 juli), *Sex Seende Sätt - tankar om föremål, människor och museer* i samband med ett projekt om registrering, konservering och bearbetning av samlingarna vid ett etnografiskt museum (27 juli–24 aug). Under den gemensamma rubriken *Bak Himalayas rand* visades under hösten en serie om fyra utställningar: *Händer fulla av ljus - konsthantverk från bengaliska byar* och *Människor i Varanasi* bildsvit från en av Indiens heligaste städer (5 sept–11 okt), *Ladakh - en juvel i Himalaya* (17 okt–22 nov) samt "*... förrästen äro inte kineserna häller Guds bästa barn - om små och stora rövare i Kina"* (28 nov–). De två första utställningarna invigdes av museets gästforskare, Dr Biswas, Varanasi. I samband med Nordiska Museimässan och Bok & Bibliotek i Göteborg 22–25 oktober, deltog museet i två montrar: dels i *Ansikte mot ansikte* - tillsammans med Östasiatiska museet, Medelhavsmuseet och Folkens museum etnografiska, dels med en bildkavalkad om Etnografiska museet under 100 år i Sveriges kommunala museers monter. Under tiden 31 okt–8 nov återkom svensk-mexikanska föreningen i Göteborg med sitt uppskattade arrangemang kring *Día de los Muertos - mexikanskt allhelgonaaltare.* I

Från utställningen "Händer fulla av ljus".

Från utställningen "Händer fulla av ljus".

december revs introduktionsdelen till utställningen *Indianer* för att bereda plats för museets utställningsverksamhet under 1999, inklusive en förnyelse av nämnda utställning. För tillkomsten och produktionen av årets utställningar med anslutande programverksamhet riktas här ett varmt tack till berörda formgivare, tekniker och programansvariga.

Programverksamhet

Bland vårens programpunkter kan förutom allmänna visningar av utställningar följande nämnas: Sportlovsverksamhet i form av etnografisk verkstad samt föredrag. En serie föredrag under rubriken *Mot fjärran mål* (Magnus Dahlbring om mayaindianer i Centralamerika, Birgitta Lindblad om Tanzania, Kerstin Gustafsson om Kirgizistan). En seminarieserie arrangerad av museets vänförening med "Världskulturmuseet" som tema hölls vid fem tillfällen under våren. Museet deltog i Vetenskapsfestivalen i Göteborg med visningar "bakom kulisserna" samt ett populärvetenskapligt föreläsningsprogram med fem inbjudna föreläsare från socialantropologiska och arkeologiska institutionerna vid Göteborgs universitet, som behandlade samisk medicinsk tradition (Carola Skott), Indonesien (Jörgen Hellman), Sathya Sai Baba (Alexandra Kent) och svensk-argentinsk arkeologitradition (Susana Sjödin). Höstens verksamhet inleddes med ett seminarium om etnografiska museers verksamhet och målsättning, med Dr. Jacques Hainard från Musée d'Etnographie (Neuchâtel) och Dr. Hein Reedijk från Museum voor Volkenkunde (Rotterdam) som gästföreläsare. I samband med utställningen *Händer fulla av ljus* hölls musikframträdande och dansuppvisning samt föredrag. Den 4 okt hölls i samarbete med TEMA-resor under rubriken Resenärernas Dag tre föredrag om resp Indien och Nepal, Vietnam och Kina. Vid invigningen av det mexikanska Allhelgonaaltaret den 31 okt hölls

ett föredrag av Daniel Andersson, Inst för religionsvetenskap, på temat *De dödas dag - mötet mellan aztekisk dödskult och kristen helgondyrkan.* I samarbete med svensk-kinesiska föreningens avdelning i Göteborg hölls 29 nov ett föredrag av Nils Olof Ericsson, f.d. kulturattaché i Kina med rubriken *Intryck från Tibet.*

Undervisning

Samarbetet med skolan är fortsatt gott och lektionerna, specialprogrammen och visningarna har skötts med framgång, huvudsakligen av Christine Palmgren och Helena Ågren. Dessa har dessutom under året sammanställt en undervisningslåda om Islam. Ett av Skolverket bekostat projekt - Museet som klassrum - genomfördes med ett 15-tal gymnasister vid Katrinelundsgymnasiet. Detta multimediaarbete resulterade i en presentation på CD-ROM. Stiftelsen Framtidens Kultur beviljade projektmedel för en presentation kallad FrämlingSkapa, som genomfördes med Angeredsgymnasiets estetelever och Resurscentrum för Interkulturell Kunskap. Hela projektet inbegrep ca 200 elever och arbetet som hade aktiviteter under tre veckor i maj resulterade i två utställningar, en installation, en dansuppvisning, en trycksak samt en futuristisk modevisning med fyra shower. En hemsida skapades och modevisningsgruppen erhöll ett kulturstipendium från SDN Gunnared och SDN Lärjedalen. Ett specialprojekt inom estetik och kulturkunskap för frisöreleverna åk 2 på Burgårdens gymnasium kunde under hösten genomföras under rubriken HAIR '98 - Frisörer och frisyrer, med arbeten om skilda indiankulturer. Hela arbetet med samtliga grupper redovisades sedan vid en hel studiedag förlagd till museet med en mindre monterutställning under december. Helena Ågren har under hösten lett ett specialprogram med lågstadieklasserna från Berg-gårdsskolan i ett integrerat museum-skola-projekt som uppburit medel från Olof Palmes minnesfond för att kunna genomföras. Inom ramen för SAMS-projektet vid musei-förvaltningen har också Eva Tua Ekström lett grupper. Hela föremålsbeståndet avseende undervisningsmaterial har katalogiserats och förts över på data. Ett antal föremål, bl.a. två masker från Nuu-cha-nulth (Vancouver Island), har under året inköpts för avdelningens räkning. Undervisnings-lådorna har varit uthyrda ett antal gånger under året.

Översikt över keramikens utveckling i Mellanamerika och västra Sydamerika. Monter i basutställningen "Indianer - trådar till Amerikas forntid".

Service åt forskare och allmänhet

Förfrågningar om föremål och museets arkivalia samt vetenskaplig korrespondens

avseende samlingar och arkiv har förekommit i normal omfattning. Bland årets besök kan nämnas följande personer: Dr. Yvonne Vera (regionschef för National Gallery of Zimbabwe), Minnie Degawan (språkrör för Filippinernas ursprungsfolk), Dr. Javier Barros med fru (Mexicos ambassadör), Bo Feltner med fru (konsul för Mexico), Mr. Ee-Nees-Too-Wah-See/Darrell L. Norman (blackfeet-indian), Dr T.K. Biswas med fru Jharna och familj (Varanasi), museicheferna från Telemark Museumslag Norge, Dr. Patrick Wallace (National Museum of Ireland, Dublin), Dr. Martin Nkuado (museichef för Musée Regional de Natitingou Benin), Prof. R.Tom Zuidema (University of Illinois), Dr. Joel Sherzer med fru (University of Texas at Austin), förre museichefen Karl Eric Larsson (Stockholm), Dr. Alfredo Prieto (Instituto de la Patagonia - UMAG, Punta Arenas), Prof. Claude Auroi (Institut Universitaire d'Études du Développement, Genéve).

Utlåningsverksamhet

Endast ett utlån har förekommit under året i form av nio filippinska föremål till Malmö museum. Kulturens i Lund lån av wayang golek figurer ur Benkt-Åke Benktssons samling har förlängts hela året. Museet har också deltagit med föremål i den gemensamma montern under Nordiska museimässan.

Information och marknadsföring

Museets hemsida har uppdaterats kontinuerligt under året under Magnus Dahlbrings ledning som också svarat för annonsunderlag och de marknadsföringskampanjer som museet deltagit i. Denne har också ansvarat för pressvisningar samt skickat ut pressmaterial. Via TT förmedlades nyheten om museets sensationellt gamla ansiktsmasker från nordvästra

Utställningssalen med paracastextilier.

Utställningssalen med paracastextilier.

Argentina vidare till hela landsortspressen och TV. Statistikuppgifter över artiklar i svensk och utländsk press har förts kontinuerligt under året.

Samlingar: bearbetning och dokumentation

Under året har totalt 14 separata samlingar registrerats, enligt följande:

1998.1.1–52	Etnografisk samling fr Östafrika, Kenya, Uganda och Tanzania. Samlingen gjordes 1982 av Holger Hansson, Mölndal, i samarbete med Rolf Johansson. Gåva av fru Ingrid Hansson, Mölndal.
1998.2.1	Nomadmatta från södra delen av Iran, Luri eller Fars. Gåva av Pablo Viking, Varberg.
1998.3.1–9	Etnografisk samling från Västafrika. Köp från Gunnar Heinemark, Göteborg.
1998.4.1–225	Etnografisk samling av folkligt konsthantverk från Bengalen, Indien. Insamlad av och köp från T.K. och Jharna Biswas, Varanasi, på museets begäran.
1998.5.1–	Textil samling från Sumba, Indonesien. Samlad för museet av textilkonservator Gunilla Amnehäll.
1998.6.1	Ibo-skulptur från Nigeria. Köp från Otis-Tieoule Diallo, Angered.
1998.7.1–2	Två polykroma lerkärlsfragment. Tihuanaco, Bolivia. Gåva av Leif Jonsson, Harestad.

1998.8.1	Sk. boleadora från Sydamerika. Funnen i container på Orust av donatorn Bertil Elfström, Kungälv.
1998.9.1	Mapp med 11 kinesiska målningar. Förvärvad i början av 1970-talet i Peking av donatorn, fru Runa Sörensen, Göteborg.
1998.10.1	Sarong, pahikung, från Loli folket, desa Tarung, Waikabubak, västra Sumba, Indonesien. Insamlad 1998 av donatorn Emilie Wellfelt, Halmstad.
1998.11.1–	Gösta Sandbergs textilsamling omfattande textilobjekt, redskap, tillkomstserier, mm. Gåva av dödsbodelägarna, genom fru Gunnel Sandberg, Nora.
1998.12.1–11	Arkeologisk samling bestående av lerkärl från olika prekolumbianska kulturer i det centralandinska området, insamlad av hr Braz Sjödin, 1976–1979. Gåva av samlarens dotter, Susana Sjödin, Kungälv.
1998.13.1	Prekolumbianskt textilfragment från Perus centralkust. Gåva av fru Eva Bergfelt, Malmö.
1998.14.1	En vävd textil från huarpesindianerna i San Juan, Argentina. Gåva av tillverkaren, en kvinna från byn Iglesia, nordväst om staden San Juan, Argentina.

Donationen av Gösta Sandbergs ovärderliga och omfattande samling av textilier och litteratur är en stor händelse för museet. Med Gösta Sandbergs egna ord så syftar denna samling till "att lyfta fram mönstringstekniker, som är helt förbigångna, eller ofullständigt beskrivna i den framför allt västerländska facklitteraturen, att tjäna som ett unikt och faktarikt studiematerial för konsthistoriker, museipersonal, konststuderande samt för alla intresserade av folklig, universell textilkonst, [samt] att utgöra ett betydelsefullt illustrationsmaterial för arbeten om de olika utsparningsteknikerna och deras gränsområden". Den som har haft möjlighet att någon gång besöka någon av de utställningar som baseras på detta extraordinära material, behöver inte tvivla om att museet här har erhållit en samling som på flera sätt kommer att berika dess verksamhet.

En viktig och prioriterad arbetsuppgift har gällt registreringen av museets föremål. Ett utrymme har i ordningsställts som magasinslokal i samband med digitaliseringsarbetet. Två nya NT-workstations och en digital systemkamera Kodak DSC 520 kunde tas i bruk i december. Museet får nu anses vara väl rustat vad avser kvalitet och teknisk nivå på utrustningen för detta ändamål. Registreringen i FileMaker Pro fortlöper och fördelarna med en databas som vi själva kan utveckla och förändra under arbetets gång blir allt tydligare. Förutom Adriana Muñoz arbete med dokumentation och bearbetning av arkeologiska samlingar från Sydamerika har även Dr. T.K. Biswas som museets gästforskare omkatalogiserat ett antal föremål med anknytning till fr.a. buddhism. Digitalt diabildsregister i FileMaker har påbörjats. Till arbetsstationen för text- och bildscanning har en NT-workstation införskaffats. Vid månadsskiftet maj-juni kunde museets fasta anslutning till SUNET med internet och e-post tas i bruk; anslutningen görs i samarbete med Naturhistoriska-, Stads- och Röhsska museet.

Samlingar: bevarande och vård

Museets allmänkonservator Farzaneh Bagherzadeh har huvudsakligen åtgärdat föremål som ställts ut i utställningarna under året samt behandlat en omfattande arkeologisk samling från nordvästra Argentina. Till sin hjälp har hon under senare delen av perioden haft två projektanställda konservatorer. Övrigt arbete har avsett preventiv konservering i form av skadedjurs- och klimatkontroll, monterunderhåll, mm. Gunilla Amnehäll har som textilkonservator ansvarat för förebyggande vård och magasinering av textil, konservering i samband med utställningar, planering av textilmagasin samt inköp av utrustning. Arbetet har i övrigt gällt packning och registrering av Gösta Sandbergs omfattande textilsamling, inventering och registrering av på museets deponerade textilier. Till sin hjälp har textilkonservatorn under sex månader haft en ALU-anställd assistent för förebyggande vård av textilt material. Kerstin Gustafsson och Gloria Esteban Johansson har katalogiserat, analyserat, dokumenterat och fotograferat ca 210 av museets prekolumbianska textilier.

Gunilla Lagnesjö, Västsvensk konservatorsatelje, har på museets uppdrag sammanställt en rapport över "Fortsatt arbete med föremålsarkivering av prekolumbianskt textilmaterial", främst avseende museets samling från Paracas, Peru.

Bibliotek och arkiv

Bibliotekets bokbestånd utökades under året med 264 titlar varav 122 var köp, resten byte eller gåvor. Museet erhöll bokgåvor från bl.a. Anna Artén, George Bankes, Lisbet Bengtsson, Maj-Lis Follér, Diana Rolandi, Sture Lagercrantz, Eva Rosén-Hockersmith, Gunnel Sandberg, R.T. Zuidema. Antalet tidskrifter som museet prenumererar på utökades med sju titlar och antalet registrerade besök i biblioteket var 35 (förutom ett stort antal oregistrerade besök av skolelever och studiegrupper). En omfattande och synnerligen värdefull boksamling om närmare 700 titlar som ingår i donationen av Gösta Sandbergs textilsamling har under året inkommit till biblioteket.

Stndieresor och utbildning

Flera anställda har under året beretts möjlighet att, i eller utanför tjänsten, företa resor som på något sätt har haft anknytning till museets samlingar och/eller verksamhetsområde. Genom stipendier från Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg samt Rådman och Fru Ernst Collianders stiftelse för välgörande ändamål kunde Jan Amnehäll mellan 25 april och 18 maj göra en studieresa till Java för att studera hindu-buddhistiska candi (tempel) på centrala och östra delarna av ön. Samma fonder samt Wilhelm och Martina Lundgrens Understödsfond och Theodor och Hanne Mannheimers fond gjorde det möjligt för museets textilkonservator, Gunilla Amnehäll, att samla föremål för museet, studera textilhantverk samt dokumentera textila tekniker på Sumba, Indonesien. Magnus Dahlbring erhöll av Japan-Scandinavia Sasakawa Foundation medel för resa till museer i Osaka, Kyoto och Tokyo, som denne genomförde 4–16 oktober. Under perioden 14–21 april företog Magnus Dahlbring, Jan Slavik och Sven-Erik Isacsson en resa till England för studiebesök på museer i London, York, Oxford, Manchester och Liverpool. En reserapport har författats av Magnus Dahlbring. Adriana Muñoz och Sven-Erik Isacsson

besökte under vecka 22 Buenos Aires för studier av en samling om 80 paracasfragment på Museo Etnográfico Juan B Ambrosetti samt för diskussioner om framtida samarbete avseende göteborgsmuseets omfattande samlingar från Argentina. Förutom andra museibesök gjordes även en resa till San Juan i västra Argentina för möte med representanter för huarpes-indianerna, med anledning av en liten men unik samling från huarpes i göteborgsmuseets ägo. Inför den nya organisationen och kommande museiflytt har ett antal resor genomförts av museets föremålsansvariga (Jan Amnehäll, Gunilla Amnehäll och Farzaneh Bagherzadeh) för att studera genomtänkta och väl utförda lösningar av transport och arkivering av museiföremål. Första resan gick till Holland 3–9 april för studium av Deltaplanen vilket är ett statligt projekt för att rädda och ordna upp samlingar. Framför allt studerades Museum voor Volkenkunde i Leiden som fungerade som ett slags pilotprojekt inom deltaplanen. I resan deltog även konservatorerna Lars-Erik Barkman och Kerstin Pettersson från Folkens museum etnografiska, vilket var givande för diskussioner och resonemang under och efter resan. Institutioner som besöktes var Troopenmuseum Amsterdam, Instituut Collectie Nederland Amsterdam, Museum Nusantara Delft, Museum voor Volkenkunde Leiden, Museum voor Volkenkunde Rotterdam, Museion den Haag med Jaap van der Burgs organisation CCC (Collection Care & Consult) som är inblandad i flera konserveringsprojekt och var med vid igångsättandet av deltaplanen. En andra resa genomfördes 16–17 april till Nationalmuseum i Helsingfors för besök på deras konserveringsanläggning och till deras centralmagasin beläget i Orimattila ca 10 mil utanför Helsingfors. Även magasinen vid Atheneum besöktes. Den 21–23 november företog så gott som hela museipersonalen en studieresa till Berlin med besök på fr.a. Museum för Völkerkunde, vars ledning och personal mycket generöst visade museet, dess verksamheter och rika samlingar. Museets personal har dessutom deltagit i ett flertal evenemang i utbildnings- eller informationssyfte i göteborgregionen eller andra delar av landet.

Föreläsningar, forskning och kunskapsproduktion

Under året har en volym av Etnologiska Studier (42) publicerats: *Past and Present in Andean Prehistory and Early History* (Proceedings of a workshop held at the Etnografiska Museet Göteborg September 16–17 1996), redigerad och med bidrag av Sven Ahlgren, Adriana Muñoz, Susana Sjödin och Per Stenborg. Utanför museet har bl.a. Magnus Dahlbring föreläst om mänskliga rättigheter och barns levnadsvillkor bland mayaindianer i Lundby Stadsdelshus och Sven-Erik Isacsson om vrede och aggression bland sydamerikanska indianfolk under en workshop vid universitetet i St Andrews, Skottland. Båda har även föreläst vid Ibero-Amerikanska Institutet i Göteborg under seminarieserien *Den indianska identiteten i Latinamerika: kontinuitet eller förändring*?. Under besöket i Buenos Aires har även Sven-Erik Isacsson givit en föreläsning om Paracas textila symbolspråk i Museo Etnográfico Juan B Ambrosetti samt inom ramen för Sommarakademin Tredje Rummet i Malmö Museum 1 september talat kring en utställningsidé, *Ett föremål, många världar*. Kerstin Gustafsson och Gloria Esteban Johansson har deltagit i symposiet *People and Ecology of the Andes* i Köpenhamn 10–13

december och presenterat ett bidrag om färgväxande bomull med exempel från museets samlingar. Sven-Erik Isacsson ingick i betygsnämnden vid Lisbet Bengtssons disputation på Arkeologiska institutionen, Göteborgs universitet, 11 juni.

Göteborg, i januari 1999
Sven-Erik Isacsson
museichef

Sven Henry Wassén

August 24, 1908 – March 13, 1996[1]

Sven-Erik Isacsson

Professor S. Henry Wassén, former Director of the Göteborgs Etnografiska Museum, was born in Göteborg, Sweden.

He entered the Göteborgs Högskola (later to become the Göteborg University) in 1929 and studied general and comparative ethnology under the guidance of Baron Erland Nordenskiöld.

As principal curator and head of the Ethnological Department at the Göteborgs Museum, Nordenskiöld had in 1927 returned from an expedition to the Amerindian peoples of Panama and north-western Colombia. Rich material on certain magic and religious beliefs and practices of the Kuna Indians had been brought back - material Nordenskiöld had planned to work on and eventually publish an interpretation of. On account of the illness and premature death of Nordenskiöld, the formidable task of completing this project went to his young disciple Henry Wassén ending in 1938 with the publication of *An Historical and Ethnological Survey of the Cuna Indians,* a monograph under Wassén's editorship.

Henry Wassén joined the Museum as an assistant curator in 1930 and served it with devotion throughout his entire career up until his retirement in 1973. In 1968 he was appointed Director of the Göteborgs Etnografiska Museum (the Ethnological Department by then, formed a separate Museum under the name of The Göteborgs Etnografiska Museum), Though the years with Baron Nordenskiöld - described by his young disciple as an inspiring, but exacting teacher - were few, Wassén developed a sound knowledge of the native peoples of the New World, to which he later added experience gained from field work of his own. In Henry Wassén, Erland Nordenskiöld acquired a most able follower as a researcher and as a museum curator. Without the contributions of these two major figures, the Göteborgs Etnografiska Museum would never have reached its front-line position in South American ethnology and Americanistic research.

Influenced by Nordenskiöld's field research on the Isthmus of Panama, in 1934 Wassén conducted his first field work among the Waunana Indians, a Chocó people living in the rainforests of western Colombia. His results - *Notes on Southern Groups of Chocó Indians* were published in 1935 shortly after his return to Sweden (as volume one of *Etnologiska Studier,* the scientific series of the Museum).

In October 1936, *Notes on ...* was submitted to the Faculty of the Göteborgs Högskola as Wassén's Master's Thesis (filosofie licentiat). This monograph has remained a much valued source owing to its scope and general quality. It appeared in Spanish in 1988, fifty years odd after its first publication. The author of these lines has himself had the pleasure of distributing several copies among the Waunana people of today, who regard it as a kind of "history book" of theirs.

During his stay in Colombia in 1934, Wassén also conducted important archaeological excavations in the Western Cordillera, the results of which were published in 1936 (*Etnologiska Studier* Vol. 2). A reprint in Spanish which appeared in 1976 (Cespedesia, V) demonstrates that this work too has remained a topical text for modern scholars.

Wassén had in 1934 been able to visit the Cuna Indians in Panama, whom in 1947 he made the goal for his second expedition to South America. The religious and magic texts and pictographs of the Kuna had strongly attracted his interest and with the assistance of the eminent linguist, Professor Nils M. Holmer, these texts were thoroughly explored. The results of their joint investigations were set forth in a monograph: *Mu-Igala or the Way of Muu* (1947) - a pioneering work in this field or, in the words of Professor Claude Lévi-Strauss, "le premier grande texte magico-religieux connu relevant des cultures sudaméricaines."

In 1949 the famous French anthropologist and structuralist dedicated a full reviewing article to it in Revue de *l'Histoire des Religions*; an article he later incorporated as a chapter in his now classic work Anthropologie structurale (1958).

Henry Wassén spent many years studying his rich Kuna material – often in close collaboration with Kuna informants in the field one of whom, the famous Mr. Rubén Pérez Kantule, also visited him and Nordenskiöld for the purpose of documenting the collections in Göteborg in 1931 – bringing out a range of writings on various cultural aspects.

In 1955 Henry Wassén made yet another journey to South and Central America, this time mainly to do field research among the Chocó peoples of western Colombia and to study records and documents in colonial archives. From this, his third expedition, Wassén also brought back rich and valuable archaeological material from Panama and El Salvador to the Museum in Göteborg.

Henry Wassén's close and lasting friendship with Mr. Hilding Svahn, the then Swedish consul-general in El Salvador was to prove highly beneficial to the Museum. For a number of years Mr. Hilding Svahn generously provided numerous archaeological objects adding substantially to the Museum's collections. At the end of his life Mr. Svahn remembered the Museum, leaving to it a considerable sum of money to become the Hilding Svahn Fund for acquisitions and research of collections from the Americas. Later, Henry Wassén returned twice (1958, 1962) to Central America for the purposes of study in El Salvador and of archaeological work in Costa Rica.

Poisons derived from frogs and the practice among Amerindian groups in Colombia of applying such to blowgun darts was one of Wassén's particular interests during the 1955 journey, but he also pursued his historical research trying to trace changes in social patterns among the Amerindian population of the Pacific Littoral, from the colonial period onwards. The results of these studies were mainly published in the series of the Museum.

In the 60's Wassén focused his research on the use of hallucinogens among the South American Indians; especially on the religious, ritual and cultural aspects of its use. With a number of pioneering works, Wassén established himself as an acknowledged expert in this field. In pursuing his investigations, he here applied a broad and interdisciplinary approach, which was to some extent a legacy of Erland Nordenskiöld.

S. Henry Wassén in 1991. Photo by H. Berg.

Wassén developed a seminal collaboration with colleagues from other disciplines not least with scientists which is reflected in his most important work of later years: *A Medicine-man's Implements and Plants in a Tiahuanacoid Tomb in Highland Bolivia,* published in 1972 *(Etnologiska Studier* 32) - a report in co-operation with eight outstanding scientists from different disciplines.

To the very end of his life Henry Wassén preserved his interest in interdisciplinary approaches to many issues in archaeology and cultural history of the native peoples in South America. He remained active for many years following his retirement, publishing

articles in journals - in Sweden and elsewhere - discussing results of current research, always with commitment and a discriminating eye.

During his long career Wassén attended numerous conferences and other meetings, permanently representing the Museum and lecturing at the recurrent International Congresses of Americanists. Wassén was a prolific writer. His bibliography between 1930 and 1992 lists some 200 titles.

Henry Wassén's career earned him many honours, Swedish as well as foreign, and he was a corresponding or honorary member of several foreign learned societies and academies. He was an approachable man, generously sharing his great learning and experience with students and younger colleagues. During his many years at his beloved Museum he built up an extensive network with foreign scholars; always being a prompt writer of letters. He will always be remembered as a loyal and obliging colleague and a very sociable friend.

Note

[1] Published in *Acta Americana* 4 (2): 1996.

Santa María durante el Primer Milenio A. D.
¿Tierra baldía?

María Cristina Scattolin

Cuando se habla acerca de los sitios formativos[1], el Valle de Santa María (Figura 1) casi no se menciona. En la arqueología del Noroeste de Argentina (NOA), Santa María evoca de inmediato los grandes sitios de Loma Rica, Quilmes, Fuerte Quemado, asentamientos de alta visibilidad, arquitectura compleja y los cementerios con las conocidas urnas de estilo santamariano, correspondientes al Período de Desarrollos Regionales. Pero ¿qué ocurrió antes del siglo X A.D.? Resulta llamativo que conozcamos más las ocupaciones aldeanas tempranas de zonas tan alejadas del área central del NOA como Tebenquiche y Antofagasta hacia el oeste o, en el otro extremo, las de Candelaria y Tafí al este, que las de este gran valle tan intensamente explorado.

El objetivo de este artículo es presentar una historia de cómo se conformó el conocimiento de los conjuntos materiales del Valle de Santa María (Catamarca, Tucumán y Salta) previos al Período de Desarrollos Regionales e indagar las condiciones de estudio bajo las cuales se efectuaron reconstrucciones históricas del pasado prehispánico en el

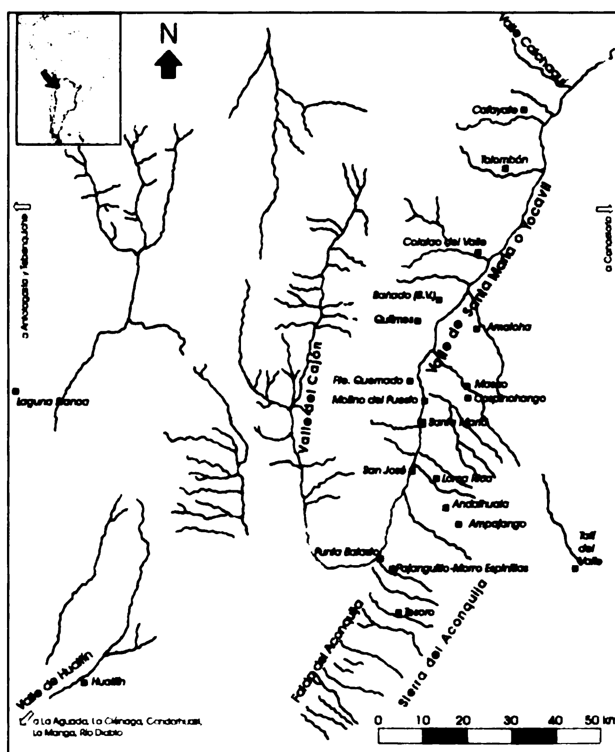

Figura 1: Mapa del Valle de Santa María con algunas de las localidades mencionadas en el texto.

valle, a fin de enmarcar los trabajos de investigación actuales sobre el tema y también los análisis que involucren colecciones de objetos de Yocavil depositadas en museos de Argentina y otros países[2].

Debo advertir –contra una posible impresión que pudiera dar el título de este trabajo y mi párrafo inicial– que con anterioridad a los estudios actuales, hubo desde hallazgos fortuitos hasta búsqueda explícita y obtención abundante de materiales pre-Desarrollos Regionales. Sin embargo, tales hallazgos, a pesar de haber sido numerosos, no han logrado delinear con contornos más precisos este perfil borroso que mantiene el primer milenio[3] en Yocavil. Así que, teniendo en cuenta que hay mil años de ocupación posterior y varios decenios de saqueo y excavaciones arqueológicas, cabe preguntarse cómo se presenta dicho registro[4] y acerca de las ideas elaboradas con él. También resulta apropiado considerar cómo llegó a constituirse el (des)conocimiento de las ocupaciones del primer milenio en este amplio valle, antes de considerar como podría ser estudiado.

Tesoros preciados

Ya a principios de siglo se podía vislumbrar que el panorama de las futuras investigaciones arqueológicas presentaría dificultades porque, tan precozmente como en el año 1919, Boman decía: "No hay ninguna parte de la región diaguita que haya sido más explorada, o más bien explotada, por coleccionistas de objetos arqueológicos, como el Valle de Santa María" (p.1, subrayado mío). Este diagnóstico temprano parece hoy del todo veraz. A fines del siglo pasado y principios de este, fue escrutado por saqueadores y coleccionistas –hecho que aún continúa– y a la vez inspeccionado por viajeros con interés científico. Sólo a mediados de este siglo se implementaron trabajos arqueológicos de alcance regional. Estas diversas intervenciones en el patrimonio arqueológico han afectado con distinto resultado el registro local.

La acción de los saqueadores y de los viajeros de la primera época ha tenido como consecuencia que gran parte de los objetos extraídos se han perdido por completo o se encuentran en museos del exterior. El efecto deletéreo del coleccionismo se ha mitigado en aquellos casos en que junto con la obtención se efectuó un registro de los contextos y se conservó la totalidad de los bienes recuperados en repositorios con acceso público a los materiales y al registro. Por otra parte, desde el punto de vista de la puesta en valor y conocimiento del patrimonio, existe una zona gris entre los primeros viajeros y los arqueólogos anteriores al afianzamiento de la disciplina en un marco científico, lo cual se manifiesta en un registro pobre[5], efecto también atribuible a cualquier trabajo arqueológico contemporáneo de baja calidad que ha dejado poco registro o ha intervenido sin objetivos claros.

Luego del recorrido de Burmeister entre 1857 y 1860 (1944) vinieron otros estudiosos. Von Tschudi visitó Punta de Balasto, Ampajango, San José, Santa María, Fuerte Quemado, El Bañado, Colalao, Tolombón y Cafayate (1869), y recogió objetos que envió a Leipzig. Uhle viajó por el NOA explorando buena parte del Valle de Santa María (1910, ver Rowe 1954); el Museum für Völkerkunde de Berlín contiene materiales que obtuvo de Amaicha, Fuerte Quemado, Bañado, Colalao del Valle, Tolombón, San Isidro de Cafayate y Quilmes, entre otros; y al parecer Burmeister también aportó objetos al mismo museo (Joan Gero,

comunicación personal). La Vaulx también obtuvo materiales de la zona que se encuentran en el Musée de l'Homme en París (1901).

Hacia la misma época Adolfo Methfessel y Herman Ten Kate recorren el Valle de Santa María y obtienen abundantes materiales, En 1891, Francisco P. Moreno informaba que la colección reunida por Methfessel en "Santa María, Valle del Cajón, Andalhuala y Siquivil" estaba formada por 87 cráneos, "400 vasos grandes y pequeños, 350 fragmentos importantes representando cabezas humanas, diversos mamíferos, aves y reptiles, en relieve pintados ó grabados", 420 piezas de piedra ("puntas de flecha, hachas, morteros, figuras humanas y de otros animales"), 15 objetos de cobre, 110 objetos de hueso ("puntas de flecha, útiles domésticos, instrumentos musicales"), restos de tejido, moluscos marinos, adornos de valva, maíz, etc. (Moreno 1890–1891:220), o sea, unas 1400 piezas arqueológicas que hoy se guardan en el Museo de La Plata junto con registros (Colección Methfessel). Ten Kate lideró una expedición que visitó Caspinchango, Masao, Loma de Jujuy, San José, Cerro Pintado (Las Mojarras), Lorohuasi, Fuerte Quemado, Quilmes, El Bañado, Amaicha, Colalao del Valle, Tolombón y Cafayate, además de varias localidades de Valle del Cajón, donde obtuvo piezas arqueológicas (Ten Kate1893; Colección Ten Kate, Museo de La Plata). Ambas colecciones abarcan numerosos materiales del Período Tardío.

Entre las más conocidas intervenciones se encuentra la de Manuel Zavaleta. Por muchos años Zavaleta acopió y vendió objetos del Valle de Santa María y zonas aledañas. Sus hallazgos se cuentan en miles de objetos. Su colección aparentemente "se dividió en tres partes principales". Una parte pasó en 1906 al Museo de Berlín, contenía más de 4000 especímenes. Otra parte, que fue exhibida en 1904 en la feria de St. Louis (EUA), "comprendía la friolera de 4500 ejemplares..." (González 1983: 229); conjunto que dio a la venta al Field Museum of Natural History de Chicago[6]. Una tercera parte se mantiene hoy en el Museo Etnográfico de Buenos Aires. "(S)abemos que Zavaleta excavó entre otras localidades en Tafí, Amaicha, Colalao, Cafayate, San Carlos, Molinos, Shiquimil, Cachi, Tolombón y Quilmes...Vale decir que las depredaciones de Zavaleta habrían abarcado casi todo el Valle Calchaquí, el Valle de Tafí y buena parte del de Yocavil. El número mayor de objetos habrían sido encontrados en las tres primeras localidades antes mencionadas" (González 1983:228). Las tres partes contienen gran cantidad de piezas correspondientes al período de nuestro interés (Quiroga 1896; Joan Gero comunicación personal). El catálogo publicado de su colección en los archivos del Museo Etnográfico de Buenos Aires refiere un total de 11.590 piezas[7]. No sabemos las condiciones de hallazgo y los tipos de contexto de estas miles de piezas, en algunos casos es difícil conocer aún su procedencia geográfica precisa. González nos advierte que Zavaleta dio al Museo de Berlín procedencias confusas "debido, probablemente a su deseo de preservar para sí los lugares de origen de sus saqueos ... ya que se trataba de alguien cuyo único interés era el comercio de especímenes arqueológicos..." (González 1983:227).

Aparte de las urnas de estilo santamariano y otros objetos relacionados, las investigaciones de Ambrosetti en el área de Quilmes no descubren más que algunas vasijas que aparentemente podrían corresponder a épocas previas al Período de Desarrollos Regionales (1897). En cambio Bruch, cerca de Quilmes, obtuvo, por compra, una docena de piezas cerámicas grises lisas y grises incisas procedentes de El Bañado, cuya publicación

contribuyó con algunas de las primeras buenas ilustraciones de material cerámico pre-santamariano (1911:29–33; Colección Bruch, Museo de La Plata).

A principios de siglo Rodolfo Schreiter realizó frecuentes y sucesivos viajes al Valle de Santa María y alrededores donde obtuvo piezas arqueológicas. Así reunió y luego vendió colecciones de objetos los cuales han pasado a engrosar los museos tanto de Argentina como del extranjero. Schreiter dio a la venta una buena colección de piezas al Museo Argentino de Ciencias Naturales que luego pasó al Museo Etnográfico de Buenos Aires, donde "existe una muestra de más de 800 piezas provenientes de Tucumán y Catamarca" (Tarragó 1999:287). El Instituto de Arqueología de Tucumán cuenta con otra buena parte. Pero también cientos de especímenes se hallan en Leipzig, Berlín y Viena (Becker-Donner 1950, 1951–52, Stenborg y Muñoz 1999a:135). Considerando la abundancia de sus hallazgos, Schreiter sólo publicó en forma limitada los resultados de sus búsquedas (1919, 1934, 1936*a* 1936*b*). En 1930 Schreiter vende al Etnografiska Museet en Göteborg otros casi 400 ejemplares, colección que afortunadamente se está estudiando y se ha dado a conocer (Stenborg y Muñoz 1999*a*). Es muy posible que el total de piezas arqueológicas extraídas por Schreiter de Yocavil también se cuente por miles y gran parte de ellas corresponden al lapso de nuestro interés.

A partir de 1920, W. Weiser, visitó el Valle de Santa María en el curso de varias expediciones. Como se sabe, trataba de obtener materiales arqueológicos con el fin de formar la colección privada de Benjamín Muñiz Barreto, hoy depositada en el Museo de La Plata. A tal fin se excavaban principalmente enterratorios y en forma paralela se relevaban sitios completos. Weiser recorrió cuidadosamente Punta de Balasto, Pajanguillo, Ampajango, Entre Ríos (Shiquimil), el área de Santa María misma, Molino del Puesto, Caspinchango, Masao, Quilmes y El Bañado. Como resultado de ello se obtuvieron algunos de los planos de los sitios más conocidos y se recogieron buenas colecciones de material, principalmente cerámico, correspondiente al Período de Desarrollos Regionales. Sin embargo, sólo obtuvo material pre-tardío de manera esporádica y aislada como en Masao, donde compró una pipa de piedra incisa (pieza #5228 MB, MLP); en Pajanguillo, donde halló una tumba que contenía varias vasijas (piezas #5004, 5049 y 5050 MB, MLP, ver Tarragó y Scattolin 1999:fig. 2h) y en Santa María, donde encontró otro enterratorio en urna con un vaso antropomorfo (pieza #4451 MB, MLP; ver González 1977:figura 80). En su libreta de campo el mismo Weiser se lamenta: "en los alrededores de Santa María ya no queda nada" (1920 manuscripto).

En síntesis, con anterioridad a 1930, el Valle de Santa María ya había sufrido numerosas intervenciones. Para ese entonces una buena parte de los artefactos correspondientes a las sociedades agroalfareras habían sido extraídos de sus contextos originales y es posible que algunos coleccionistas -como Weiser– hayan visto sucesivamente mermadas sus posibilidades de hallazgos por la acción de sus predecesores. En algunos casos tales materiales y contextos fueron publicados, pero otros permanecen aún inéditos y además son difícilmente accesibles para los investigadores de la Argentina.

De manera que la búsqueda y extracción sistemática de materiales no comienza con los proyectos de alcance regional que vendrán a partir de los años 50 sino mucho antes. Me refiero a la acción sistemática llevada a cabo por Zavaleta, Methfessel, Schreiter o Weiser, por nombrar algunos. Ellos representan antecedentes de obtención recurrente de

enormes cantidades de objetos, ya sea con fines científicos o no–científicos. Tales emprendimientos removieron grandes volúmenes de sitios arqueológicos en todo el Valle de Santa María y, en este sentido, han tenido consecuencias importantes para el conocimiento de la arqueología regional. En el caso de Zavaleta los efectos, desde una perspectiva arqueológica actual, han sido posiblemente devastadores. Y digo "posiblemente" porque no podemos medir la cantidad y magnitud de la alteración del paisaje arqueológico previo a su intervención, ya que no ha quedado registro alguno de tales excavaciones, excepto los objetos mismos. Schreiter, que aparentemente aspiraba a dar fin científico a sus trabajos, también afectó el patrimonio arqueológico en el Valle Yocavil al no haber dejado informes precisos de asociación ni procedencia, lo cual resulta llamativo para alguien que era conservador de un museo (ver Stenborg y Muñoz 1999*a*). Becker-Donner manifiesta que el Museo de Viena cuenta con un breve informe de las excavaciones, que, aunque bastante preciso, no se refiere "casi nunca a los objetos de la colección existente, o bien están indicadas en forma tan poco clara que las piezas sólo raramente pueden ser identificadas[8]... Además en las listas de la colección Schreiter una cantidad de lugares de hallazgos se encuentran reunidos bajo un solo rótulo, de modo que luego no se puede ya verificar en los diferentes objetos de cuál de los yacimientos mencionados en el rótulo proceden" (1950:2)[9].

Por el contrario, Weiser, cuyos fines –o los fines de su comanditario– no eran científicos, dejó apuntados sus hallazgos en forma minuciosa en libretas y diarios de campo y podemos de alguna manera medir la alteración que produjeron sus tareas, así como conocer la totalidad de los materiales recuperados –¡con excepción de los valiosos esqueletos!– en la colección Muñiz Barreto. Sin embargo esto no pudo concretarse respecto de enterratorios correspondientes a materiales pre-tardíos de Yocavil. Probablemente el magro éxito de Weiser respecto a tales materiales haya estado afectado por las excavaciones anteriores de Zavaleta y otros, puesto que no encuentra en Yocavil una cantidad de enterratorios correspondientes a épocas pre-tardías ni siquiera comparable a la que más tarde exhumaría en el Valle de Hualfín, ubicado más al sur. Las únicas dos tumbas y el objeto comprado por Weiser parecen justificar la idea de que, al menos en lo que se refiere a materiales arqueológicos del período Formativo, el Valle de Santa María parecía –ya en 1920– una tierra baldía, desolada; algo muy diferente de la exuberante cosecha que obtuvo pocos años después en Hualfín, en donde desenterró decenas de cementerios correspondientes a dicho período. Cabe preguntarse entonces si este hecho incidió en la arqueología regional que estaba por venir.

Por otra parte, en la actualidad existen dos importantes conjuntos de piezas arqueológicas en el Museo Bravo de Cafayate y en la colección Vázquez del Museo Eric Boman de Santa María. La colección Bravo fue reunida por búsquedas (¿y compras?) regulares en un radio de unos 30km a la redonda de la ciudad de Cafayate[10]. Por muchos años ha sido una colección privada y, como tal, de difícil acceso para los arqueólogos interesados en su estudio sistemático. Ignoro si se mantienen registros de procedencias específicas y contextos de asociación. Una parte de la menos numerosa colección que formara el Pbro. Baudilio Vázquez proviene principalmente del Valle del Cajón[11] y del Valle de Santa María y de modo secundario de otras zonas de Catamarca. Las procedencias, cuando las hay, son imprecisas y no hay apunte alguno sobre los contextos. Existen además conjuntos mucho

Colecciones	Cantidad de piezas mencionadas
Zavaleta, Chicago[a]	4.500
Zavaleta, Berlín[a]	4.500
Zavaleta, Buenos Aires[a]	11.590?
Methfessel, La Plata	1.400
Schreiter Göteborg	400
Schreiter, Berlín	180
Schreiter, Viena	1.900?
Schreiter, Buenos Aires[b]	800
Schreiter, Tucumán	?
Schreiter, Leipzig	?
Uhle, Berlín[c]	?
Ten Kate, La Plata	?
La Vaulx, París	?
von Tschudi, Leipzig	?
Bravo, Cafayate	?
Vázquez, Santa María	40[d]

Cuadro 1: Cantidades de piezas referidas (no cotejadas) en diversos artículos, documentos y archivos de algunas de las colecciones con piezas del Valle de Yocavil y alrededores.
[a] Incluye también materiales de Tafí del Valle.
[b] Incluye también materiales del norte de Tucumán y Candelaria.
[c] Incluye también materiales de otros valles.
[d] Piezas exclusivamente presantamarianas.

menores de objetos arqueológicos en localidades de la región, como el Museo de Quilmes o el de San José, pero tampoco cuentan con registros públicos.

Así es que literalmente miles de objetos de Yocavil (¿decenas de miles?) salieron de sus contextos originales, no hay registro de ellos y sus asociaciones, y aún más, su extracción produjo extensas y profundas remociones de depósitos arqueológicos en diferentes clases de sitios que hoy no podemos analizar. Estos efectos aparentemente fueron sentidos por las siguientes generaciones de arqueólogos.

Las condiciones para transmutar los restos del botín en nuevos tesoros

No fue sino hasta la década del 1950 en que se reanudan investigaciones arqueológicas en el Valle de Santa María. En 1956 Lafón y Krapovickas excavaron en Tolombón y obtuvieron materiales correspondientes al Período Formativo (hoy en el Museo Etnográfico de Buenos Aires, ver referencia en Tarragó y Scattolin 1999). Pero por la misma época la Universidad del Litoral (UNL) lanza un proyecto de alcance regional. Estas investigaciones, dirigidas por Eduardo M. Cigliano junto con un grupo de investigadoras, tuvieron como objetivo la localización y estudio de sitios de diferentes épocas a fin de construir un cuadro

cronológico, especialmente para las sociedades agroalfareras (1960:7), tal como lo estaba haciendo Alberto Rex González en el Valle de Hualfín, más al sur, quien en ese entonces estaba armando la "secuencia maestra" para el área central de Catamarca (González 1955, 1957, 1959, 1960–1962, 1975). A mediados de 1960 la principal diferencia en el conocimiento de los componentes pre-tardíos del Valle del Santa María y del Valle de Hualfín, no parece estribar en la magnitud de lo excavado y encontrado por González o por el equipo de la Universidad del Litoral sino en dos factores: la disponibilidad de un registro funerario preservado y el desarrollo y eventual continuidad de ambos proyectos.

Para el equipo de la UNL la detección de sitios pre-Desarrollos Regionales fue ardua, pero se pudo dar a publicación el registro arqueológico presente en varias de las capas más profundas en los barriales del fondo del valle en Molino del Puesto (Cigliano, Carnevali, Carrara y Renard 1960), extensiones superficiales y en capa de alfarería pre-santamariana en estructuras agrarias y habitacionales en Caspinchango–El Monte (Arocena, De Gasperi y Petruzzi 1960), algunos recintos excavados en Morro de las Espinillas–Pajanguillo (Cigliano, De Gasperi y Petruzzi 1960), un núcleo habitacional con arquitectura bien conservada en el faldeo oriental en el lugar denominado Caspinchango–El Ciénago (Arocena, De Gasperi y Petruzzi 1960) y otros restos de diagnóstico menos claro (multicomponentes)[12]. Por mucho tiempo la publicación del plano de este último sitio ha proporcionado una de las pocas ilustraciones de una vivienda formativa en el Valle de Santa María, vinculando el lugar de asentamiento con los restos culturales asociados. Pero, si es cierto que el equipo de la UNL distinguió pocos ejemplos locales de sociedades formativas –en relación con la enorme cantidad de sitios santamarianos– debe notarse que la detección de asentamientos del primer milenio A.D. había sido extremadamente magra en Hualfín. Y sin embargo González logró identificar y proponer allí los Períodos Temprano y Medio con las denominadas "culturas" Ciénaga y Aguada y sus fases correspondientes.

En efecto, González buscó intensamente las viviendas en Hualfín pero nunca encontró estructuras arquitectónicas remanentes para sus Períodos Temprano y Medio, tan solo capas con fragmentos de alfarería de estilo Ciénaga, Río Diablo y Aguada, lentes de carbón, restos de techos o paredes, huesos, etc. en el fondo del valle, pero ni una sola vivienda completa con arquitectura conservada[13], o sea, quizá menos que en Santa María. Sin embargo contaba con las colecciones de ajuar funerario de ricos cementerios con vasijas Ciénaga, Condorhuasi y Aguada de la colección Muñiz Barreto y con sus pormenorizados registros de asociación. Y para someter a prueba su hipótesis de "profundidad temporal" implementó primero una secuencia seriada de los materiales funerarios y más tarde un plan sostenido de obtención de fechados radiocarbónicos a partir de los niveles con carbón que había excavado principalmente en los barriales de las cercanías de La Ciénaga, La Manga y Río Diablo, dando como consecuencia la formulación de los Períodos Temprano y Medio que contenían a su vez diferentes fases cerámicas (González y Cowgill 1975). Tales "culturas" y sus estilos representativos han contribuido a llenar un lapso importante de historia prehispánica del NOA. Y así, mientras el desarrollo de las sociedades del primer milenio de la Era Cristiana de Hualfín se hacía visible, el de Yocavil quedaba indefinido. ¿Qué había ocurrido?

Más allá de las capacidades financieras y/o intelectuales que se quiera atribuir a cada proyecto estoy convencida de que la disponibilidad de colecciones acompañadas de buenos

registros de asociación fue un punto de distinción en la construcción del conocimiento del pasado en esos dos valles. En particular, la manera en que los antiguos coleccionistas conformaron los primeros acervos patrimoniales regionales –o desarticularon los contextos arqueológicos originales, desde otro punto de vista– parece haber tenido efecto en la arqueología de las respectivas áreas[14].

La formulación del "modelo de profundidad temporal" para las sociedades del NOA propuesto por González en los '50, que produjo enormes cambios en las concepciones históricas del pasado prehispánico del NOA, se inició ciertamente con estudios de colecciones[15]. Uno de los motivos fundamentales para seleccionar a Hualfín como lugar privilegiado para establecer los contextos cronológico-culturales fue justamente la existencia de un registro funerario preservado (1955:9). González dispuso de los conjuntos de ajuar funerario y con sus pormenorizados registros de asociación recogidos por Weiser que lo ayudaron a sostener su modelo. La Colección Muñiz Barreto en el Museo de La Plata cuenta con unos 10.900 ejemplares de todo el NOA obtenidos durante 12 años de campañas de recolección de objetos que duraban varios meses (Torres 1934, cf. con Cuadro 1). Con la porción de esas piezas correspondientes a Hualfín (unas 4000, según Torres), González pudo realizar una secuencia seriada sobre bases confiables, gracias a la existencia de esos registros que referían las condiciones de asociación de los objetos individuales en sus contextos funerarios[16]. Sólo más tarde vinieron las excavaciones y dataciones radiocarbónicas que lo corroboraron. Prueba de ello es que la monografía sobre la "cultura Aguada" presenta ilustraciones e imágenes de unos ochenta objetos provenientes de colecciones, de los cuales unos treinta corresponden a la colección Muñiz Barreto de Hualfín[17] (González 1964). Así es que la disponibilidad del registro funerario de alta calidad conservado en los museos tuvo incidencia –al menos, parcialmente[18]– en la producción de esa gran diferencia en las dos áreas.

Queda claro que los acervos respectivos diferían en sus condiciones para el estudio. Las estrategias de extracción y distribución (consumo) de bienes arqueológicos del primer milenio de Yocavil habían sido diferentes de las de Hualfín. Téngase en cuenta que la suma de las colecciones obtenidas de los Valles Calchaquíes por Zavaleta, Schreiter, Uhle, Ten Kate y otros podría rondar al menos las decenas de miles de objetos, pero, en cambio, ¿qué calidad de registros se habían obtenido junto con la enorme cosecha de artefactos en Calchaquí? y ¿fue el destino final de esas colecciones accesible a los estudiosos locales? Como se ha visto, en este caso no se contó con un corpus valorizado con un registro de asociación. Las colecciones de material pre-santamariano de Yocavil –las más importantes de las cuales parecen ser las de Zavaleta y Schreiter– carecen de datos de asociación contextual[19] y una gran parte está en museos del exterior. A mi entender, aunque el equipo de la UNL planeara la implementación de secuencias seriadas detalladas de colecciones de artefactos funerarios, no hubieran podido hacerlo: simplemente no tenían con qué.

Hacia 1965, a medida que González continuó profundizando con éxito su proyecto en Hualfín, Cigliano desvió su interés en el Valle de Santa María y volcó su atención a la Quebrada del Toro, donde hubo de quedarse por varios años (1973:27). Las investigadoras de la UNL continuaron el proyecto hasta 1966, y durante ese lapso hallaron nuevos sitios pre-tardíos. Debe notarse también que efectivamente hicieron intentos de estudiar materiales de colección (Registros inéditos de Carrara *et al.*1961). Pero es evidente que el proyecto

no contó con una continuidad y un aliento de largo plazo. La abundancia relativa de fechas radiocarbónicas obtenidas para cada valle (González y Cowgill 1975, Cigliano 1966) a mediados de los años '70 es denotadora sintomática de la desigual duración e inversión volcada en sendos emprendimientos: Hualfín 30, Santa María 3.

Los esquemas sintéticos

La manera de digerir este desbalance merece comentarse. La necesidad de superar la indeterminación de ese lapso en Santa María –derivado en parte de la escasez de material de comparación y dataciones– tuvo como consecuencia una tendencia a imaginarlo por referencia a elementos ya definidos con anterioridad en otro lugar. Los fragmentos de alfarería gris incisa con diseños de sombreado zonal fueron "naturalmente" catalogados como Ciénaga, según los tipos de cerámica que fueron descriptos para el valle de Hualfín por González" (Cigliano, Carnevali, Carrara y Renard 1960:118). Los fragmentos policromos de buena factura sobre pasta natural color ante y dibujos figurativos en negro y rojo podían suponerse de estilo Aguada, definido más al sur, "(a)unque en general, no se presenta lo suficientemente clara como para poder hablar de un desarrollo local de una facie de La Aguada" (Cigliano 1960:123). Las cerámicas grises con decoración ornitomorfa así como tiestos rojos y negros pulidos y grabados se vincularon con el estilo Candelaria (Pelissero y Difrieri 1981:61–67). Este procedimiento es correcto para aquellos elementos que son originarios de otro lugar y alóctonos a Santa María y además, es común en las primeras etapas de una investigación. Pero, con el tiempo, la ausencia o falta de distinción de las producciones estrictamente locales puede acarrear una inclinación a suponer que los cambios en la cultura material del valle son consecuencia de procesos similares a los ocurridos por fuera de él. Debe señalarse sin embargo que en los sondeos de Molino del Puesto se aisló un conjunto de cerámica "Gris lisa pulida" o negra pulida que se relacionaba lejanamente con Candelaria, aunque al parecer podría haber sido una producción local del Valle Yocavil (Cigliano, Carnevali, Carrara y Renard 1960:118); pero difícilmente era incluida en los esquemas de síntesis como un estilo local de Santa María. ¡Cómo convencer de que se tuviera en cuenta una manufactura que tenía como atributo distintivo ser lisa y gris! [20]

Algunos investigadores crearon nombres nuevos para complejos cerámicos locales como Chimpa (Heredia, Pérez y González 1974)[21], incluso se habló de una "cultura San Carlos" (Heredia *et al.* 1974), pero estos términos han prendido poco en las mentes de los investigadores, quizá debido a lo exiguo de las colecciones cerámicas que eran definidas por estos rótulos o a la falta de investigación de largo plazo[22]. Luego del intento interrumpido de Heredia hubo que esperar hasta más tarde para la reanudación de investigaciones en Yocavil. Lo cierto es que hacia mediados de los '70 parece establecerse una idea que se ilustra en el siguiente párrafo:

> Arqueológicamente, el valle de Santa María es casi desconocido para el Período Medio o Formativo ocupado en la mayor parte del noroeste argentino por la cultura de la Aguada... En el Valle de Santa María no se encuentran asentamientos Aguada importantes. Pueden haber usado viviendas de materiales perecederos, pero tampoco hay aglomeraciones grandes de esa cerámica en superficie. De todos modos algunos fragmentos Aguada se encuentran en muchos sitios, pero no hay evidencias de ocupación Aguada intensa. ¿Qué hubo entonces? ¿Un vacío difícil de imaginar u otras culturas? (Podestá y Perrota 1976:46)

Jarro rojo pulido. Procedencia: Colalao del Valle (#100525 Colección Zavaleta, FMNH, Chicago). Fotografía de C. Scattolin.

El equipo de la UNL había intentado plantear una cronología cultural vinculando asentamientos con otros restos culturales, contribuyó con planos y sondeos estratigráficos –no con fechados– pero, no obstante ello, la idea de "vacío" para el lapso que corresponde al primer milenio se instaló de manera evidente. Sin embargo, el Formativo de Yocavil no había dejado de ser incluido en esquemas generales.

En 1948 Bennett, Bleiler y Sommer habían dividido el NOA en cuatro áreas: Norte, Centro, Sur y Este. Tales áreas estaban formuladas sobre la base de la presencia de diferentes distribuciones de cultural material, principalmente de estilos cerámicos. Al área Central, en la que quedaban incluidos el Valle de Santa María y el Valle Calchaquí, le atribuyeron 14 estilos cerámicos y 7 culturas, dos correspondientes a lo que hoy consideramos conjuntos pre-tardíos: Candelaria y Tafí (Bennett *et al.* 1948, González 1951:367). Consignaron además que en el Valle de Santa María también estaban representados los estilos Huiliche Monocromo y Ciénaga Policromo[23].

En 1963 González publica "Cultural Development in NW Argentina" y allí presenta una delimitación de las áreas culturales diferente de la que había usado Bennett. Introduciendo en su formulación más divisiones en el espacio geográfico del NOA, González distingue principalmente un área Valliserrana, de forma irregular, con una excrecencia septentrional ocupada por el Valle Calchaquí y el Valle de Santa María. Aparte quedaban las Selvas Occidentales, Humahuaca, la Puna y la región Chaco–Santiagueña. Dicho mapa se combinaba con un cuadro cronológico de las culturas o estilos presentes a lo largo de distintos períodos. A sus períodos Temprano y Medio les asigna, en Santa María, la presencia de las culturas Ciénaga y Aguada, pero no incluye la presencia de los estilos Candelaria–Tafí. De manera que, a diferencia de Bennett, Bleiler y Sommer, González asocia más este valle a los desarrollos culturales ocurridos hacia al sur y no tanto a aquellos ocurridos más al norte, al oeste o al este como los otros autores. A partir de entonces ha habido una tendencia a considerar los procesos culturales de Santa María como más similares a una u otra área según la perspectiva de los diferentes investigadores[24].

A buscar otra vez

Desde hace unos años se ha reiniciado el interés por el primer milenio en Yocavil. Pero ¿cómo hacer para que una "tierra baldía, gastada, pueda recobrar su feracidad"? A fin de superar un registro arqueológico tan diezmado y sesgado por sucesivas intervenciones, de rescatarlo de la amnesia a la que se lo ha confinado y además para poner bajo análisis

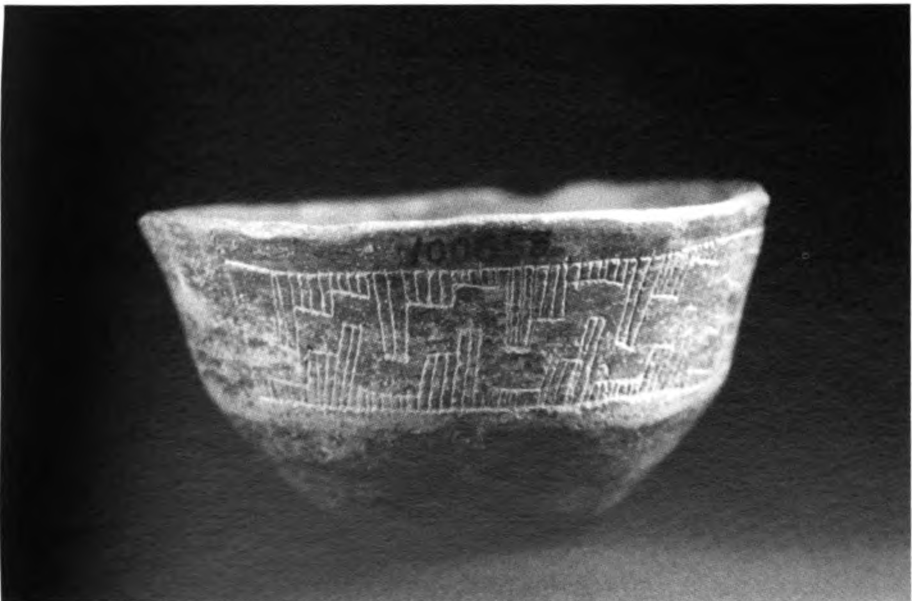
crítico las diferentes conclusiones acerca de los procesos culturales pre-tardíos de Yocavil se están intentando diferentes estrategias, que incluyen las siguientes tareas:

1. Desde fines de los '80 se han efectuado prospecciones intensivas y extensivas en todo el flanco sur y oeste del Valle Yocavil así como en las quebradas subsidiarias. Tales prospecciones detectaron nuevos –aunque pocos– sitios tentativamente pre-1000 A. D. (ver refs. en Tarragó y Scattolin 1999). Además, se renovaron surveys en fondo de valle.

2. Se ha revisado la información inédita referida a los trabajos de los años '50 y '60; se reexaminaron las colecciones de materiales obtenidos por la UNL, hoy en el Museo de la Escuela de Antropología de la Universidad de Rosario y se ha tratado de individualizar aquellos sitios que fueron trabajados por el equipo de la UNL (ver refs. en Tarragó y Scattolin 1999).

3. Se están estudiando las colecciones antiguas de Zavaleta y Schreiter. Hacia los años '90, el equipo de investigación del Etnografiska Museet i Göteborg inició un proyecto de revisión, estudio, análisis y conservación de las colecciones de Schreiter procedentes del Valle de Santa María que ya dio a conocer (Stenborg y Muñoz 1999a). También hay un estudio en curso de la colección Zavaleta en el Field Museum of Natural History de Chicago. Se espera que la publicación de materiales antes desconocidos contribuya al reconocimiento de las producciones locales.

4. Finalmente se excavaron dos sitios, uno detectado en nuevas prospecciones y otro ya conocido desde los años '60: Bañado Viejo, cerca de Quilmes, y Morro de las

Puco gris inciso. Procedencia: Colalao del Valle (#100658 Colección Zavaleta, FMNH, Chicago). Fotografía de C. Scattolin.

Espinillas, en la localidad de Pajanguillo. Las dataciones derivadas de las excavaciones colaborarán en la determinación temporal de tales ocupaciones y depósitos.

A la derecha: Jarro negro pulido. Procedencia: Amaicha (#100680). A la izquierda: Jarro gris-pardo pulido. Procedencia: Colalao del Valle (#100693). Ambos pertenecen a la Colección Zavaleta, FMNH, Chicago. Fotografías de C. Scattolin.

En un trabajo anterior con Tarragó enumeramos las sitios y componentes pre-tardíos de Santa María (1999). El objetivo de ese trabajo fue doble. En primer término mostramos evidencias que al momento se desconocían de Santa María–Calchaquí Sur y alrededores, rescatando datos hasta entonces inéditos. Y en segundo término tratamos de ponderar la presencia de las culturas que trataron de atribuirle a dicho momento: ya sea Ciénaga, Aguada o Candelaria. Desde entonces se han publicado nuevos trabajos para el P. Formativo de Yocavil (ver Bugliani y Pereyra Domingorena 1999, Fraga 1999, Izeta y Scattolin 1999, Scattolin 1999) y se cuenta ahora con los primeros fechados radiocarbónicos para dicho lapso (ver Cuadro 2) además de las dataciones referidas por Muñoz y Stenborg sobre material de colección (1999).

De manera sintética, porque no podemos explayarnos aquí sobre datos detallados (ver para eso los artículos referidos), tales trabajos indican que:

1. Los tipos de sitios y localizaciones pre-santamarianas muestran un amplio espectro de variación que puede deberse a factores funcionales, culturales y temporales. Desde el punto de vista de la formación de sitios, la dicotomía mayor se da entre los sitios con arquitectura visible (de piedra) de las laderas altas y medias del valle y con perduración de depósitos primarios como Caspinchango–El Ciénago y Morro de las Espinillas y los sitios sin arquitectura remanente del fondo del valle con posibilidad de ser formados por depositación secundaria como Bañado Viejo (Izeta y Scattolin 1999, Scattolin

Código de laboratorio	Procedencia (nivel)	Fechado A.P. (sin calibrar)
GX25168	M. Espinillas Sondeo 3 N5	1140±70
AA-32430	M. Espinillas Sondeo 5 N5	1160±40
LP923	Bañado Viejo Cuadrícula1/Nivel 4 Depósito II	1170±40
LP940	Bañado Viejo Cuadrícula1/Nivel 10 Depósito III	1400±40
LP962	Bañado Viejo Cuadrícula1/Nivel 24 Depósito VI	1760±100
GX25169	M. Espinillas Sondeo 4 N5	2170±70

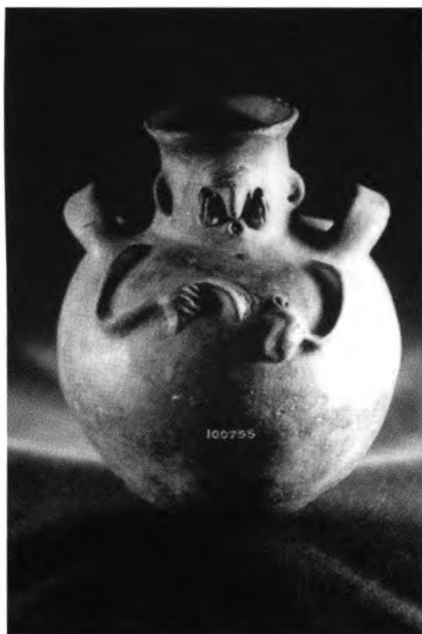
Cuadro2: Fechados radiocarbónicos para sitios sin alfarería santamariana del Valle de Yocavil.

1999). Por otra parte, el tipo de asentamiento residencial concentrado, topográficamente destacado, cercado y disgregado de las áreas productivas presente en Morro de las Espinillas, indica que esta clase de patrón es independiente de la presencia del estilo cerámico santamariano, al menos en la zona sur del valle (Fraga 1999, Scattolin 1999).

2. Los materiales cerámicos presantamarianos también presentan una fuerte variación. Hasta el momento ha sido escaso el trabajo para poder dar una caracterización de la producción local de las manufacturas cerámicas propias del valle. Si los fragmentos cerámicos presentes en Bañado Viejo representan los conjuntos originales antes de su eventual depositación secundaria, entonces tendríamos lugares en donde se estaban usando cerámicas grises lisas, y en menor cantidad con decoración incisa, durante el primer milenio D.C. (Bugliani y Pereyra Domingorena 1999). En Tafí del Valle ocurren conjuntos que se comportan de manera similar. Por otra parte, los conjuntos presentes en Morro de las Espinillas, son demasiado peculiares como

Jarro negro pulido. Procedencia: Colalao del Valle (#100816 Colección Zavaleta, FMNH, Chicago). Fotografía de C. Scattolin.

Jarro gris pulido. Procedencia: Cafayate (#100755 Colección Zavaleta, FMNH, Chicago). Fotografía de C. Scattolin.

para apresurar conclusiones; comparten ciertos rasgos estilísticos con los estilos de más al sur y otros con los del este y norte, aunque esto no implica que las producciones cerámicas sean idénticas (Fraga 1999). El modelo secuencial derivado de Hualfín puede no funcionar aquí y aún un modelo local podría variar en distintos tramos del valle. Por tanto no debería tomarse como asumido que las secuencias cerámicas pre-tardías que se han propuesto para Haulfín–Campo de Pucará, se repitan en Santa María.

3. Asimismo, la observación de las vasijas enteras de colecciones de los valles Yocavil norte y Calchaquí sur (Zavaleta-Chicago y Schreiter-Göteborg) sugiere que las poblaciones locales accedieron a un universo estilístico parcialmente compartido con las poblaciones de Selvas Occidentales, Tafí del Valle, Valle del Cajón y Valle Calchaquí Norte (ver Figuras. 2 a 7; y también Stenborg y Muñoz 1999a:147–221, Tarragó y Scattolin 1999:figuras. 1 y 2). Por otra parte, el universo de representaciones figurativas presente antes del 1000 D.C. en el Valle Yocavil norte parece diferir de las representaciones asociadas al estilo Aguada, frecuente más al sur. Respecto al tramo sur del valle Yocavil... todavía se tiene esperanzas de conocer "nuevos" ejemplares escondidos en las antiguas colecciones.

Las sumarias conclusiones arriba expresadas revelan – es evidente – apenas el inicio de una reactivación de los estudios cuya continuidad dependerá de los acontecimientos sucesivos. No alcanzo a discernir con claridad la suerte que correrá en el futuro el conocimiento del primer milenio en Yocavil pero estimo que vale la pena reflexionar acerca de las raíces de cualquier construcción del saber sobre el pasado, examinando el sendero por el cual se constituyeron los problemas que heredamos – como este del "vacío difícil de imaginar" – para poder avanzar hacia nuevos objetos de estudio arqueológico, aún sobre la base de nuestra perenne escasez de evidencias materiales y de nuestras todavía imperfectas herramientas de interpretación disponibles.

La Plata, abril de 2000

Agradecimientos

A las autoridades y curadores de los museos que me permitieron revisar archivos, documentos, catálogos y objetos de las colecciones a su cargo: José A. Pérez Gollán del Museo Etnográfico de Buenos Aires, Rodolfo Raffino del Departamento Arqueología del Museo de Ciencias Naturales de La Plata, Jonathan Haas y Gary Feinman del Field Museum of Natural History de Chicago. A los asistentes y conservadores de los mismos

museos. Al Departamento Antropología de la Facultad de Ciencias Naturales y Museo de la Universidad de La Plata que me otorgó una beca FOMEC para estudiar la colección Zavaleta en Chicago. A Myriam Tarragó por su interés en que desarrollara este tema y su generosidad con fotos y notas inéditas. A Joan Gero por compartir conmigo sus experiencias, fotos e información sobre la colección argentina en el Museum für Völkerkunde de Berlín y conectarme con Adriana Muñoz a la que también agradezco sus informaciones sobre la colección Schreiter en el Etnografiska Museet i Göteborg. A Laura Quiroga por la lectura del manuscrito y sus valiosos comentarios.

Notas

[1] De manera preliminar, en esta etapa inicial de investigación en el valle de Santa María o Yocavil (Provs. de Catamarca, Tucumán y Salta, Argentina), consideramos al Período Formativo en un sentido amplio, que abarca las ocupaciones o componentes arqueológicos agroalfareros anteriores al Período de Desarrollos Regionales o Período Tardío, cuyo comienzo se postula hacia "fines del siglo IX" (Tarragó, González y Nastri, 1997:224). En el otro extremo, el fechado más antiguo para un contexto Formativo en el valle Yocavil sería el referido por Muñoz y Stenborg haciendo notar sus recaudos sobre el material datado (1999:200): unos 500 A.C. Por razones que se verán al final de este artículo, no se ha utilizado, el término Período de Integración Regional de uso bastante habitual al sur del área aquí tratada, para referirse a procesos simultáneos o paralelos que se desarrollan dentro del lapso referido (Núñez Regueiro y Tartusi 1990, Pérez Gollán 1991). Por otra parte, ambos términos – Período Formativo y Período Integración Regional – aluden a lo que González (1963) llamara anteriormente Período Temprano y Período Medio, abarcan el mismo lapso, pero no son sus sinónimos.

[2] En 1999 el Etnografiska Museet i Göteborg publicó un volumen dedicado a reexaminar la colección Schreiter del NOA (Etnologiska Studier 43) depositada allí desde 1930. Creemos que el presente artículo puede servir de complemento a los trabajos reunidos entonces.

[3] Me he tomado la libertad de hablar de "el primer milenio A.D." de una manera laxa en razón de la escasez de fechados para el lapso considerado y por lo expuesto en la nota 1.

[4] El efecto de los varios siglos de ocupación santamariana y del período colonial no se trata aquí. Más adelante, en la nota 14, me refiero a algunas razones de la disparidad en el conocimiento del P. Formativo y el P. de Desarrollos Regionales.

[5] Algunos autores consideran que lo que distingue el trabajo arqueológico del saqueo es el registro (Rathje y Schiffer 1982:180). Otra visión consideraría no tanto cómo se produce la información arqueológica sino cómo se la distribuye y es consumida; en este marco, cualquier extracción de piezas, con o sin registro, dirigidas a la obtención de rédito no científico (dinero, prestigio) no constituiría un verdadero trabajo arqueológico. Por todo eso es importante considerar en una perspectiva histórica como se va distinguiendo un trabajo arqueológico científico de un trabajo de extracción de piezas con fines exclusivamente económicos o elitistas, distinción menos clara en los primeros tiempos de la disciplina.

[6] El acta de venta en el Field Museum of Natural History da cuenta de 4.500 ejemplares comprados en 1904 por 17.000 dólares (!), pero hoy día se conservan menos: el catálogo actual refiere unas 2400 piezas y, de éstas, una cantidad fue eliminada, y otra intercambiada a otros museos (por ejemplo el National Museum of American Indian, hoy en Washington). Aparentemente se dieron de baja, además, una cantidad importante de fragmentos sueltos y también material lítico. Por otra parte

debe consignarse que Zavaleta incluyó en el conjunto que vendió como "arqueológico" no sólo material de épocas prehispánicas sino también unos pocos materiales históricos o relativamente más modernos, así como unas rocas naturales y fósiles (?).

[7] De las cuales unas 6.200 son puntas de flecha talladas. No he cotejado aún si el número de 11.590 incluye también las piezas de Berlín y Chicago.

[8] Ver también los reclamos de Rydén – en representación de Nordenskiöld – para que Schreiter enviara a Göteborg informaciones más precisas, en Stenborg y Muñoz 1999*a*:136.

[9] Traducción de Carlota Romero, Museo Etnográfico de Buenos Aires.

[10] Según el relato del guía del museo.

[11] Habitantes actuales del Valle del Cajón recuerdan cuando sus padres entregaban al Pbro. Vázquez piezas arqueológicas desenterradas a cambio de diversos bienes, entre ellos, estampas de santos.

[12] En Tarragó y Scattolin (1999) se dan a conocer más excavaciones realizadas por la UNL con posterioridad a 1960 y se consideran las implicancias derivadas de aquellos estudios para las nuevas investigaciones en curso sobre el Período Formativo, entre ellas, el reexamen del sitio Morro de las Espinillas que llevó a la confirmación de sus componentes no-santamarianos (Fraga 1999, Scattolin 1999), hecho poco resaltado en la publicación de 1960 (p.120) que probablemente condujo a que pasara inadvertido.

[13] Las unidades excavadas en Hualfín (excluyendo cementerios) del Período Temprano y Período Medio referidas por González hasta 1975 son: Río Diablo 1, 2 y 3, La Manga 1 (Sitio Yi), 3 y 4; La Ciénaga 10 y 13 (González 1955:17, 1957:9; González y Lagiglia 1973:293–301; González y Cowgill 1975). Al parecer la mayoría habrían sido "pruebas estratigráficas" varias de las cuales se habrían efectuado "en la zona de La Ciénaga" recién en 1969 (González y Cowgill 1975:387). Para compararlas con las unidades excavadas en Santa María, cf. Cigliano 1960 y Tarragó y Scattolin 1999: especialmente Tabla 1.

[14] Estimo que este hecho no afectó de igual modo nuestro conocimiento del Período Tardío (además de que obviamente sufrió menos tiempo de ocupación posterior que el P. Formativo) debido a la enorme abundancia de objetos y ruinas de poblados santamarianos que se han conservado a pesar del saqueo y a que se cuenta con registros de asociación de contextos íntegros del P. Tardío de Yocavil publicados desde muy antiguo (Ambrosetti 1897) y también con registros de colecciones, entre ellas la Muñiz Barreto. Esta última (junto con la colección Methfessel de La Plata) permitió a Podestá y Perrota realizar una *seriación de contextos funerarios* tardíos de Yocavil sobre la base de asociaciones de artefactos en tumbas (1973). Dado que la colección Muñiz Barreto no cuenta con suficientes especímenes pre-tardíos de Yocavil sería imposible hacer una seriación de contextos funerarios formativos con tal conjunto. Por otra parte la colección Zavaleta de Chicago permitió a R. Weber (1978) realizar una *seriación estilística* de urnas santamarianas de Yocavil, pero no se ha realizado ningun trabajo sobre los materiales formativos del conjunto de Chicago (como tampoco del de Buenos Aires), los que hasta el momento permanecen casi desconocidos para los investigadores argentinos.

[15] La descripción de la metodología implementada se encuentra en González 1955:9 y ss., 1956:50 y González y Cowgill 1975:384–385.

[16] La seriación se implementó en base a la ordenación de los materiales, tarea "que requirió más de un año de labor ardua" (González 1956:50). También en San Pedro de Atacama (Chile) los registros completos de asociaciones de los cementerios constituyeron el núcleo del esquema cronológico cultural que requirió largo tiempo de trabajo (Tarragó 1989).

[17] En cambio, las descripciones de las "habitaciones y el patrón de poblamiento" de la "cultura Aguada" en Hualfín tenían como única referencia, en ese entonces, al sitio La Ciénaga Nº 10 y a un recinto "probablemente ceremonial" en el sitio Shincal (el resto de los asentamientos mencionados quedaban fuera del valle de Hualfín) (González 1964:224–226). Pondérese esto en relación con la contundencia del registro de objetos de colección testimoniado en las ilustraciones.

[18] Debe quedar en claro que no sería el único factor de distinción, como se verá más adelante.
[19] Ver en Stenborg y Muñoz (1999:237) la paciente reconstrucción de uno solo de esos posibles contextos funerarios de las cercanías de Quilmes, hoy depositado en la colección Schreiter del Etnografiska Museet i Göteborg.
[20] De hecho, esa cerámica que en los pozos estratigráficos de Molino del Puesto aparecía sin decoración, era con mucha probabilidad un conjunto reiteradamente mencionado por González y Cigliano como existente en colecciones del sur del Valle de Santa María. Este último autor decía por ejemplo: "comprendimos el gran interés de los cementerios... al Sur del valle de Santa María"..."Creemos, por lo tanto, que esta cerámica negra pulida representa un nuevo horizonte alfarero-agrícola, que podríamos incluirlo dentro de un período temprano anterior a Ciénaga... No es imposible que esta cerámica negra pulida pertenezca a una tradición Candelaria o que esté relacionada con ella; pero es evidente que son, por ahora, dos tipos esencialmente diferentes" (Cigliano 1959–60:151–152). Las piezas de colección -que en realidad eran lisas o estaban decoradas en sectores pequeños de la vasija- aludidas por Cigliano como material de referencia posible para los tiestos de excavación, provenían de un cementerio de Tesoro en la falda oeste del Aconquija, al sur del Valle de Santa María y de enterratorios de Laguna Blanca en el borde de la Puna catamarqueña, los que González ya había mencionado con anterioridad como hipotéticamente correspondientes "a una época distinta" a las de las "culturas Ciénaga y Aguada" ... una "cultura agroalfarera más antigua" (González 1957:189).
[21] O como los tipos cerámicos locales San Rafael Grabado o La Represa (Raffino *et al.* 1982) para la zona sur-central del Valle Calchaquí.
[22] Los estudios exclusivamente enfocados al primer milenio en Yocavil y V. Calchaquí sur son raros y, en su mayoría, de corta duración o complementarios de otros temas mayores. Aparte de Heredia *et al.* 1974, ver también Pelissero y Difrieri 1981:61–67, Raffino *et al.* 1982, Núñez Regueiro y Tartusi 1993.
[23] Ambos en conjunto abarcan aproximadamente los estilos Ciénaga y Aguada de González.
[24] Para diversas perspectivas sobre distribuciones culturales en relación con el P. Formativo de Santa María, ver entre otros: Núñez Regueiro y Tartusi 1993, Raffino *et al.* 1982, Raffino 1994, Tarragó y Scattolin 1999. Es interesante ver también un comentario que González había realizado con anterioridad a 1963, sobre la inclusión de Hualfín en el área Central de Bennett (González 1955:9, nota 3). Todas estas referencias ilustran las dificultades que -a los fines de la síntesis- conlleva la demarcación de límites a las distribuciones de cultura material.

Referencias

Ambrosetti, J. B.

1897 La antigua ciudad de Quilmes. *Boletín del Instituto Geográfico Argentino* XVIII:33–70, Buenos Aires.

Arocena, M. L., G. De Gasperi y S. Petruzzi

1960 Caspinchango. En *Investigaciones Arqueológicas en el Valle de Santa María* Publicación 4:81–109. Instituto de Antropología Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Nacional del Litoral, Rosario.

Becker-Donner, E.

1950 Die Nordwestargentinischen Sammlungen des Museums für Völkerkunde, *Archiv für Völkerkunde* V:1–102, Wien.

1951–1952 Die Nordwestargentinischen Sammlungen des Museums für Völkerkunde (II), *Archiv für Völkerkunde* VI–VII:229–362, Wien.

Bennett W. C., E. F. Bleiler y F. H. Sommer

1948 *Northwest Argentine Archaeology*. Yale University Publications in Anthropology 38, New Haven.

Boman, E.

1919 Introducción. En Distintas clases de sepulturas antiguas observadas en los Valles Calchaquíes, en R. Schreiter. *Zeitschrift des Deutschen Wissenschaftlichen Vereins zur Kultur und Landeskunde Argentiniens*, Buenos Aires.

Bruch, C.

1911 Exploraciones arqueológicas en las provincias de Tucumán y Catamarca. *Revista del Museo de La Plata* Tomo 19, La Plata.

Bugliani, F. y L. Pereyra Domingorena

1999 Conjuntos cerámicos en el sitio formativo de "Bañado Viejo" (Tucumán). *Actas del XIII Congreso Nacional de Arqueología Argentina, Córdoba*, en prensa.

Burmeister, Hermann

1944 *Viaje por los Estados del Plata*. 3 vols Imprenta Mercosur.

Cigliano, E. M.

1959–1960 Nuevos aportes sobre las primeras culturas alfarero-agrícolas del Vallle de Santa María. *Acta Praehistorica* III–IV:130–152, Buenos Aires.

1960 Introducción y Conclusiones. En *Investigaciones Arqueológicas en el Valle de Santa Maria* Publicación 4:7–12, 120–5. Instituto de Antropología Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Nacional del Litoral, Rosario.

1966 Contribución a los fechados radiocarbónicos argentinos. *Revista del Museo de La Plata* (Nueva Serie) Sección Antropología VI:1–16, La Plata.

1973 *Tastil, una ciudad preincaica argentina*. Editorial Cabargón, Buenos Aires.

Cigliano, E. M., B. Carnevali, M. T. Carrara y S. Renard

1960 Molino del Puesto. En *Investigaciones Arqueológicas en el Valle de Santa Maria* Publicación 4:111–9. Instituto de Antropología Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Nacional del Litoral, Rosario.

Cigliano, E. M., G. De Gasperi y S. Petruzzi

1960 Pajanguillo. En: *Investigaciones Arqueológicas en el Valle de Santa Maria* Publicación 4:43–51. Instituto de Antropología Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Nacional del Litoral, Rosario.

Fraga, C.

1999 Cerámica: un estudio morfológico funcional en el Valle de Santa María. Inédito Tésis de Licenciatura en Antropología. Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Nacional de Buenos Aires, Buenos Aires.

González A. R.

1951 Arqueología del Noroeste Argentino. *Ciencia e Investigación*. Bibliografía Científica Tomo 7:366–369, Buenos Aires.

1955 Contextos culturales y cronología relativa en el área central del N.O. Argentino (Nota preliminar). *Anales de Arqueologia y Etnología* Tomo XI:7–32, Mendoza.

1956 La cultura Condorhuasi del Noroeste argentino (Apuntes preliminares para su estudio) *Runa* VII:37–85, Buenos Aires.

1957 Dos fechas de la cronología arqueológica argentina obtenidas por el método de radiocarbón. *Publicaciones del Instituto de Antropologia* 2:5–19. Universidad Nacional del Litoral, Rosario.

1959 Nuevas fechas de la cronología arqueológica argentina obtenidas por el método de radiocarbón (II). *Ciencia e Investigación* 15(6):184–190, Buenos Aires.

1960–1962 Nuevas fechas de la cronología arqueológica argentina obtenidas pr el método de radiocarbón (IV) Resumen y Persepctivas. *Revista del Instituto de Antropología* I:303–331, Córdoba.

1963 Cultural Development in NW Argentina. En *Aboriginal Development in Latin America: An Interpretative Review* editado por B. Meggers y C. Evans, I:103–117. Smithsonian Miscellaneous Collection, Washington.

1964 La cultura de La Aguada del N. O. Argentino. *Revista del Instituto de Antropología* II–III: 205–253, Córdoba.

1977 *Arte precolombino en la Argentina.* Filmediciones Valero, Buenos Aires.

1983 Notas sobre religión y culto en el Noroeste argentino prehispánico. A propósito de unas figuras antropomorfas del Museo de Berlín. *Baessler-Archiv für Völkerkunde*, Neue Folge XXXI:212–282, Berlín.

González A.R. y G. Cowgill

1975 Cronología arqueológica del Valle de Hualfín, Provincia de Catamarca, Argentina. Obtenida mediante el uso de computadoras. *Actas Primer Congreso de Arqueología Argentina*, Rosario pp. 383–404, Buenos Aires.

González, A. R. y H. Lagiglia

1973 Registro Nacional de fechados radiocarbónicos: necesidad de su creación. *Relaciones* (Nueva Serie) VII:291–312, Buenos Aires.

Heredia, O. R.

1974 Investigaciones arqueológicas en el sector meridional de las Selvas Occidentales. *Revista del Instituto de Antropología* V:73–132, Córdoba.

Heredia, O. R., J. A. Pérez y A. R. González

1974 Antigüedad de la cerámica polícroma en el Noroeste argentino. *Revista del Instituto de Antropología* V:133–151, Córdoba.

Heredia, O., M. Palacios, A. Luzzi y L. Naudeau

1974 Ensayo de un cuadro cronológico del sector meridional del Valle Calchaquí. Ponencia presentada al III Congreso Nacional de Arqueología Argentina, manuscripto, Salta.

Izeta A. D. y M. C. Scattolin

1999 (en prensa) Bañado Viejo: análisis faunístico de un sitio formativo en el fondo del Valle de Santa María. *Actas del XIII Congreso Nacional de Arqueología Argentina, Córdoba*, en prensa.

La Vaulx, H.

1901 Excursion dans les vallées Cachaquies. *Journal de la Societé des Américanistes* (1ere. serie) III(2):168–176, Paris.

Moreno, F. P.

1890–1891 Exploración arqueológica de la Provincia de Catamarca. *Revista del Museo de La Plata* I:199–221, La Plata.

Muñoz, A. y P. Stenborg

1999 Conclusions. En *Masked Histories. A Re-examination of the Rodolfo Schreiter Collection from North-western Argentina* editado por P. Stenborg y A. Muñoz, pp. 279–285. Etnologiska Studier 43, Göteborg.

Núñez Regueiro, V. y M. Tartusi

1990 Aproximación al estudio del área pedemontana de Sudamérica. *Cuadernos del Instituto Nacional de Antropología* 12:125–160, Buenos Aires.

Núñez Regueiro, V. y M. Tartusi

1993 Orígenes de la ocupación prehispánica del sitio StucTav 5 (El Pichao), Provincia de Tucumán. *Publicaciones del Instituto de Arqueología de Tucumán* 2:19–30, Tucumán.

Pelissero N. y H. A. Difrieri

1981 *Quilmes*. Editado por el Gobierno de la Provincia de Tucumán, Tucumán.

Pérez Gollán, José A

1991 La cultura de La Aguada vista desde el valle de Ambato. *Publicaciones del CIFFyH* 46:157–173. Facultad de Filosofía y Humanidades, Universidad Nacional de Córdoba, Córdoba.

Podestá, C. y E. B. de Perrota

1973 Relaciones entre culturas del Noroeste Argentino. San José y Santa María. *Antiquitas* 17:6–15, Buenos Aires.

Quiroga, A.

1896 Antigüedades calchaquíes. La colección Zavaleta. *Boletín del Instituto Geográfico Argentino* XVII:177–210, Buenos Aires.

Raffino, R. A.

1994 El NOA y la integración Inka (1471–1535 d.C.). *Rumitacana* 1:43–48, Catamarca.

Raffino, R. A., G. Raviña, L. Baldini y A. Iácona

1982 La expansión septentrional de la Cultura La Aguada en el N.O. argentino. *Cuadernos del Instituto Nacional de Antropología* 9:179–82, Buenos Aires.

Rathje, W. L. y M. B. Schiffer

1982 *Archaeology*. Hardcourt Brace Jovanovich Inc., New York.

Rowe, J. H.

1954 Max Uhle, 1856–1944, a Memoir of the Father of Peruvian Archaeology. *Publication in Archaeology and Ethnology* 46 (1). University of California, Berkeley.

Scattolin, M. C.

1999 Organización residencial y arquitectura en el Aconquija durante el I milenio A.D. *Actas del XIII Congreso Nacional de Arqueología Argentina, Córdoba*, en prensa.

Schreiter, R.

1919 *Distintas clases de sepulturas antiguas observadas en los Valles Calchaquíes*. Sonderabruck aus Zeitschrift des Deutschen Wissenschaftlichen vereins zur Kultur abd Landeskende Argentiniens, Buenos Aires.

1934 La Civilisation de "La Candelaria" et son extension dans la province de Tucumán. *Journal de la Société des Américanistes* (n. s.) XXVI:53–66, París.

1936*a* Enterratorios indígenas en las grutas de Villavil, Departamento de Belén (Catamarca). *Boletín del Museo de Historia Natural* II(6):3–8, Tucumán.

1936*b* Nota preliminar sobre una exploración arqueológica en la Loma de La Florida, Corral Quemado, Departamento de Belén, Catamarca. *Boletín del Museo de Historia Natural* II(7):9–16, Tucumán.

Stenborg, P. y A. Muñoz (editores)

1999*a* *Masked Histories. A Re-examination of the Rodolfo Schreiter Collection from North-western Argentina*. Etnologiska Studier 43, Göteborg.

Stenborg, P. y A. Muñoz

1999*b* Some Notes on a Find in a Closed Context. En *Masked Histories. A Re-examination of the Rodolfo Schreiter Collection from North-western Argentina* editado por P. Stenborg y A. Muñoz, pp. 237–245. Etnologiska Studier 43, Göteborg.

Tarragó, M. N.

1989 *Contribución al conocimiento arqueológico de los oasis de San Pedro de Atacama en relación con otros pueblos puneños, en especial el sector norte del Valle Calchaquí.* Tesis doctoral (manuscripto). Facultad de Humanidades y Artes, Universidad Nacional de Rosario.

1999 Palabras Finales. En *Masked Histories. A Re-examination of the Rodolfo Schreiter Collection from North-western Argentina* editado por P. Stenborg y A. Muñoz, pp. 287–90. Etnologiska Studier 43, Göteborg.

Tarragó, M. N., L. González y J. Nastri

1997 Las interacciones prehispánicas a través del estilo: el caso de la iconografía santamariana. *Estudios Atacameños* XIV:223–242, San Pedro de Atacama.

Tarragó M. N. y M. C. Scattolin

1999 La Problemática del Período Formativo en el Valle de Santa María. *Actas del XII Congreso Nacional de Arqueologia Argentina La Plata* Tomo I:142–153, La Plata.

Ten Kate, H.

1893 Rapport sommaire sur une excursion archéologique dans les provinces de Catamarca, de Tucumán et de Salta. *Revista del Museo de La Plata* V:331–384, La Plata.

Torres, L. M.

1934 Las colecciones arqueológicas de Benjamín Muñiz Barreto en el Museo de La Plata. *Actas Congreso Internacional de Americanistas* 25 (2):195–199, Buenos Aires.

Tschudi, J. J. Von

1866–1869 *Reisen durch Sudamerika.* Band 1/5, Leipzig.

Uhle, M.

1910 Las relaciones prehistóricas entre el Perú y la Argentina. *Actas del Congreso Internacional de Americanistas* 17:509–540, Buenos Aires.

Weber, R.

1978 A Seriation of the Late Prehistoric Santa María Culture of Northwestern Argentina. *Fieldiana Anthropology* 68(2):49–98, Chicago.

Weiser, W.

1920–1926 Diarios y libretas de campo de las expediciones B. Muñiz Barreto. Manuscripto, Departamento Arqueología. Museo de La Plata

Otras fuentes

Archivos y catálogos del Museo Etnográfico de Buenos Aires. Facultad de Filosofía y Letras. Universidad de Buenos Aires.
Archivos del Field Museum of Natural History, Chicago.
Catálogos y documentos de las expediciones B. Muñiz Barreto depositados en Departamento Arqueología. Museo de La Plata. Facultad de Ciencias Naturales. Universidad Nacional de La Plata.
Facsímiles de archivos del Museo für Völkerkunde, Berlín.
Registro y dibujos de ejemplares del Museo Bravo de Cafayate por M. Teresa Carrara, G. Monti y N. Magnano. 1961.

In the Footsteps of Stig Rydén: Research and Fieldwork Report on La Candelaria

Adriana Muñoz and Natalia Fasth

During the period 1920–30, there was a certain interest in north-western Argentina's archaeology and ethnography at Etnografiska Museet. This interest had its roots in the so-called "Expedition Chaco-Cordillera" led by Erland Nordenskiöld in1901–1902. In 1932, Alfred Métraux visited Etnografiska Museet and inspired, among others, Stig Rydén, one of Erland Nordenskiöld's students. In the same year, Rydén went to Argentina and, together with Alfred Métraux and Rodolfo Schreiter, worked in the La Candelaria area. This work resulted in an archaeological collection split into three parts, one of which is today at Etnografiska Museet with the collection number 1933.15.

In 1998, the collection again came into focus within the framework of a digitalisation project and we, as archaeologist and conservator, were involved in work on the material. During this work, a lot of questions were raised and this led to the desire to amplify our knowledge and comprehension of the La Candelaria culture. The material was examined from different angles and methods, this was the beginning of close interdisciplinary work. With our work at the Museum as the starting point, we went to La Candelaria in October 1999 to visit the places excavated by Stig Rydén in 1932.

In this article, we want to present the results of our work at the Museum on the collection, in comparison with the fieldwork results.

Research in La Candelaria

The first to note a different "culture" in the transitional area between the Gran Chaco and the Andes were Juan Ambrosetti (1906) and Eric Boman (1908). They classified the archaeological material as divergent, compared with the material from the Andes and the Gran Chaco. Twenty years later, excavations were made in the area by Métraux, Schreiter and Rydén. Rydén wrote a monograph and suggested a model in order to explain the phenomenon of La Candelaria. In this work, he developed Nordenskiöld's scheme of contacts between highlands and lowlands.

Later investigations were presented by Osvaldo Heredia and Pedro Krapovikas (1968). Because the collection comes from a rather unexplored area in north-western Argentina, there is an interest in the subject. During the last decade, La Candelaria has attracted renewed interest.

The geographical distribution of Candelaria material

Schreiter placed this cultural tradition in the flat land of Tucumán (Schreiter 1934:53–66). Rydén described the area of the Candelaria findings as a line along the foot of the Andes in Salta and Tucumán. Thus, with a few exceptions (such as the Diaguita material in

Pampa Grande and probably some Candelaria objects in Quilmes), the mountain chain to the east of the Andes was considered to be the western limit of the distribution of La Candelaria material, as it was the eastern limit of the Diaguita material (Rydén 1936:276).

Unlike the previous writers, Willey (1946) suggested another model. The area of La Candelaria was delimited to the west by the Diaguita area, to the north by the Humahuaca culture and in the south-east by the Chaco-Santiagueña culture. The western limit was uncertain; according to Willey; the material with Candelaria characteristics decreased in the Gran Chaco (Willey 1946:661).

In the 1960's, Krapovikas suggested that the La Candelaria area was related to the phytogeographical *selva tucumana-oranenense*, having as its western limit the western mountain chain and as its eastern limit the Gran Chaco (Krapovikas 1968:90–91).

Heredia defined the distribution of the sites of Candelaria according to the limit of the southern sub-sector of the western forests which occupy the east of Jujuy and central Salta and to the east the centre-north of Tucumán. The southern sub-sector corresponds almost exactly to Schreiter's definition. The southern limit in Tucumán is the zone of El Siambón and El Cadillal, and the northern limit in Salta is the zone of Pampa Grande. To the west, the area of dispersion of Candelaria material was limited by the mountain chain of Aconquija (Cumbres Calchaquíes). The eastern limit was indicated by the foothills of the eastern mountains of La Ramada, Medina and La Candelaria (Heredia 1968:295–296; 1975:78–79).

Nevertheless, it is important to observe the existence of remains of La Candelaria material which appear on distant sites like Simbolar, Las Mercedes, Agua Azul and Tagamampa in the province of Santiago del Estero (Gomez 1970:27). It is also known that materials showing similar characteristics to those at La Candelaria to the west of the area described, for example, exist in the Santa María Valley, where probably, they belong to the Formative Period (Myriam Tarragó 1998, personal communication).

The problem of the temporal extension of La Candelaria

Some authors have considered the La Candelaria as synchronous with "the Diaguita tradition" and others have assumed that La Candelaria preceded this tradition. The temporal extension of the culture of La Candelaria continued to be obscure for a long time. In 1930, Métraux marked out the relation between La Candelaria and Santa María ("Calchaquí"), thus implying the synchronous existence of these groups (Métraux 1930:402–404). Rydén drew attention to the fact that in Pampa Grande Ambrosetti had found La Candelaria material stratigraphically underneath "Calchaquí" material. Taking into consideration two examples from the association between the material from La Candelaria and Calchaquí (Ambrosetti 1897, 1906), Rydén nevertheless came to the conclusion that there had been at least a certain degree of superposition between the traditions of Candelaria and Santa María (Rydén 1936:272).

Willey (1946) considered that the traditions of La Candelaria and the Chaco-Santiagueña (Sunchituyoj) originated from the same field. He referred to the fact that neither European artefacts, nor Inca finds had been associated with the material of La Candelaria, thus concluding that the prehistoric inhabitants of the region of La Candelaria had left the

region before the Inca expansion or were geographically beyond that expansion (Willey 1946:662).

In the scheme of Sommer (1948), the La Candelaria material is previous to the Santa María tradition (Sommer 1948:98). However, in the work on chronology of González (1962), the tradition of La Candelaria is partly contemporary with the traditions of Santa María and Belen to the west. This brings La Candelaria into chronological relation to these two cultures (Belen and Santa María) in the 15th and 16th centuries (González 1962: 303–319).

Serrano conferred on La Candelaria an early temporal extension, going from the 2nd to the 7th century A.D. (Serrano 1966:109). Heredia divided the tradition of La Candelaria into a number of phases, with a total extension going from around the 2nd century A.D. to A.D. 1000. One possible continuation intermingled with the tradition of Santa María during the following centuries (Heredia 1975:85–118).

La Candelaria

Environment

La Candelaria is situated in Salta on the border of Tucumán. The closest villages are Rosario de la Frontera in Salta and Trancas in Tucumán. From the ecological perspective, La Candelaria is located in the transitional area between the Gran Chaco and the Andes, called *Sierras con vegetación de Chaco y Transición* (INTA 1990). The name of La Candelaria relates to the department and also to its most important centre and watercourse (Rydén 1936:11). Today, the same name also applies to the prehistoric group who inhabited this area.

Salta presents two types of landscapes, highlands and lowlands, which meet in the La Candelaria zone. Watercourses form the landscape, and the precipitation in summer fills

Toro Loco, La Candelaria. Photographed by N. Fasth 1999.

the rivers in the deep ravines (Rydén 1936:12). The annual rains have an effect of erosion and accumulation, which impacts on the landscape as well as on the objects to be found there. The soil remains found on the objects are frequently of a sedimentary origin with mainly inorganic substance. The preliminary analyses[1] show that these sediments have a high level of calcite mineral, which is a compound of carbon with an elevated pH.

The collection at Etnografiska Museet

The collection contains 757 archaeological artefacts. Most of them are ceramic, but there are also bone, molluscs, lithic material and one metal object. The objects derive from different settlements in the La Candelaria department, among others, Cuchicayo, Toro Loco, Santa Barbara, Caspinchango and El Molino.

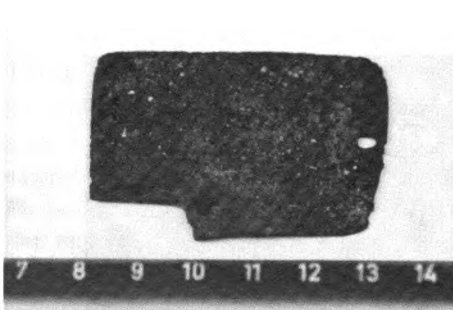
The bone material is mainly human; it has been estimated that it derives from 6 to 8 individuals. Two of them were probably infants, and there are remains of a human foetus (Hultkrantz 1936). In the near future, this part of the collection will be analysed by an osteologist, to complete Hultkrantz's work in 1936. There are not only human bones but also bones of camelids. In 1936, Kaudern identified a guanaco mandible (Kaudern 1936). In the collection, there is only one metal object, identified by Rydén as bronze (Rydén 1936:267–268).

In the following pages, we present a number of objects from the GEM collection.

No. 1933.15.319

In the collection, as already mentioned, there is only one metal object. Stig Rydén received this object as a gift. According to the donor, it was discovered in a sepulchral urn in Toro Loco. In 1935, the metal was analysed and the conclusion was that it was bronze, with a content of 8.67% tin (Rydén 1936:267–68).

Like many archaeological bronzes, this artefact is corroded. In a sandy soil with a lot of oxygen, the corrosion process accelerates. If chlorides are also present in the ground, the corrosion may continue after excavation as well (Mattson 1992:5–11). Analyses have shown that the corrosion products on the artefact indeed have a content of chlorides[1]. Conservation treatment will be undertaken to remove the corrosion and to prevent deterioration.

Bronze plate no.1933.15.319.

No. 1933.15.626

The text in the original catalogue reads: "från provschaktet" [from the test pit]

Site: Unquillo, at the foot of Sierra Candelaria.

The ceramics represented in the collection consist mostly of fragments, although there are funerary urns and other, larger, complete pieces. This example is a *puco* mended with five parts. The paste is brick red with a dark grey nucleus; this difference of colour can occur, for example, if the paste is fired with a short burn time or the temperature is low

(Shepard 1956:104). This can lead to fragility and increased porosity and consequently humidity may penetrate more easily and cause damage. The surface has a beige (*ante*) engobe and is painted red; it has also been polished. In the paste, there are mineral grains up to 1.5 mm in diameter. Grain sizes about 1–2 mm do not tend to expand in high temperatures and are therefore suitable in ceramic artefacts used for cooking (Fernandez Chiti 1997:97).

Puco no.1933.15.626.

In this case, as with the metal object, analyses have shown the presence of chlorides. The source of these chlorides may have been salts in the soil and/or the use of the item for food, for instance. Salt in ceramics in combination with humidity is a problem. The salt crystals dissolve and crystallise alternately depending on fluctuations in the humidity. This causes mechanical tensions, which are often concentrated in the area immediately under the surface. This phenomenon can be observed very clearly inside the *puco* (Fasth 1999).

No. 1933.15.668

Site: La Candelaria; the exact provenience is unknown.

The stone objects in the collection were produced from granite, gneiss, sandstone and limestone; among other types of rock. They have been used as tools and weapons such as; axes, points, *morteros* (mortar), and so on. There is also a more peculiar object, an anthropomorphic figure made of a white sulphate mineral, probably gypsum (Fasth 1999). At the neck, there is damage where probably the head was attached. The rear has not been worked on. The measurements of this figure are 170 mm high, 120 mm wide and 70 mm thick.

*No. 1933.15.725*d

Site: Huanacocha, La Candelaria, province of Salta.

In the collection, there is bone material of different categories; parts of skeletons have been found in urns or directly in the soil; there are also bone artefacts. In this case, the skeleton remains were found in a urn. The urn was found with other objects: a *puco* (used as a cover), another urn found beside the first one, bones and fragments of a snail. This material was found in grave 9 in Huanacocha (Rydén 1936:111). According to Rydén, this place was chosen for excavation because the urn was visible in the ground surface. The snail fragments were identified as those of *Strophochilus oblongus*.

Anthropomorphic figure 1933.15.668.

The following dates have been deduced 30 years from the absolute BP age before calibrating, using the Stuiver, Long and Kra (1993) calibration curve.

The absolute date is 1455±60 BP.

No. 1933.15.735

Site: Paso de los Antiguos, Toro Loco, La Candelaria.

Human bone material, including 32 fragments, was found with a cranium and a mandible in a grave urn (grave 3 from Toro Loco, Paso de los Antiguos). The urn was much damaged (Rydén 1936:43). It was upside down; this could have been the effect of soil movements. According to Rydén, there were indications that the body had been placed in the urn in the foetal position, with the knees near the face. The body was analysed by Hultkrantz. According to him, the skull belonged to an adult woman and presented a cranial deformation (brachycephalic). Probably this deformation was made deliberately in early childhood (Hultkrantz 1936:311).

The absolute date is 1390 ± 65 BP.

*No. 1933.15.741*a

Site: Santa Barbara, La Candelaria.

This bone material was found in a steam bank (*cañada*), together with fragments of ceramic and remains of a mineral (probably malachite). The bone material is from a camelid. Kaudern identified these remains as those of *Lama huanacus* and the different bones described by him are a scapular fragment, a second lumbar vertebra from a young guanaco and a phalange bone also from a guanaco (Kaudern 1936).

The absolute date is 1600 ± 65 BP.

No. 1933.15.748

The text on the original catalogue card reads: "skelettrester anträffade I gravurna skadades så starkt under hemstransporten att den ej kunnat konserveras" (the remains of skeletons found in an urn were so seriously damaged during the transport home that they could not be conserved").

Site: Caspinchango, to the north of the La Candelaria river.

Bone remains from a probably 40–60-year-old female. The tibia has an old, healed fracture that probably caused this person to limp (Johnsson 1999, personal communication). A ^{14}C analysis dated the material 1615±65 BP. According to Rydén, there was no indication that the bodies were cremated or skeletonised; the urn was buried directly in the ground at the dwelling (Rydén 1936:23). The skeleton is covered with a sediment layer with a high calcite content[1]; there are also accumulations of sediments, which are sandy and porous, indicating a rich environment of oxygen and bacteria. The bone material is a compound of one organic part and one inorganic. The organic part consist of the fibre protein collagen and the inorganic of calcium phosphate (Madsen 1994:114). Collagen deteriorates in a basic and bacteria-rich environment and in fact the dating analysis required a lot of material, because there was only a small amount of collagen. The deficient of collagen makes the bone material fragile and it crumble easily. Even so, no consolidation is done, because this can make planned analyses more difficult or impossible to perform.

Discussion

It has often been assumed that the La Candelaria tradition was assimilated by the tradition of Santa María during the period A.D. 1000–1536 and seems to have disappeared at the time of the Spanish contact. In the "nuclear area" of the Santa María tradition (the northern part of the valley of Santa María), the cultural remains that preceded those of "Santa María tradition" are included in the Formative Period and Regional Integration.

The tradition of Candelaria and other early traditions are associated with small-scale establishments of the Formative Period, whereas the tradition of Santa María is associated with large establishments (centres) like those in the Period of Regional Development. It is not possible to decide with certainty whether the process of growth of the Santa María tradition could have occurred from a centre located in the valley of Santa María or whether in the growth was implicit in a process of interaction with a large area. Perhaps in the latter case, there may be an indication that the previous carriers of the traditions from the Period of Regional Integration (Aguada and Candelaria) were incorporated in a process of change that produced, among other things, what is known as the Santa María culture. Santa María ceramics assimilated some stylistic characteristics of Aguada and also typical La Candelaria characteristics. The tradition of burial urns in Santa María is attributed also to La Candelaria, as well as to other Formative traditions.

As regards to the form of the settlements, the La Candelaria sites differ generally from the model of the Formative Period (better known at arid and rocky western valleys) because of the lack of dwelling remains. According to this observation, the Molleyaco site constitutes an exception. During our fieldwork, we could observe the remains of stone buildings in La Antigua at Toro Loco. Therefore it is possible to suggest that the deficiency of constructions of stone, rather than being a cultural characteristic, may have been the result of the deficiency of suitable materials of construction or other environmental factors. It seems evident that the environmental influences must be considered in comparing the tradition of La Candelaria (as well as that of San Francisco) with the neighbouring cultures of more barren regions (that is to say, Condorhuasi, Aguada and Ciénaga).

In many cases, the "La Candelaria culture" has been located in known ethnic groups at the time of the Spanish Contact, such as the *lule, tonocote* or *guaraní* groups. This has shown that often archaeological data have been influenced by ethnohistorical data (Stenborg 1998:77).

The dates ascribed to the material of this collection gave a range in time that went approximately from A.D. 200 to A.D. 1500. These 1300 years mean that it is possible to say that, taking as our point of departure the study of a museum collection (with all its disadvantages and limitations), La Candelaria was as contemporary with the *Condorhuasi* and *Ciénaga* groups as with the Santa María tradition.

Taking as an example our collection from "La Candelaria", we can observe that stylistic differences exist within the material, although it must be assumed that we do not have any possibility of deciding whether these objects are contemporary with each other or whether there is a diachronic situation. Nor can we affirm from this study that this is the same ethnic group that remained throughout this ample period of time and reached the time of the Spanish Contact.

Fieldwork in La Candelaria

In La Candelaria, we met the landowner, Mr. Robert Elliot. Some of the archaeological settlements which Rydén excavated in 1932 are located on his property, for example, Toro Loco, Cuchiyaco and El Molino. We chose to see two of these sites, Cuchicayo and Toro Loco, because we have analyses and dates from these places.

La Antigua is located in the Toro Loco ravine, 1100 m. above sea level. In La Antigua, we came across fragments of ceramics on the ground surface. We also founded the remains of a sepulchral urn that had been looted by *huaqueros* (grave robbers). We could also observe stone remains, which is interesting for future investigations, because this is something atypical of the La Candelaria culture. Cuchicayo is situated about 2 km north of La Antigua. Unlike La Antigua, we could not distinguish any traces of burial sites. This agrees with Rydén's material and reports, in which it is suggested that Cuchicayo was the dwelling site. There is also a water source, which implies the possibility of agriculture. Despite the proximity of the localities, there are notable variations in milieu and geology.

The information we had about the environment in La Candelaria before the fieldwork was based on Stig Rydén's descriptions and the analyses we made of the Museum objects. The vegetation along the mountain slopes has become more dense since Rydén photographed the area 70 years ago. The explanation of this growth, according to Mr. Elliot, is that, after his family bought the property 35 years ago, they cleared the forest of lumber and used the area as pasture ground. The surroundings have a sedimentary origin, with sources of gypsum and salt (INTA 1999), and the pH of the water in a lake close to El Molino was 8 (Elliott 1999, personal communication). This corresponded to our analysis results.

Mr. Elliot's archaeological collection

Robert Elliot owns a significant collection, which has been made during the last few decades, including hundreds of items in different object and material categories. Artefacts have been obtained in various ways, from excavations made by Mr. Elliot and others or by

exchange with the local inhabitants, who have used archaeological pottery as flower pots. The objects in the collection correspond to different periods of the chronology for this area. We observed material classified as typical of the La Candelaria period, and also objects which probably belonged to the Inca period or a little later. An example of this is a metal axe, which is a unique find in this area. Excavations carried out in La Candelaria (in Tucumán and Salta) have resulted in three metal finds; one is the described metal plate at the Etnografiska Museet in Göteborg, and the other two are chisels found by Heredia in 1968. Mr. Elliott's axe is therefore the fourth and of a certain importance.

Metal axe from Elliott's private collection. Photographed by N. Fasth 1999.

The Elliott collection corresponds well to the collection at the Etnografiska Museet in Göteborg, in the sense that it has the same type of material in the findings, mainly inorganic. It is reasonable to believe that this is the result of the environment at the sites at La Candelaria, referring to such aspects as geology and humidity. The preservation circumstances of the archaeological objects are such that organic material decays faster than inorganic material. The degree of decay differs, depending on the kind of organic material we are dealing with, for instance, the basic and oxygen-enriched milieu degrades proteins (for example, wool), while cellulose (for example, cotton) copes better with these conditions (Madsen 1994:116–117). As already mentioned, the annual rains form and change the landscape and accumulations of sediment with various components in a place may offer different preservations conditions than those close by. Findings of organic materials in future excavations are therefore quite possible.

From the archaeological point of view, there are some aspects of Mr. Elliott's collection that are notable. For instance, in his collection, there are only a few examples of painted ceramics, while this category is well represented in the GEM collection. In both collections, there are skeletons found both in grave urns and free in the ground. Because there are only a few radio carbonic dates from this area, we could not conclude that the material is synchronic or diachronic. We could suppose that the area was occupied during a long period of time, until the time of the Spanish Conquest. The poor presence of metals in both collections is notable, but in Elliott's collection there is a metal axe which could be associated with the Inca expansion.

Resume

The aim of this work was to give a brief insight into the La Candelaria culture, in the sense of a geographical and cultural area, set in an archaeological and scientific context.

The dates and analyses of the GEM material have been presented and have been compared with Mr. Elliott's collection and our fieldwork in La Candelaria. Carbon-14 analyses of bones in the GEM collection show a span of time between A.D. 200 – A.D. 1500.

Analyses of sediments from objects in the same collection show that the information obtained from these artefacts was correlated to the natural environment in La Candelaria. The comparison between the GEM collection and Mr. Elliot's collection showed similarities in material and object categories. This link gave a view of the material culture at La Candelaria.

After this initial work in Stig Rydén's footsteps, we hope to continue this study with further analyses and excavations.

Acknowledges

The journey to Argentina in 1999 was facilitated by financial support from Svenska Institutet, Rådman och fru Ernst Collianders Stiftelse för välgörande ändamål, Statens Museer för Världskultur and Etnografiska Museet in Göteborg. Radiocarbon analyses were made with the support of Etnografiska Museet in Göteborg and Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

We wish to thank Göran Possnert at the Ångström laboratory in Uppsala for the ^{14}C analyses, Ferenc Schwetz for the photographs and Neil Tomkinson for language revision.

We wish to thank Cristina Scattolin for reading and comment this article. Finally, we wish to extend our thanks to all those persons who have helped us in different ways.

Notes

[1] Chemical analyses performed by Natalia Fasth.

References

Ambrosetti, J.B

1906 *Exploraciónes Arqueologicas en La Pampa Grande*, Facultad de Filosofía y Letras, Publicaciónes de la Sección Antropológica, Buenos Aires.

1897 La Antigua ciudad the Quilmes. *Boletín del Instituto Geográfico Artgentino* XVIII:33–70, Buenos Aires.

Boman, E

1908 *Antiquités de la Région Andine de la République Argentine et du désert d'Atacama.* I, Imprimiere Nationale, Paris.

Fasth, N.

1999 (in press) Un punto de vista desde la conservación de los materiales. La colección Candelaria. *Actas del XIII Congreso Nacional de Arqueologia Argentina, Córdoba,* en prensa.

Fernandez Chiti, J.

1997 *Cerámica Indigena Arqueológica Argentina. Las técnicas. Los origenes. El diseño.* Autoedición, Buenos Aires.

Gómez, R.M.

1970 *Alfarerías intrusivas en las culturas indigenas de Santiago del Estero.* Instituto de Antropología, Universidad Nacional de Córdoba, Córdoba.

Gónzalez, A.R

1962 Nuevas Fechas de la Cronología Arqueológica Argentina obtenidas por el método de Radiocarbón (IV) Resumen y Perspectivas. *Revista del Instituto de Antropologia* I:303–319, Córdoba.

Heredia, O.

1968*a* Excavaciones Arqueológicas en San Pedro de Colalao. *Anales de Arqueologia y Etnologia* XXIII:95–125, Mendoza.

1975 Investigaciónes Arqueológicas en el sector Meridional de las Selvas Occidentales. *Revista del Instituto de Antropologia* V:121–131, Córdoba.

Hultkrantz, J.V.

1936 A brief report on an examination made of certain human skeletal remains collected during 1932 in the La Candelaria Department of the Province Salta, Argentina. In *Archaeological researches in the department of La Candelaria* by S. Rydén, Etnologiska Studier 3:306–314, Göteborg.

INTA

1990 *Atlas de Suelos de la República Argentina*. Instituto Nacional de Tecnología Agropecuaria, Centro de Investigaciones de Recursos Naturales. Secretaría de Agricultura, Ganadería y Pesca, Buenos Aires.

Kaudern, W

1936 A brief report on an examination made of certain osteological remains collected during 1932 in the La Candelaria Department of the Province Salta, Argentina. In *Archaeological researches in the department of La Candelaria* by S. Rydén, Etnologiska Studier 3: 315–316, Göteborg.

Krapovikas, P.

1968 Arqueología de Alto Medina, Provincia de Tucumán, República Argentina. *Rehue* 1:89–124, Concepción.

Madsen, H.B.

1994 *Handbook of Field Conservation*. Konservatorskolen, Det kongelige Danske Kunstakademi, Allingåbro.

Mattsson, E.

1992 Bronssjuka hos arkelogiska artefakter – orsaker, förlopp och motåtgärder. In *Konserveringstekniska Studier* RIK 5, editor G. Werner. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Stockholm.

Métraux, A.

1930 Expedición arqueológica á La Candelaria (Provincia de Salta). *Journal de la Société des Américanistes* XXII 2:402–404, Paris.

Rydén, S.

1936 *Archaeological researches in the department of La Candelaria*. Etnologiska Studier 3, Göteborg.

Schreiter, R.

1934 La Civilisation de "La Candelaria" et son Extension dans la Province de Tucumán. *Journal de la Société de Américanistes* (Nouvelle Série) XXVI:53–66, Paris.

Serrano, A.

1966 *Manual de la Cerámica Indígena* (segunda edición). Córdoba.

Shepard A.O

1995 *Ceramics for the archaeologist*. Publication 609 Carnegie Institution of Washington, Washington, D.C.

Sommer, F. H.

1948 Northwest Argentine Archaeology. En Bennett W, et al, Yale University Publications in Anthropology, No. 38:46–49, New Haven.

Stenborg, P.

1998 The Troublesome Xenogamy between Archaeology and Ethnohistory: Examples from Research on North-western Argentinian Prehistory and Early History. In *Past and Present in Andean Prehistory and Early History. Proceedings of a Workshop held at the Etnografiska Museet, Göteborg*, edited by Ahlgren S., A. Muñoz, S. Sjödin and P. Stenborg. Etnologiska Studier 42:75–90, Göteborg.

Stuiver M., A. Long A., and R.S. Kra eds.

1993 Calibration issue *Radiocarbon* 35

Willey, G.R.

1946 The Culture of La Candelaria. *Handbook of South American Indians* 2 Bureau of American Ethnology, Bulletin 143.

"Baktuniarism" behind the changes of pre-Columbian Maya societies?

Johan Normark

The Maya peoples have been famous for their calendar systems for a long time. These systems still exist in some parts of the area, along with the modern western calendar. One particular aspect of these calendar systems which is interesting in these days is the millenarian ideas which were associated with them. The calendars gave the Maya a millenarian or prophetic foundation for their martial and passive resistance to their Spanish oppressors. The Spaniards knew how the calendars functioned and they manipulated them to suit their own interests. Similar ideas existed during the Late Preclassic and Classic periods (400 B.C. to A.D. 900), which I shall focus on in this article. An interesting pattern can be detected in the archaeological material from especially the Petén area in Guatemala. Large-scale monumental constructions were raised at the end of baktuns. The Mayas′ millenarian or, as I shall call them, "baktunian" ideas affected the ecology, economics, politics, social structure and warfare of the region, and this may have led to several "collapses", including the so-called Classic Maya "collapse" between A.D. 800 and A.D. 900.

Kumar defines Christian millenniarism as the belief that the end of the world is near. A new world will be created by a Messiah. The end of the world will see armed conflicts, but the good will triumph over the evil. The new millennium will be peaceful and righteous. Millenarians face the future rather than look back at the past (Kumar 1991:7). This concept does not fit the Maya traditions, so I shall use the term "baktuniarism" instead, which will be described in the article. A number of different Mayanists have dealt with the "millenarian" ideas among the Classic Maya during the last twenty years (Coggins 1979, 1990, Haviland 1992, Puleston 1979). None of them have tried to relate this millenniarism to the Maya view of the body, which was of central importance for the Maya concept of time and space (Normark, in press). I shall focus on the material remains (temples and stelae) which best indicate baktunian ideas in pre-Columbian times.

The Maya concept of time

The western concept of time is usually described as linear and as in opposition to some generalized, cyclic concept of time in non-western societies (including the Maya). Alfred Gell criticizes the cultural relativists and argues that our logic is similar to that of other cultures. The difference is not in different concepts of time, but in different concepts of the world and how it functions. The main difference between our concept of time and those in pre-industrial societies is in the qualitative representations of time. As an example, Gell argues that the Umeda on New Guinea see the Moon as a crop, and we see it as an astronomical object (Gell 1992). The modern Tzutujil Maya see time as a living thing which has to be delivered in a similar way to a human baby. Different parts of time are

different aspects of certain gods. By sacrificing to the gods, time itself is given nourishment (Prechtel and Carlsen 1988:128). In this way, time becomes a burden which the Maya men and women have to carry.

Time is not always abstract, since a human body changes with time. As I see it, a concept of time evolves closely together with a concept of the human body which ties the body to the external changes of the environment. All individuals experience time in a physical way; we are born, we live and we die. Merleau-Ponty (1962) argued that the human subject exists through the synthesis of the mind and the physical body. The human perception of the world is therefore controlled by our concept of the body, something which can be found among the Maya (Normark, in press).

The qualities of time among the Maya

To understand the background of the Mayan baktunian ideas which derived from their calendar systems, we must understand their concept of time. As an example, I have chosen the contemporary Kiché of Momostenango in modern Guatemala, where the calendar systems still exist. The pre-Columbian view of time was probably similar to this. The Kiché were and are interested in time´s qualitative aspects, especially its importance for human beings. Each day has its own "face", that is, its own identity and character, which influence the events of the day. The daykeeper uses the calendar to divine and answer a client´s questions. "The speaking blood" is a shamanistic gift which the daykeeper has and uses in connection with the calendar divinations. The shaman´s body is in this context seen as a microcosm filled with blood movements which reflect the past and the future in the macrocosm (Tedlock 1992:2f.).

No given time, neither the past, the present or the future, can be isolated from the segments of time which precede or succeed it among the modern Kiché. Time cannot be eradicated; it will accumulate as a burden. Time inherits time from earlier ages (Tedlock 1992:202). For this reason, it is wrong to say that the Maya have or had a cyclical view of time, as it is usually described in the literature.

When it comes to recording time, it is usually difficult to decide which category of events should be the foundation of an arranged calendar system. Social events, such as birth, death and different age stages, can be seen as important points in time which can be used to create a calendar. However, the physical universe is a better choice for creating a regular chain of events than social events. I argue that, for example, the origin of the tzolkin calendar was in the length of pregnancy as a social event and that this later on became associated with the Maya ethno-astronomy. Midwives are also important daykeepers among the modern Kiché, which suggests a close relation between the calendar and the birth of humans.

In both the Long and the Short Count, period-endings were the most important stages in time. Time was also counted in past time. The end of a cycle was more important than the beginning, since it marked the completion of the cycle and the next cycle´s initial influence. The last day also marked that the burden of this time period had reached its termination (Gossen 1974:228, Hunt 1977:72). All time periods ended on the day *Ahau*. During the Postclassic, the katuns, for example, were named after the Ahau on which the period ended (Love 1994:17). The day Ahau is represented by the number zero in the *kin*

position of the Long Count calendar. Zero was usually depicted as a shell, something which in many cultures is a symbol of birth, death, the regeneration of life and the female genitals. For the Maya, zero did not mean "nothing" but rather that the count of days moved up to a higher level (Brennan 1998). The Maya calendar dates accumulated on top of each other like a burden. The accumulation of time in height is similar to the accumulation of temples in height during the period-endings.

Jenkins (1998) believes that the Maya calculated when the winter-solstice sun (as the First Father) will rise in a dark area in the Milky Way (which symbolised the First Mother's vagina). This will happen on 21 December 2012, and the Maya may have believed that a new Long Count cycle would be born through this cosmic fertilization. In this view, the Long Count was a sort of countdown to the end of time and its rebirth. If this was the case, the Maya or other peoples may have had this knowledge long before the earliest Long Count inscriptions around 37 B.C. We now know that large and hierarchical societies existed in the Maya lowlands in the Middle Preclassic at Nakbé and even earlier societies among the Olmecs.

The Maya view of history

The pre-Columbian Maya used the calendar to foretell future events. This was done by consulting books which modern researchers call codices. These codices were personal, holy documents and their contents were more complex than the information given on the public monuments, such as the stelae. The books were used by shamans when clients asked for help in agricultural matters, weddings, sickness and so on. From ceramic paintings and decomposed codices, we know that these kinds of books were also used during the Classic and probably also during the Late Preclassic.

The Chilam Balam chronicles describe events which give us good reason to believe that millenarian ideas were so strong that they influenced the course of history. According to these chronicles, the Itza were driven away from their homes during every Katun 8 Ahau, that is, at intervals of 256 years. These chronicles are, of course, dubious as historical sources. Contemporary events were, for example, placed in different katun-cycles. The archaeological material does not support the parts of the Chilam Balam that deal with early katun-cycles. What is important, however, is how they viewed their history. The Maya view of history did not mean that events would repeat themselves, but rather that history followed some basic, predictable patterns (Puleston 1979:65ff). Coggins argues that the changes of baktuns played an important role in the history of the Maya. According to her, the baktun-endings created a millenarian terror, a fear that time and the world would cease to exist (Coggins 1990:82). The Aztecs had similar views at the end of a Calendar Round. I shall in the following account focus on the baktun-endings, which show some interesting patterns from Preclassic and Classic times.

The central Maya lowlands

Christopher Jones argues that Tikal passed through seven large-scale transformations and expansions of the city plan and that these followed a cycle of roughly 200 years. In between these expansive episodes, there were long periods when the builders concentrated on building within established forms. This period of 200 years is almost the same as a half

baktun (197 years) (Jones 1996:105, 122). These cycles of transformation could be reactions to sudden changes of other things than the concept of time. The Maya settlement pattern followed the changes of the political economy. The economy of the dominating, Late Preclassic centres can be characterized as a corporate political strategy, in which agriculture dominated the elite's source of power. The architecture reflected monumentality and anonymous elites, of which few depictions have been found. Changing trade routes may have ended the domination of the corporate strategy around the first century A.D. This resulted in an exclusive, network based strategy during the Protoclassic and the Early Classic. The emerging centres were much smaller and may have reflected an increased competition which needed the legitimation of royal power on stelae and other public monuments (Blanton et al. 1996, Normark 1997).

Late Preclassic (400 B.C. to A.D. 250)

From inscriptions of the Classic period, we know that the baktun-endings were important, as Coggins (1990) has argued. The Maya probably kept the recording of time in codices during the Preclassic, since dramatic changes also occurred near baktun-endings, but we have no inscriptions in stone from this period. We do not know when the calendar may have been invented. The last construction phase of a huge temple at Nakbé, north- west of Tikal, has been dated to around 350 B.C. After this, the site went into decline, however, there was a substantial Late Classic occupation of some parts of the site. The material from the Mirador basin is very scant. The large temple at Nakbé was at that time the largest in Mesoamerica and had vast stucco masks. Baktun 6 ended in 354 B.C., which is close to the date of the Nakbé temple. Richard Hansen has also argued that the beginning of baktun 7 saw the emergence of new architecture and ceramics. This pattern of considerable construction activity around a baktun-ending can be seen in later periods. This leads me to believe that the Long Count calendar had been in used for at least a couple of centuries before the end of baktun 6. The large temple at Nakbé also covers the site of a much earlier temple, which has been dated to around 600 B.C. (Scarborough 1993). The earliest Long Count date is from Chiapa de Corzo (37 B.C.). Four other sites also have Long Count dates from baktun 7, but only Polol is close to the huge centres of the Mirador basin. I believe that the Long Count calendar existed at least before 354 B.C. in the lowlands. It may not have originated at Izapa, as has been proposed by Jenkins (1998), for example.

Nakbé went into decline and lost its prominent position after the baktun-ending in 354 B.C. Another nearby city, north of Nakbé, grew in importance. This was El Mirador, the most massive of all known Maya centres, with several colossal temples which were much larger than the temples of the Late Classic Tikal, 800 years later. There may be reason to believe that the royalty from Nakbé settled down at El Mirador, since there is a sacbe joining both sites. One way to explain the presence of this sacbe, which was probably constructed after Nakbé declined, may be that the elite of El Mirador wanted to have a sacbe (or "umbilical cord") with their ancestral city which by then could not support the elite's lifestyle and a large population, owing to deforestation for the manufacture of lime plaster for the temples.

We have no calendar inscriptions from El Mirador, but it seems to have been a centralized centre which based its political economy on agriculture. The last construction phases of the three largest temples (Monos, Tigre and Danta) have been dated to roughly A.D. 50. It seems as if the city went into decline after this, and it was probably abandoned by the elite around A.D. 150 (Hansen and Forsyth 1990). The most interesting fact here is that baktun 7 ended in A.D. 41, that is, around the time when the huge temples were constructed. Tikal also went through a substantial construction phase around the birth of Christ, just a few decades before the rich Burial 85 was built around the end of baktun 7 (Jones 1996:107).

Jones believes that the Tikal dynasty was founded around A.D. 170 (calculated from the average length of the reigns of later kings) (Jones 1996:109). The early kings of Tikal seem to have been leaders of a centre which based its power on a different political economy than that of El Mirador (Normark 1997). There is, of course, a possibility that the dynasty at Tikal came from El Mirador. It seems that the collapse of El Mirador, the emergence of the smaller Early Classic Maya centres with their emphasis on stelae inscriptions and the growth of Teotihuacán in central Mexico were related. Around this time, the Maya lowlands began to receive Pachuca obsidian from central Mexico and other Teotihuacán-related objects. This may indicate that the trade routes had changed, since the large, coastal and trading site of Cerros in Belize, which iconographically was closely related to El Mirador, collapsed when its large trading partner also collapsed. The new coastal trading sites, like Santa Rita, were smaller than Cerros and had an association with Teotihuacán which Cerros did not have (Normark 1997).

Early Classic (A.D. 250 to 600)

The kings of Tikal transformed the North Acropolis around A.D. 200 within a period of 30–40 years, when new structures were constructed. Architecture, monument-carving and ceramic style changed (Jones 1996:108). The earliest known, Early Classic, Long Count date which has been found *in situ* in the Maya area comes from Tikal and this is Stela 29 with the date 8.12.14.8.15 (A.D. 292). The so-called Hauberg stela from an unknown site dates back to A.D. 199. Stela 29 celebrates an event, not the end of a cycle.

Coggins revitalizes the old idea that Teotihuacán was the original Tula, which means that all Teotihuacanos were "Toltecs" (not to be confused with the Early Postclassic Toltecs). According to her, it was "Toltecs" that settled down and married into the local dynasties of Tikal and Uaxactún as early as 8.16.0.0.0 (A.D. 357) (Coggins 1990:82). Around 8.18.0.0.0 (forty years before the baktun-ending), many structures were built at Tikal. This construction period fell within the reigns of Yax Ain I and Siyah Chan K´awil. Yax Ain I was depicted with Teotihuacán-related regalia. His burial also contained artifacts related to central Mexico and some researchers believe that he came from either Teotihuacán or Kaminaljuyú in the highlands of Guatemala. He acceded to the throne in 8.17.2.16.7 (A.D. 378). The oldest, katun-celebrating monument at Tikal was stela 18 (8.18.0.0.0 or A.D. 397), raised during the reign of Yax Ain I (Coggins 1979:38).

Siyah Chan K´awil succeeded Yax Ain I around 8.19.10.0.0 (A.D. 426), only ten tuns before the baktun-ending. His burial contained few central Mexican objects (Coggins 1979:41). He ruled Tikal in A.D. 435, when the Maya area went from baktun 8 to baktun

9. No monument was raised at Tikal in connection with the end of baktun 8 (9.0.0.0.0 8 Ahau 8 Uo), but the date was celebrated ten tuns later on stela 31 (9.0.10.0.0 7 Ahau 3 Yax). Before this baktun-ending, we have mainly dates from Tikal and Uaxactún up to 8.17.17.0.0 (A.D. 394). After that, more sites got monuments with calendar inscriptions. The beginning of baktun 9 marked the spread of the Classic Maya culture beyond the central lowlands. Coggins believes that the name Tikal (*Tik'al*) came into use after this baktun-ending, since the name means "at the place of the count of twenty". The Tikal emblem glyph consisted of a ritual bundle which was used at katun- and baktun-endings (Coggins 1990:96).

Site	Long Count	Year	Site	Long Count	Year
Tikal	8.12.14.8.15	292	Tikal	8.18.0.0.0	396
Tikal?	8.14.3.1.2	320	Uaxactún	8.18.0.0.0	396
Uaxactún?	8.14.10.13.15	328	Balakbal	8.18.10.0.0	406
Uaxactún	8.16.0.0.0	356	Uolantún	8.18.13.5.11	409
Uaxactún	8.16.0.0.0	356	El Perú	8.19.0.0.0	426
Uaxactún	8.17.1.4.12?	378	Uaxactún	8.19.0.0.0?	426
Tikal	8.17.2.6.17	379	Rio Azul	8.19.1.9.13	427
Tikal	8.17.2.6.17	379	Calakmul	8.19.15.12.13	431
Bejucal	8.17.17.0.0	393			

Sites with baktun 8 dates.

Late Classic (A.D. 600 to 800)

Tikal was defeated by Caracol in A.D. 562 and no known inscriptions have been preserved at Tikal until A.D. 692. However, during this time, Nu Bak Chak I initiated several large-scale constructions without preserved inscriptions in the middle of the 7th century. Haviland argues that the cultural renaissance that Nu Bak Chak I's son and successor Hasaw Chan K'awil started when he acceded to the throne in A.D. 682, could have come earlier (Haviland 1992:71–76), but Caracol and Calakmul dominated the central lowlands by this time. Hasaw Chan K'awil wanted to restore Tikal's earlier greatness and there are iconographic similarities between him and Siyah Chan K'awil, whose accessions fell within two different katun 8 Ahaus and were almost 13 katuns from each other (Puleston 1979:67).

Within a century from the death of Hasaw Chan K'awil, most of Tikal's great temples were constructed. Temple I, the burial temple of Hasaw Chan K'awil, was raised around 734, when Yik'in Chan K'awil acceded to the throne. The largest temple at Tikal, Temple IV, was raised in 741 (Jones 1996:118f.). Yik'in Chan K'awil (734–768) was thus the great builder of Tikal.

Terminal Classic (A.D. 800 to 900)

The first indication of the so-called Classic "collapse" came in the drastic decrease of monument and stela dedications after the peak in A.D. 790 (9.18.0.0.0). The decline after A.D. 790 occurred only forty years before the end of baktun 9 in A.D. 830. The last great

temple at Tikal to be constructed was Temple III around 810, only a katun before the baktun-ending. A stela and an altar were erected in 869. Sometime after this, the elite abandoned Tikal. Common households were raised upon the monumental architecture as early as A.D. 900. Some of the ceramics found in these households point to a Chichén Itzá origin (Jones 1996:120f.). This may have been the result of raids in which Chichén Itzá disturbed old trade routes in the Petén. The trade became more sea-going during the Postclassic, which benefited Chichén Itzá.

Seibal, south of Tikal, is interesting, since it had a renaissance when other Maya centres went into decline. The oldest preserved stela was raised in 771 and most were raised in 850, one katun after the baktun-ending. Just before the baktun-ending, a Mexicanized people conquered Seibal ("Toltecs", according to Coggins). One of these was Lord E, who probably acceded to the throne in 9.19.19.17.19 (he is described as "he of one day" in the inscriptions) (Mathews and Willey 1996:51). Structure A-3 at Seibal has four stairs and was designed in the form of a cyclic completion glyph. Similar structures were raised at Chichén Itzá and Dzibilchaltún in the north at the same baktun-ending. The stelae which were raised one katun later show the rulers in a mixture of local and Teotihuacán-related regalia, which was also the case one baktun earlier at Tikal (Coggins 1990:79ff.). Seibal's emblem glyph contained the glyphs for baktun (Coggins 1990:89–93), which probably meant that the rulers of Seibal saw themselves as carriers of the new baktun, as the rulers of Tikal may have done earlier.

Site	Year	Site	Year	Site	Year
Pomomá	780	Quiriguá	810	Ixlú	879
Aguateca	790	Copán	820	Tikal	879
Yaxhá	793	Machaquilá	841	Seibal	889
Bonampak	795	Naranjo	849	La Muñeca	889
Palenque	799	Xunantunich	849	Xultún	889
La Amelia	807	Ucanal	849	Uaxactún	889
Yaxchilán	808	Caracol	859	Jimbal	889
Calakmul	810	Comitán	874	Chichén Itzá	898
Piedras Negras	810	Quen Santo	879	Uxmal	907
Chinkultic	810	Altar de Sacrificios	879	Toniná	909

Last inscriptions dates at different sites. The line between Copán and Machaquilá indicates the baktun ending in 830 A.D.

Most calendar inscriptions were thus from baktun 9. There are few inscriptions before and after this baktun. It also seems that the Long Count dates on monuments follow the institution of divine kingship. In the Postclassic, there seems to have been a change of this institution, which may have reflected a different political economy. This may also have been the case with the Preclassic, since, for example, El Mirador lacks any known royal tomb. In the Dresden codex, we find many Long Count dates, but they ceased to be recorded on public stone monuments. Later baktun-endings were not celebrated, as far as we know. Baktun 10 ended in 1224, which coincided with the Itzá at Mayapán, according to the Chilam Balam. Baktun 11 ended in 1618 and probably had no connection with Maya history. The next baktun-ending will be in 2012 and the revitalization movements

in, for example, Guatemala will surely see this date as an important one, since the calendar is one of their main ethnic markers.

Time, space and gender among the Maya

After the presentation of archaeological and epigraphic evidence for changes related to millenarian or "baktunian" ideas , the question of why this happened still remains. How did the Maya view the period-endings, and what was the cosmological reason behind such ideas?

The royal power and the blood sacrifice

Basic here were the persons who wielded power and had the ability to keep track of time. These are today shamans and they were most likely so in pre-Columbian times as well. The most powerful of all shamans was the king or *Ahau*. Most objects, plants and animals were parts of a living soul. The king was the important link between humans and these living forces. This link was created by blood-letting from the king's genitals (Tate 1992:19–28). The king's genitals created his own children, maize harvests and time itself. The baktun-endings also had a close association with the blood-letting from the royal penis.

To help us to understand in what way the king's blood could create time or rather give birth to time, modern daykeepers may give us some ideas. The differences in time and space between modern daykeepers, priest- shamans and the ancient rulers may be substantial, but I shall focus on more widespread ideas that contain as few syncretic elements as possible. Some modern Maya concepts can also be found in the ancient Maya iconography and inscriptions.

The cosmos was held up by a World Tree or *Wakah-Chan* ("raised up sky") according to inscriptions (Freidel et al. 1993:53). The king was this World Tree and his blood and semen were the sap or *itz* of the tree. As the World Tree, he united the world of the humans with the Upper World and the Under World. The sun, moon, Venus and other heavenly bodies also united these three levels through their cyclical movements.

Among Maya groups, there is a close association between blood and semen (Marcus 1992:296ff.). In this case, *itz* is of central importance. Among modern Yucatec, itz stands for body secretions such as sweat, tears, milk and semen. It also stands for morning dew, nectar, resin and sap (especially rubber) (Freidel et al. 1993:51). Itz was also part of the word *itzam* ("shaman"), which denoted a person who could work and manipulate the sap of the World Tree. The most important of these shamans were the kings, and the so-called priest-shamans of modern Momostenango may serve as an analogy to these ancient rulers. They are called "mother-fathers" (*chuchkajawib*) and thus combine both feminine and masculine principles into an entity. Maya men and women were usually depicted as androgynous in Classic monumental art and may reflect the same principles that exist among modern "mother-fathers" (Normark, in press).

When a Kiché shaman prays, he or she begins by facing the east, the symbolic present or future. In this position, the back faces the west, which is the past. The right side of the body faces south and is considered to be masculine, and the left and feminine side faces the north. The daykeeper is thus a microcosm (Tedlock 1992:140). The centre line of the body (from the head to the genitals) is filled with conflicts; this is the place where mascu-

line and feminine principles meet. During pre-Columbian times, this line was important for the blood-letting from tongue and penis (Normark, in press).

The exact date on which a person is born within the tzolkin helps to decide whether the person can become a daykeeper. If the birthday is right, the day will give the child a specific soul called *coyopa* (sheet lightning), which will give him or her the ability to receive messages from the surrounding world. This lightning is called the soul of the body (Tedlock 1992:53). The only persons who could become shamans during pre-Columbian times were probably people born with this kind of soul, which was indicated by the presence of the god K´awil, who was associated with lightning and blood.

Blood-letting was associated with harvest. For the Maya, this meant the cutting of maize from the stalks. This harvest was analogous to the penis perforation and the decapitation of the maize god. The decapitation of the maize head was necessary to create a new harvest and this action was symbolized by the penis perforation (Freidel et al. 1993:206). The blood-letting from the penis thus had a clear association with agricultural fertility, and the penis was also important for reproducing the society. These two different kinds of fertility had to be strictly separated (Normark, in press). As we shall see, the penis was also important for the fertility of time or rather the birth of time.

Living mountains

I have focused on the material remains of ancient Maya, baktunian ideas, such as temples and stelae. The temple-pyramid was a man-made mountain (*vitz*) with a cave (*ch´en*). Among the modern Tzotzil, the mountain is seen as an anthropomorphic being sometimes called *totilme´iletik*, which means "father-mother", which is their version of the "mother-fathers" in Momostenango (Vogt 1969:298). Old Q´eqchi´ says that the mountain is alive and has personality and a soul, something that only mountains, humans, maize and houses have. The mountain is inhabited by a mountain spirit called *Tzuultaq´a*. Tzuultaq´a has human shape and lives in a house (cave). The mountain is the physical body of the Tzuultaq´a. It has a face, head and body, and the cave is usually regarded as either the mouth or the vagina. Every Tzuultaq´a has a gender, name and character (Wilson 1995:51–61). The Maya temples in the lowlands were also seen as living beings and had a similar function to that of the modern Tzuultaq´as.

The Tzotzil word for cave (*ch´en*) is also used to describe a vagina. The cave was identified with the house, and the word for house and woman (*na*) is usually the same in different Maya languages (Stone 1995:79). Stalagmites were sometimes called *yach kak*, "its penis". Bassie-Sweet argues that the stelae represented symbolic stalagmites (Bassie-Sweet 1991:80–86). The cave/mountain and the temple/pyramid thus symbolized both masculine and feminine qualities.

Closs (1988) argues that the word *ton* or *tun* means penis and testicle. *Tun* also stands for stone. The phallus-shaped stela was called *te-tun*, a "stone tree". Tun also stands for the 360- day-long cycle which was the basic unit in the katun and baktun counts. The glyph for tun also contains Cauac signs which represent stone. These signs are also found in glyphs for other calendar days and cycles, as well as indicating the Maya temple or mountain *vitz* (Coe 1994:225). In short; the word *tun* had a temporal aspect (tun cycle), a spatial aspect (caves, mountains and temples) and a gender aspect (genitals).

The monumental architecture had close associations with gender and fertility ideology. The "pyramid" was a living mountain with a gender, the small temple was a cave associated with the vagina or mouth, the stela was a phallus and the causeways were umbilical cords. This architecture represented both time, space and gender. During pre-Columbian times, genital blood-letting was performed in these sanctified caves or temples.

Heat and cold

To answer the question of why the Maya began to construct larger temples and manufacture more stelae before the baktun-endings, we need to introduce one more concept. The concept of heat and cold is widespread in the Maya area. It centres on fertility, which concerns humans and the rest of the cosmos. Exactly what or who is hot or cold is different all over the area, but blood is seen as a hot substance which gives heat. The male blood is hot in a positive way; the woman's menstruate blood is also hot, but in a negative way (Normark, in press). Heat is necessary for humans to be able to manage the important passages in life. In modern Zinacantán, humans have no heat when they are born. The child needs heat to survive. After death, the soul becomes as cold as a foetus and the soul must be given heat by burning candles or sacrificing alcohol to secure it a safe journey (Vogt 1976:20–23). During the Classic period, we find both newborn and dead people with the K'awil axe/torch on the forehead. This gave the king the necessary heat to manage the passages (Tate 1992:91). This was also the same axe/torch that gave the king his shamanistic powers with a *coyopa* soul.

The original giver of heat and time was the sun. The sun's goodness and heat increase as it rises among the modern Tzotzil and the rising movement is better than the setting. A ritual place needs this heat and this is enhanced by oral and visual symbols; songs and the use of objects and performances increase the ritual heat. Tate also argues that the repetition of large monuments and stelae created a ritually heated arena (Tate 1992:36–37).

When it comes to the ritual passages of time, there were many similarities with rituals and conceptions concerning the different stages of human life. I believe that the reason why the Maya built these temples before the baktun-endings was that the sun and time had grown old and were about to die like an old man or woman. The sun thus needed heat to be able to manage the passage to the birth of the new baktun, as dying humans needed heat for their passage. The high temples were full of visual symbols and the blood-lettings performed within them at the baktun-endings gave the sun the necessary energy to be reborn. Construction of the living and genderized temples and stelae usually started about two katuns before the baktun-ending, but this may have been to secure and store as much "heat" as possible for the great passage. Humans also had to start early to gain enough heat for their passages.

Conclusion

The Maya saw both time and space as living beings which had to be reproduced as in a human birth and given nurture with the most potent substance in the cosmos, the blood from the king's genitals. Time and space grew older like humans and other living beings. Time and space were also manifested in the temples and the stelae. The temple was the

living being in which time, space and society could be reproduced. Since time was similar to a human being, it needed "heat" to manage the passage between two baktuns. This was arranged in many ways, but from the archaeological material we have mainly temples and stelae. By constructing large and high temples and raising many stelae, they increased the heat of the sanctified space and gave this to the moving and aging sun, and thus gave time a safe passage to be re-born the day after the baktun-ending.

Some centres (at least Tikal and Seibal) may have seen themselves as carriers of time at the time of certain baktun-endings. That may have been the reason why there was especially great construction activity before the baktun-endings. This large-scale construction activity led to the weakening of the economy, war over scarce resources increased and there was deforestation on account of the need of firewood for producing lime plaster for the temples. The result was usually that these sites lost their prominent positions after the baktun-ending. The Maya elite probably knew about earlier "collapses", but in their cosmology it was more important to secure the passage of time. Time thus became a real burden for the whole society. The reason why there was not a recovery after the end of baktun 9 may have had to do with the much higher population density at the end of the Classic. The environment could not cope with deforestation produced by both the demands of the increased population and the need for constructing temples. Earlier on, the population pressure was much lower and the cities could recover or at least re-settle at another site.

We know that the Spaniards used the Maya concept of time to strike at unfortunate times for the Maya. The presence of non-Maya groups at Maya sites at two baktun-endings (435 and 830) may reflect a similar pattern. These groups did not use the Maya Long Count calendar and could thus have taken advantage of the weakness that followed the large construction programs. If this was the case, then maybe non-Maya groups also had something to do with the collapse of El Mirador, after the baktun-ending in A.D. 41, since the Maya area started to receive central Mexican objects after this. The Maya ended the baktun celebrations after the Classic "collapse", maybe because they were so influenced by the royal power and the old ideology. The new political units, such as Chichén Itzá, ended this baktun-celebrating tradition during the change between the Terminal Classic and the Early Postclassic.

References

Bassie-Sweet, K.

1991 *From the Mouth of the Dark Cave: Commemorative Sculpture of the Late Classic Maya.* Norman, University of Oklahoma Press.

Benktson, B.E.

1985 *Varat och tiden. Introduktion till Martin Heideggers tänkande.* Stockholm. (enlig libris 1983. Lund : LiberFörlag)

Brennan, M.

1998 *The Hidden Maya.* Bear and Company, Santa Fe.

Closs, M. P.

1988 The Penis-headed Manikin Glyph. *American Antiquity* 53 (4): 804–811.

Coe, M. D.

1994 *Breaking the Maya Code*. Penguin Books, London.

Coggins, C.

1979 A New Order and the Role of the Calendar: Some Characteristics of the Middle Classic Period at Tikal. In *Maya Archaeology and Ethnohistory* edited by N. Hammond and G. R. Willey, pp. 38–50. University of Texas Press, Austin.

1990 The Birth of the Baktun at Tikal and Seibal. In *Vision and Revision in Maya Studies* edited by F. S. Clancy and P. D. Harrison, pp. 79–98. University of New Mexico Press, Albuquerque.

Crump, T.

1990 *The Anhtropology of Numbers*. Cambridge University Press, Cambridge.

Freidel, D. A., L. Schele and J. Parker

1993 *Maya Cosmos. Three Thousand Years on the Shaman's Path*. Quill William Morrow, New York.

Gell, A.

1992 *The Anthropology of Time: Cultural Constructions of Temporal Maps and Images*. Berg Publishers Ltd, Oxford.

Gossen, G.

1974 A Chamula Solar Calendar Board from Chiapas, Mexico. In *Mesoamerican Archaeology: New Approaches* edited by N. Hammond, pp. 217–253. University of Texas Press, Austin.

Haviland, W. A.

1992 From Double Bird to Ah Cacao: Dynastic Troubles and the Cycle of Katuns at Tikal, Guatemala. In *New Theories on the Ancient Maya* edited by E. C. Danien and R. J. Sharer, pp. 71–80. University of Pennsylvania, Philadelphia.

Hunt, E.

1977 *The Transformation of the Hummingbird: Cultural Roots of a Zinacantecan Mythical Poem*. Cornell University Press, Ithaca and London.

Jenkins, J. M.

1998 *Maya Cosmogenesis 2012*. Bear and Company, Santa Fe.

Jones, C.

1996 (1991) Cycles of Growth at Tikal. In *Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence* edited by T. P. Culbert, pp. 102–127. Cambridge University Press, Cambridge.

Kumar, K.

1991 *Utopiansim*. Open University Press, Bristol.

Love, B.

1994 *The Paris Codex: Handbook for a Maya Priest*. University of Texas Press, Austin.

Marcus, J.

1992 *Mesoamerican Writingsystems: Propaganda, Myth, and History in Four Ancient Civilisations*. Princeton University Press, New Jersey.

Merleau-Ponty, M.

1996 (1962) *Phenomenology of Perception*. Routledge, London.

Normark, J.

1997 *Trade, Practice, Habitus and Doxa in Late Formative Northern Belize: Social Change in the Southern Maya Lowlands*. Unpublished BA-thesis. Department of Archaeology, Göteborgs University, Göteborg.

(in press) Genderized Time and Space in Late Classic Maya Calendars. In *Working Papers of the Museion Project*, Göteborgs Universitet, Göteborg.

Prechtel, M. and R. S. Carlsen

1988 Weaving and Cosmos Amongst the Tzutujil Maya of Guatemala. *RES* 88: 122–132.

Puleston, D.

1979 An Epistemological Pathology and the Collapse, or Why the Maya Kept the Short Count. In *Maya Archaeology and Ethnohistory* edited by N. Hammond and G. Willey, pp. 63–71. University of Texas Press, Austin.

Schele, L. and D. Freidel

1990 *A Forest of Kings*. Quill William Morrow, New York.

Stone, A. J.

1995 *Images from the Underworld: Naj Tunich and the Tradition of Maya Cave Painting.* University of Texas Press, Austin.

Tate, C. E.

1992 *Yaxchilán : The Design of a Maya Ceremonial City*. University of Texas Press, Austin.

Tedlock, B.

1992 *Time and the Highland Maya*. University of New Mexico Press, Albuquerque.

Tedlock, D.

1996 *Popol Vuh: The Definite Edition of the Mayan Book of the Dawn of Life and the Glories of Gods and Kings*. Simon and Schuster, New York.

Vogt, E.

1969 *Zinacantan:A Maya Community in the Highland of Chiapas*. Harvard University Press, Cambridge.

1976 *Tortillas for the Gods: A Symbolic Analysis of Zinacanteco Rituals*. Cambridge, Mass.

Wilson, R.

1995 *Maya Resurgence in Guatemala: Q'eqchi' Experiences*. University of Oklahoma Press, London.

Wren, L. H. and P. Schmidt

1996 (1991) Elite interaction during the Terminal Classic period: new evidence from Chichen Itza. In *Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence* edited by T. P. Culbert, pp. 199–225. Cambridge University Press, Cambridge.

